

**T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI**

**SEÇİLMİŞ KONU VE YAZARLAR EKSENİNDE YABANCI
BİLİM ADAMLARININ TÜRK SİYASAL HAYATI
LİTERATÜRÜNE ETKİLERİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Meryem İrem UZUNER

KOCAELİ

2020

**T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI**

**SEÇİLMİŞ KONU VE YAZARLAR EKSENİNDE YABANCI
BİLİM ADAMLARININ TÜRK SİYASAL HAYATI
LİTERATÜRÜNE ETKİLERİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Meryem İrem UZUNER

Doç. Dr. Cengiz SUNAY

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No:29072020/18

KOCAELİ

2020

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti'nin, kuruluş sürecinde; siyasal ve toplumsal dönüşümlerin, içeride ve dışarıda nasıl etkiler bıraktığı üzerine yoğunlaşmış ve bu kapsam etrafında şekillendirilmiştir. Elinizdeki çalışma, yaklaşık bir yıllık bir sürecin sonucunda, ortaya çıkmıştır.

Yüksek lisans ders dönemimin uzatılmış ikinci yılında büyük bir şansla tanıştığım, bilgisi ve becerisi karşısında büyülediğim ve bana bu tez konusunu önermesiyle birlikte, danışmanım olmayı kabul eden hocam, sayın Doç. Dr. Cengiz Sunay'a, ufkumu açıp bu süreçte sabırla yanımda olduğu için müteşekkirim.

Yaşadığım her gün yanımda oldukları için ayrı ayrı şükrettiğim, hayatımdaki ilk ve en önemli yol göstericilerim, annem ve babama, bu satırlarımla bugüne kadar biriktirdiğim tüm teşekkürlerimi kayda geçirmek istiyorum.

Özellikle tez yazım sürecinde, pek tabii öncesi ve sonrasında da bana gösterdikleri tahammül ve verdikleri destekten ötürü arkadaşlarım, Feyza Adanur, Büşra Kadayıf, Ömer Y. Gündüz, Arzu Can, Bağdagül Bakırtaş, Betül Kamış, Beyza Adanur, Burak Kesgin, Büşra Saral, H. Şura Kadayıf, Nisa Kadayıf ve Zeynep Çelik'e teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR	V
ÖNSÖZ.....	iii
GİRİŞ	1
1. TANZİMAT ÖNCESİ OSMANLI İMPARATORLUĞU.....	4
1.1. OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA HÜKÜMDARLIK	4
1.2. OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA ASKERLİK.....	5
1.3. OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA EKONOMİ.....	9
1.4. AVRUPA İLE MÜNASEBETLER VE OSMANLI İMPARATORLUĞU İÇİNDEKİ AKİSLERİ	9
1.5. OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN DIŞ POLİTİKASI.....	11
2. III. SELİM VE II. MAHMUD DÖNEMİ	17
2.1. III. SELİM DÖNEMİ	17
2.2. BATILILAŞMA	24
2.3.II. MAHMUD DÖNEMİ.....	30
3. TANZİMAT DÖNEMİ.....	35
3.1. TANZİMAT VE ISLAHAT FERMANI DÖNEMLERİ	35
3.2.GENÇ OSMANLILAR DÖNEMİ	43
3.3.DÜYUN-U UMUMİYE İDARESİ	47
4. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ.....	49
4.1.İSTİBDAT.....	54
5.İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ DÖNEMİ.....	56
5.1. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN KURULUŞU	56
5.2.İTTİHAT VE TERAKKİ YÖNETİMİ.....	58
5.2.1. 1908 İhtilali.....	59
5.2.2. 1909 Asker-Softa İsyanı	64
5.2.3. Hareket Ordusu	66
5.2.4. Osmanlı Son Dönem Fikir Hayatı	68
5.2.5. İhtilalin Ardından Osmanlı Meclis Yapısı.....	69
6. DÜNYA SAVAŞINDAN ÖNCEKİ DURUM.....	71
6.1. TRABLUSGARP SAVAŞI	71
6.1.1. Muhalif Grup – Halaskâr Zabitan Grubu.....	72
6.2.BALKAN SAVAŞLARI.....	75
6.2.1. Babîali Baskını.....	76
7. I. DÜNYA SAVAŞI.....	79
7.1. SAVAŞIN BAŞLAMASI.....	79
7.2. İTİLAFLI DEVLETLERİ ARASINDA YAPILAN GİZLİ ANTLAŞMALAR81	

7.3. SAVAŞIN SONU	82
7.4. MONDROS ATEŞKES ANTLAŞMASI	83
8. KURTULUŞ SAVAŞI ÖNCESİ	85
8.1. İŞGALLER KARŞISINDA DİRENİŞ FAALİYETLERİNİN BAŞLAMASI	85
8.2. İZMİR'İN İŞGALİ SONRASINDA ANADOLU'DAKİ DURUM.....	87
8.3. ANADOLU'DAKİ KURTULUŞ KONGRELERİ.....	88
8.4. AMASYA GÖRÜŞMELERİ VE MİSAK-I MİLLÎNİN KABULÜ	89
8.5. İSTANBUL'UN İŞGALİ.....	91
8.6. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN AÇILMASI	92
8.7. OSMANLI HÜKÜMETİ'NİN SON UĞRAŞLARI-SEVR'İN KABULÜ	93
9. KURTULUŞ SAVAŞI.....	94
9.1. LONDRA KONFERANSI	94
9.2. İTİLAFLI DEVLERİ İÇİNDEKİ ÇÖZÜMLER.....	95
9.3. MUDANYA ATEŞKES ANTLAŞMASI.....	96
9.4. LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI	97
9.5. SALTANATIN VE HALİFELİĞİN KALDIRILMASI, CUMHURİYETİN İLANI	98
10. CUMHURİYETİN İLANINDAN SONRA TÜRKİYE	101
10.1. EKONOMİK KALKINMA	101
10.2. SOSYAL KALKINMA	102
10.3. TERAKKİPERVER CUMHURİYET FİRKASI.....	103
SONUÇ.....	111
KAYNAKÇA	114
ÖZGEÇMİŞ.....	127

ÖZET

Bu çalışmada, Yabancı Türkiye uzmanlarının, III. Selim'den başlayarak Mustafa Kemal Atatürk'e kadar olan dönem kapsamında yaşanan siyasi olaylara bakış açıları değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu değerlendirmelere Osmanlı'nın geleneksel kurumlarının bozulması incelenerek başlanmıştır. Devamında tahta çıkan padişahların bozulan kurumlara olan tepkileri ve düzeltme çabaları gösterilmiştir. Düzenlenmesinin elzem olarak görüldüğü askeri alanda yapılan reform çalışmaları, disiplinler arası bağlantıdan ötürü, askeri alanı istenilen ölçüye hiçbir zaman çıkaramamıştır. Batıyla artan temaslardan kaynaklı olarak ülke içerisine giren özgürlük ve eşitlik fikirleri ve bu fikirlere sahip aydın kadrosunun doğuşuyla reformların mahiyetinde de yenilenme yapılması gerektiği, dönemin şartlarına uyulması için gerekli olduğu, aydın çevreler tarafından savunulmuştur. Bu ideoloji çerçevesinde çok farklı etnik ve dini unsurları bünyesinde barındıran Osmanlı İmparatorluğu'nun, İslamiyet'ten kaynaklı üstünlük bilincini bir kenara bırakıp, eşitlik fikrini benimsemesi, aksi takdirde tebaası bulunan Gayr-i Müslimlerin, Batı kaynaklı etkiler sebebiyle kendi özgürlüklerinin peşine düşecekleri inancı vardır. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu bu tehlikenin farkına varıp, çıkmaza girdiği noktalarda Avrupalı Devletlerin isteklerini kabul edip, tavizkâr fermanlar ilan etmişlerdir. Fakat fermanlara konu tebaalar, ayrılıkçı düşüncelerinden vazgeçmemişlerdir. Başta İngiltere olmak üzere, Avrupalı Devletleri de bir noktadan sonra, konusu Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması olan bir büyük Dünya Savaşı'na sürüklenmişlerdir. Bu savaştan yenik çıkan Osmanlı, çok ağır şartlar içeren antlaşmalar imzalamak zorunda kalmıştır. Avrupalı devletlerin kendi aralarında gizlice Osmanlı'yı pay etmelerinden kaynaklı olarak antlaşmanın imzalanmasına müteakip anavatan işgal edilmiştir. Bu işgal karşısında devletin askeri ve sivil aydınlarıyla, yerel güçlerin önderliğinde örgütlenen direniş başarıya ulaşmış, köhnemiş kurumlarıyla birlikte yıkılan Osmanlı'nın içinden genç, dinamik modern Türkiye Cumhuriyeti doğmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yerli Türkiye Uzmanları, Yabancı Türkiye Uzmanları, Osmanlı İmparatorluğu, Türkiye Cumhuriyeti, Siyasal Hayat.

ABSTRACT

Turkey's domestic and foreign experts perspectives on political events in the period from III. Selim to Mustafa Kemal Atatürk were evaluated. This assessment has begun examining the Ottoman Empire to the disruption of traditional institutions. Subsequently, the reactions of the sultans who came to the throne to these deteriorated institutions and their efforts to correct them were shown. Due to the interdisciplinary connection, the reforms carried out in the military field, where its regulation seemed essential, have never brought the military field to the desired extent. The ideology has been adopted by the intellectual circles that the ideas of freedom and equality, which came into the country due to the increasing contacts with the West, and the birth of the intellectual staff with these ideas, should also be renewed in the nature of the reforms, and that it was necessary to comply with the conditions of the period. In the framework of this ideology it is considered that, the Ottoman Empire, which embodies very different religious beliefs, should put aside the belief of superiority stemming from Islam and adopt the idea of equality, otherwise the Non muslim citizens would pursue their freedom due to Western influences. As a matter of fact, the Ottoman Empire recognized the dangers of this danger and accepted the demands of the European States and declared egalitarian edicts. However, the subjected citizens didnt give up their thought of freedom. The European States, after this point, did not need the integrity of the Ottoman Empire and were dragged into the World War after their own interests. Defeated by this war, the Ottoman Empire had to sign treaties with very severe conditions. European states themselves were secretly occupied homeland after the signing of the agreement to share stemming from the Ottoman Empire. In the face of this occupation, the intellectual, broad commanders of the Ottoman Empire organized a resistance and achieved their goals as a result of these resistance. After World War dilapidated institutions were destroyed along with the Ottoman Empire through young, dynamic and modern Republic of Turkey was born with all its institutions.

Keywords: Turkey Domestic Experts, Turkey Foreign Experts, Ottoman Empire, Republic of Turkey, Political Life.

KISALTMALAR

BKZ:	Bakınız
CHF:	Cumhuriyet Halk Fırkası
ÇEV:	Çeviren
DOÇ:	Doçent
DR:	Doktor
İTC:	İttihat ve Terakki Cemiyeti
T.C:	Türkiye Cumhuriyeti
T.Y:	Tarih yok
TCF:	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
VB:	Ve benzeri
Y.Y:	Yazar yok

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu, asırlar süren dünyanın büyük güçlerinden biri olma özelliğini ancak 19. yüzyıl sonuna kadar sürdürebilmiş, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ise tarih sahnesinden silinmiştir. Çöküşün sebepleri tartışılır olsa da çöküşün kendisi tartışmasızdır. Bu çalışmada Türk siyasal hayatı literatüründe önemli bir boyutu oluşturan Türkiye uzmanı yabancılardan, yerli kalemlere olan tesiri incelenecektir.

Osmanlı modernleşmesi, gidişatın hiç de iyiye doğru olmadığını fark eden çevreler tarafından, değişimle mevcut düzeninin bozulacağı gerekçesiyle bu değişimi istemeyen kesimler arasındaki çekişmelerin takip ettiği yön ve seyir açısından ilginç özellikler göstermektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya sahnesindeki konumu ve bu konumun sarsıldığı noktadaki tespit bir taraftan çöküşün hızlandırılması ve ortadaki mirasın paylaşılması ekseninde çatışma yaratırken bu durum paradoksal biçimde devletin ömrünü de uzatmıştır.

Etnik temelli merkez kaç eğimlerin yarattığı Gayr-i Müslim ve Müslim unsurun ayaklanıp, bağımsızlıkları için mücadele etmeye başlamalarının miladı 1821 tarihli Yunan isyanıdır. 1829 senesini takvimler gösterdiğinde ilk kez imparatorluk topraklarından kopup bağımsız olmuş bir devlet olgusuyla da karşılaşmıştır. Milliyetçi ayaklanmalara muhatap olan devlet, yüzyılın dönümünde tam anlamıyla bir beka problemiyle karşı karşıya kalmıştı. Devletin bekası için birçok ıslahat tedbirleri düşünülmüş, bu doğrultuda dönemin entelektüelleri birçok risale kaleme alıp yönetici ricalere takdim etmişlerdir. Sened-i İttifak'tan (1808) Tanzimat Fermanı'na (1839) Islahat Fermanı'ndan (1856) Kanun-i Esasi'ye (1876) söz konusu çöküşü durdurması umulan tedbirler bir kesime göre imparatorluğun çöküş sürecini uzatmış, bir başka kesime göre ise hızlandırmıştır.

Küresel düzeyde finans kapitalin egemenliği çerçevesinde değişen yenedünya düzeni doğal olarak imparatorlukları tasfiye, ulus devletleri ise inşa edecekti. Nitekim bir büyük bunalım dünya çapında bir savaşla tecelli etti. Takvimler 1918 senesinin sonunu gösterdiğinde yüzyılın başına imparatorluk olarak giren Almanya, Avusturya-

Macaristan, Osmanlı ve Rus İmparatorlukları söz konusu tasfiyenin konusu oluyorlardı.

Bu tezin konusu böylesi bir kronolojik sırayı takip eden bir içerikte ele alınacaktır. Bütün bu tarihsel uğraklarda siyasal hayat literatürünün kimi yerde ayrık, kimi yerde ise hemfikir özellikler sergileyen anlatımlarında yabancı Türkiye uzmanlarının katkıları ortaya konulmaya çalışılacaktır. Kuşkusuz ve çok şükür; söz konusu literatür bir yüksek lisans tezinin boyutunu aşacak düzeydedir. Burada seçilmiş yazarlar ve eserleri eşliğinde yerli ve yabancı literatür karşılaştırmalı olarak incelenecek ve verisel anlamda tezin muhtevası inşa edilmeye çalışılacaktır.

Tezin ana metninde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna giden süreçte, yabancı Türkiye uzmanlarının kaleminden anlatım yapılırken bu anlatımın teyit ve tekzibi dipnotlarda yerli yazarlar bağlamında şerh edilecektir.

Tezin amacı; Türk siyasal hayatını özellikle yabancı bilim adamlarının gözünden incelemektir. Bu incelemeyle Türk yazarlarla yabancı yazarlar mukayese edilmeye çalışılmıştır.

Bu tez kapsamında yerli ve yabancı bilim adamlarının Türk siyasal hayatı literatüründeki fikir birliği ve ayrılığı noktalarının neler olduğu temel araştırma sorusu yapılmıştır. Tez bu soru kapsamında incelenmiştir. Yan sorular ise tezin sınırları dahilinde Osmanlı modernleşmesi sürecinde yaşanan gelişmelerin neler olduğu ve bu sürecin Türkiye Cumhuriyeti'nin oluşumuna ne gibi etkilerinin olduğu çerçevesinde sorulmuş ve cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Tez yöntemi olarak literatür taraması, doküman incelemesi ve veri analizi teknikleri kullanılmıştır.

Tez konusu; Osmanlı modernleşmesinden başlatılıp, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk çok partili hayat denemesi olan Terakkiperver Cumhuriyet Halk Fırkası dönemine kadar olan süre kapsamında sınırlandırılmıştır. Dönem sınırı modernleşme uğraşları ve sonuçları niteliğiyle belirlenmiştir. Seçilmiş yabancı bilim adamları, yerli bilim adamlarından çokça atıf almaları ölçüsünde belirlenmiştir. Yerli bilim adamlarının fikirleri, yabancı bilim adamlarının konu hakkındaki fikirleriyle örtüşüp, farklılaştığı noktaları belirlemek için seçilmiştir. Tezde sınırlandırılan dönem kapsamında kronolojik süreç takip edilmiştir.

Bu tez Türk siyasal hayatı kapsamında Osmanlı modernleşmesi ve Türkiye Cumhuriyeti kuruluşu safhalarında çalışmalar yürütecek araştırmacılar için kaynak niteliği teşkil etmektedir.

Yabancı ve Türk tarihçilerin görüşlerinin benzeştiği noktalar, genel itibarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesinin çokça dile getirilen nedenleridir. Örnek vermek gerekirse bu benzerliklerin; padişahların tahta çıkış usulünün değişmesi, devlet kademelerindeki liyakatsizlikler ve rüşvet olayları çerçevesinde örtüştüğü rahatlıkla söylenebilir. Tezde, dipnotlarda bu benzerlikler ayrıntılarıyla belirtilmiştir.

Yabancı ve Türk tarihçilerin görüşlerinin farklılaştığı noktalar, genel itibarıyla yaşanan siyasi olaylara getirilen yorumlardan kaynaklanmaktadır. Olaylara yönelik, yerli ve yabancı uzmanların bakış açıları, anılan yorumsal farklılıkların nedeniymiş gibi görünmektedir. Örnek vermek gerekirse belli başlı farklılıkların, İslam'ı yorumlayış biçiminden kaynaklandığı söylenebilir. Tezde, dipnotlarda bu farklılıklar ayrıntılarıyla belirtilmiştir.

1. TANZİMAT ÖNCESİ OSMANLI İMPARATORLUĞU

Osmanlı'da modernleşme hareketlerinin bir başlangıç noktası olmaktan ziyade kendisini önceleyen farklı hamlelerin uğradığı başarısızlıklar bağlamında Tanzimat; aslında, bir ara sonuç gibi durmaktadır. III. Selim'in Nizam-ı Cedid olarak isimlendirilen derli toplu ilk modernleşme hamlesinin Kabakçı Mustafa isyanıyla sekteye uğraması II. Mahmud'u, dönemine göre daha radikal tutum alışlar sürecine itmiş, devletin merkezi otoritesindeki boşluğu alma noktasındaki Sened-i İttifak'ın fiilen tasfiyesi Tanzimat'a kadar geçen sürenin adeta bir hülasası gibidir. Kavalalı isyanının neredeyse imparatorlukta bir hanedan değişimine müncer olmasına ramak kalmışken, Rus desteğiyle tehlikenin bertarafı ve Rusya'nın domine olması karşısında endişeye kapılan İngiltere'nin karşı müdahalesi Tanzimat arifesindeki dış dinamikleri ortaya koymasından son derece önemlidir. Tanzimat'la birlikte padişahattan ziyade yeni kuşak saray bürokrasisinin etkinliği II. Abdülhamid'in tahta çıkışına kadar belirgin olmuş gözükmemektedir. Osmanlı iktidar düzeninin özellikleri belli bir geleneğe dayanmaktadır. Aşağıda Osmanlı iktidar kurgusunun en önemli bileşenleri analiz edilmeye çalışılacaktır.

1.1. OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA HÜKÜMDARLIK

Osmanlı iktidar kurgusunun en önemli unsuru hiç kuşku yok ki padişahlıktır. Bernard Lewis, Osmanlı hükümdarlığının kuruluşundan itibaren üç aşamadan geçtiği kanaatindedir. Bunlar; uç beyi, Rum Sultanı ve İslam Padişahıdır. Osmanlılarda hükümdarlık bir aile mülkü sayılırdı ve tüm aile bireyleri mirasta pay sahibiydi. (Bernard Lewis, *İstanbul ve Osmanlı Uygarlığı*, çev. N. Önoğlu, İstanbul: Varlık Yayınevi, 1975, s. 58-59). Küçük bir boy olarak kurulan ve uç beyliği şeklinde nitelenen Osmanlı, İstanbul'un fethiyle Rum Sultanlığı hitabını kazanmıştır. Kuruluşundan itibaren İslami usul ve teamüllere göre yönetilen, İslam Hukukunu benimsemiş olmasına karşılık Lewis'in belirttiği gibi *Osmanlı, Yavuz Sultan Selim* devrinde Halifelikle birlikte İslam Padişahlığı unvanını da kazanmıştır.

“Osmanlı İmparatorluğu hükümdarı, İslam'ın hükümdarı, orduları, İslam'ın orduları ve yasaları da İslam yasalarıydı; ayrıca bu yasaları korumak ve uygulamak

da Padişahın göreviydi. Bu görevinde ona, Kutsal Yasaların (Şeriatın) bekçileri olan büyük bir din adamları ve okumuşlar hiyerarşisi yardım etmekteydi” (Lewis, *İstanbul ve Osmanlı Uygarlığı*, s. 168).

Osmanlı’da hükümdar; tahta geçmek için diğer hak sahiplerini, nizam-ı âlemin kargaşa içine düşeceğine, birkaç insanın ölmesi yeğdir ilkesiyle, idam ettirme hakkına sahip olduğu iddiasındaydı. 1603 yılında padişahın erken ölümü¹ ve geride sadece iki şehzadesinin olması ve bunların da yaşlarının küçük olması sebebiyle, kardeş katli² ilkesi kaldırıldı. Bunun yerine “ekber evlad” ilkesi³ ile artık hükümdarlığın en büyük kardeşe geçmesi benimsendi (Lewis, *İstanbul ve Osmanlı Uygarlığı*, s. 60-61).

Kardeş katlinin yasaklanmasıyla şehzadelerin eyalet valileri olarak tecrübe kazanmalarının da önüne geçildi. Şehzadeler artık saray içerisindeki ayrı bir bölmede “kafes usulü”⁴ ile günlerini geçiriyorlardı. Kafeslerinden ancak tahta çıkmak için çıkıyorlardı. Kafeste yaşayan ve zamanı gelince tahta çıkan padişahlar eyalet valiliği yapmış atalarına nazaran cılız, sağlıksız ve tecrübesizlerdi⁵ (Lewis, *İstanbul ve Osmanlı Uygarlığı*, s. 62).

1.2. OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA ASKERLİK

Türkler, Arap devletlerinin bölünmesiyle ortaya çıkan egemen güç boşluğunda, askerlik konusunda fazlasıyla önemli roller almaya başlamışlardı. Böylece askeri alandan beslenen güçleri münasebetiyle siyasi alandaki rolleriyle egemen konuma

---

¹ Donald Quatert, **Ottoman Empire** (1700-1922), New York: Cambridge University Press, 2005, s. XVI. Türkçesi için bkz. Donald Quatert, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, Çev. Ayşe Berktaş İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s. 19.

² Ayrıca Bkz. Yalçın Küçük, **21 Yaşında Bir Çocuk Fatih Sultan Mehmet**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1987.

³ Ekber evlad ilkesi; I. Mustafa’dan VI. Mehmet Vahidettin’e kadar -1617’den 1922’ye kadar uygulanmıştır. Osmanlı padişahları hakkında detaylı bilgi için bkz. Necdet Sakaoğlu, **Bu Mülkün Sultanları**, İstanbul: Alfa Tarih, 2015, s. 13.

⁴ Kafes usulü; tahta çıkmış olan padişahın kardeşlerini potansiyel taht rakipleri olarak görüp öldürmesinin ve bu sayede Osmanlı soyunun tükenmesinin önüne geçilmesi amacıyla muhtemel varislerin kafeste ev hapsinde tutularak yaşamlarını sürdürmeleri sistemidir.

⁵ İsmet Parmaksızoğlu da 17. Yüzyıl sonrasında Osmanlı’nın savaşlardan mağlup çıkması neticesiyle bozulan sistemine değinerek, 18. Yüzyıl itibarıyla tahta çıkan kafes usulüne uygun olarak yaşamış ve yönetimi eline almış padişahların sorunlarına dikkat çeker. Padişahların kafes usulüyle geçirdikleri yıllar için bkz. İsmet Parmaksızoğlu, **Türklerde Devlet Anlayışı (İmparatorluk Devri 1299-1789)**, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1982, s. 117-118.

gelmişlerdi (Kurt Steinhaus, *Atatürk Devrimi Sosyolojisi 1*, çev. N. Sander, İstanbul: Cumhuriyet, 1999, s. 12).

Güçlü Arap devletlerinin askeri gücü Türk kumandanlardan oluşuyordu. Arap devletleri zayıfladıkça askeri gücünü oluşturtan Türkler siyasi konumlarda da adlarından söz ettirmeye başlıyorlar ve böylelikle yönetim alanında da bilgi sahibi oluyorlardı.

Türklerin asker millet olduğu tespitine dayanan söylemlerin temeline, Steinhaus'un yukarıdaki saptamaları temel teşkil eder. Göçebe kültürden gelen ve sonrasında da yerleşik hayata geçişle, yerleşkenin korunması hususunda devam eden içgüdüsel tavır, Türklerin insiyaki olarak askerliğe tekâmülünde etkili olmuştur. Askeri gücü elinde tutmakla siyasi gücü de elde etmenin en bariz misali Türkler örneğinde cereyan etmiştir.

Osmanlı İmparatorluk kimliğinin başlıca unsurları İslam ve Türk töresine dayalı göçebelik kültürüdür. Göçebelik kültürünün insanı geliştirdiği disipline edip örgütlülük ruhunu canlandırıcı etkisi,⁶ yerleşik hayata geçildiğinde, özellikle fetihlerde etkisini göstermektedir. Bu kültürün verdiği karakteristik tavrın tesiriyle, kendisini bir çoban olarak gören lider, doğal olarak halkını da sürü olarak görmektedir (Arnold J. Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu 1*, çev. K. Yargıcı, İstanbul: Cumhuriyet, 1999, s. 27-32).

Göçebe kültürün baskınlığı, liderin; koruyuculuk, kollayıcılık kabiliyetlerini geliştirdiği gibi tebaası üzerindeki hâkimiyetini de perçinlemiştir. Lider, yerleşik hayata geçiş sonrası kurulu devlette riyaset makamına geldiğinde de bu geleneğin izleri yeni duruma intikal etmiş olmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu, egemen gücü teoride ve pratikte sınırlandırmıştır. Bu sınırlandırılmanın en temel etmeni şeriat idi. Başlangıçta, şeriat yasalarına göre halkını yöneten padişah, en az yönettiği tebaa kadar o yasalara bağlıydı. Şeriatın getirdiği bir

---

⁶ Göçebe Türk toplulukları, yerel halkı örgütlendirerek onlara askeri ve siyasi alanlarda güç kazandırmışlardır. Bkz. Yaşar Çağlayan & İsmet Parmaksızoğlu, **Genel Tarih 1 Eski Çağlar ve Türk Tarihinin İlk Dönemleri**, Ankara: Funda Yayınları, 1976 s. 295.

kurala göre de zulme itaat edilemezdi fakat Osmanlı yönetiminde getirilen yasaların şeriata aykırı olup olmadığı ve padişaha ne derece itaat edileceğinin bir izahı yapılmamıştır (Bernard Lewis, *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, çev. H. Aydoğan ve E. Ermert, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 33-48). Din-devlet ilişkilerinin niteliği, süreç içinde yönetici elitin siyasal meşruiyeti imal etmek noktasında dini de araçsallaştıran bir tutuma itmiştir. Zaman içinde din ve doğal olarak ulema yöneticinin tutum ve kararlarını şer'i ilan etmeyle vazifelendirilmiş, yeni usul ve esaslar örfi hukukun içtihadı içinde mütalâa edilmiştir.⁷

Osmanlı kısmen, İslam fıkhıyla yönetilirdi. Bu fıkıh çerçevesinde köle elde edebilmenin tek şartı savaş hukukunun prensiplerinden kaynaklanıyordu ve mütekabiliyet esasına dayanıyordu. Köle elde etme gayesi bir savaş sebebi değildi. Savaşın ilahi kelimetullah ve nizam-ı âlem; yani, cihad için yapılmış olması gerekliydi. Cihad⁸ ise Allah yolunda malı ve canıyla mücadele etmek demektir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 15. yüzyıla kadar özgür bir Müslüman olarak doğan yöneticilerinin bu tarihten sonra, esir olarak hareme katılan cariyelerden⁹ doğan esir çocukları, atalarının yerini almış ve yönetime geçmişlerdir. Sultan II. Mahmud tarafından esirlik müessesesinin kaldırılmasına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun yöneticileri de babalarının esiri olan annelerinin çocukları olmuştur (Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu 1*, s. 33-34).

Göçebe Türklerin, Anadolu'ya yerleşmelerinden ve burada egemen güç haline gelmelerinden sonra, önceden alışık oldukları; gelirlerini yağma seferlerinden karşılama ve ganimet dağılımına dayanan göçebe toplum ekonomi düzenini artık devam ettirmemeleri gerekmektedir. Artık gelirlerini ülke topraklarında yaşayan tebaadan aldıkları vergilerle karşılıyorlar; bu sayede de eski kültürleri, yerleşik; yani,

---

⁷ Ayrıca Bkz. Halil İnalcık, **Türklük Müslümanlık ve Osmanlı Mirası**, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2016.

⁸ Cihad; kelimesini oluşturan sessiz C, H ve D harflerine gelen sesli harfler ile anlamı meşakkat, güçlük ve genişlik olarak değişebilmektedir. 3 çeşittir: ilki görünür düşmana karşı mücadele, ikincisi şeytana karşı mücadele ve üçüncüsü nefse karşı mücadeledir. Rağıp El İsfahani, **Müfredat-Kuran Kavramları Sözlüğü**, Çev. M. Yıldız, İstanbul: Çıra Yayınevi, 2017, s. 233.

⁹ İsmail Metin'in belirttiğine göre cariyelik, İslam hukukunda caiz idi. Bu caizliğin kökeni, savaşlardan elde edilen maddi değer olarak görülmelerinden kaynaklı olarak esir sayılmalarıydı. "Esirler de İslam esaslarına göre mal gibiydiler... Malı da sahibi istediği gibi kullanabilirdi". Cariyeler kendilerini elde eden sahiplerinin esirleri konumundaydılar. Bkz. İsmail Metin, **Osmanlı Sarayında Cinsel Sapkınlıklar**, İstanbul: Parşömen, 2010, s. 78.

hâkimiyet altına alınan kültürlerle bir tür akültürasyon ilişkisi içine giriyordu¹⁰ (Steinhaus, *Atatürk Devrimi Sosyolojisi 1*, s. 19).

Göçebeliğin alamet-i farikalarından biri olan örgütlülük ruhuyla yerleşik hayata ve onun kurallarına iyi uyum sağlayan Türkler; ekonomik kaynaklarını da yeni olan yerleşik hayat kurallarına adapte ederek tarıma yönelmişlerdir. Yine de eski alışkanlıkları olan yağma ve ganimet elde etme hadisesinin sürdüğü ve galip çıktıkları savaşların sonunda elde edilen bu tür kazanımların, hazinenin önemli gelir kaynaklarından biri olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu gelir kalemi, ekonomik düzen artık tarıma dayalı olduğundan çok da gerekli değildi, artık savaşlar, topraktan çok, o toprak üzerinde üretim yapan yeni tebaanın vergiye bağlanması amacına yönelikti. Bu nedenle Osmanlı devlet anlayışı, bir tür özyönetimci de sayılabilirdi. Devlet, yerli ahalinin gayri Müslim boyutunu kendi yerel egemenlerinin kontrolünden çıkarmıyor, vergi ödemeleri sağlandığı takdirde, etnik kültürlerinin gelişmesi ve sürdürülmesine müdahale etmiyordu.

Oysa Steinhaus'a göre yönetimin Osmanlı'nın eline geçmesiyle Türkleştirme¹¹ politikaları da uygulanmaya başlamıştı. Kısa sürede Türkleştirilen yerlerin coğrafi olarak çok farklı bir mozağe sahip olduğu söylenebilir. Öyle ki iç kesimlerde yaşayan Müslüman tebaa genellikle çiftçilikle ve zanaatla uğraşıyordu, aksine kıyı kesimlerde yaşayan gayri Müslim tebaa ise ticaretle uğraşıyordu ve Osmanlı ekonomisinin bel kemiğini oluşturuyordu. Yerli Müslüman halk ise daha çok, devlete asker sağlıyordu¹² (Steinhaus, *Atatürk Devrimi Sosyolojisi 1*, s. 12-18). Aslına burada olanın

---

¹⁰ Bkz. Halil İnalcık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1954.

¹¹ Balkanlardaki devletlerin kendi aralarındaki münakaşalardan yararlanıp Gelibolu'ya yerleşen Osmanlıların, Avrupa'nın dikkatini çekmesine binaen ele geçirilen topraklar, Balkan devletlerinin ve Bizans'ın müttefik oluşturup müdahil olmalarının önüne geçilmesi için, Anadolu'daki Osmanlı topraklarından yürükler, yeni fethedilen yerlere yerleştirilmiştir. Bkz. İsmail Halil Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapukulu Ocakları (Cild 1)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984, s. 143.

¹² Osmanlı İmparatorluğunun bel kemiğini tarımsal ekonomi oluşturmaktaydı. Devletin temel gayesi ekonomik işlerliği düzene sokmak, denetlemek ve devamını sağlamaktı. Arazi fazlalığının yanı sıra oluşan iş gücü azlığı, düzenlenen savaşlarla sağlanmaya çalışılırdı. Bu sayede rasyonel bir toprak-ış gücü ilişkisi kurulmaya çalışıldı. Bu ilişki *tumar* adı verilen sistemle gerçekleştirildi. Bu sisteme göre devlet taşra halkına işlemesi için toprağı hibe ediyor, karşılığında vergi ve asker alıyordu. Böylece hem askeri hem de ekonomik alanda işlerliği sürdürüyordu. Bkz. Emine Kiray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, s. 45-48.

Türkleştirmekten çok, devlet hizmetine girebilmek noktasında Türkçe bilmek, ya da münhal alanlara Müslim nüfusu iskân etmekte.

1.3. OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA EKONOMİ

Önceleri göçebe olan Türklerin Anadolu'ya yerleşmelerinden ve burada egemen güç haline gelmelerinden sonra, daha önceden alışkın oldukları; gelirlerini yağma seferlerinden karşılama ve ganimet dağılımına dayanan göçebe toplum düzenini artık devam ettirmeleri gerekmemekteydi. Artık kazançlarını ülke topraklarında yaşayan tebaalarından aldıkları vergilerle karşılıyorlardı. Bu sayede de eski kültürlerini devam ettirmelerine gerek kalmıyordu¹³ (Steinhaus, *Atatürk Devrimi Sosyolojisi 1*, s. 19).

Önceleri göçebe olmalarına karşın Türklerde bulunan örgütlülük ruhuyla yerleşik hayata ve onun kurallarına iyi uyum sağlamışlardır. Ekonomik kaynaklarını da yeni olan yerleşik hayat kurallarına uydurarak tarıma yönlendirmişler, fakat eski alışkanlıkları olan yağma ve ganimet dağılımına da girdikleri ve galip çıktıkları savaşların sonunda devam etmişler, böylece geçmişleriyle olan bağı koparmamışlardır. Fakat ekonomik düzen artık tarıma dayalı olduğundan böylesi bir şey gerekli değildi, savaştan çıkan askerlere moral olması açısından ödül olarak uygulanmaktaydı. Ekonomik düzende yeri yerleşik hayat geçildikten sonra kalmamıştı.¹⁴

1.4. AVRUPA İLE MÜNASEBETLER VE OSMANLI İMPARATORLUĞU İÇİNDEKİ AKİSLERİ

Avrupa'da bir zamanlar Türk demek Müslüman demektir. Müslümanlığı seçen bir kişi için Türk oldu derlerdi. Osmanlı'nın kuruluşundan yok oluşuna kadar geçen sürede hep İslam'ın savunucusu konumunda oluşu yüzünden Avrupa'daki insanlar

---

¹³ Ayrıntılar için bkz. Toptamış Ateş, **Osmanlı Toplumunun Siyasal Yapısı**, İstanbul: Say Yayınları, 1982. Huricihan İslamoğlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010. Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları**, çev. G. Aksay, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.

¹⁴ Ayrıca Bkz. Sencer Divitçioğlu, **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu**, Kırklareli: Sermet Matbaası, 1981.

Müslümanlıkla Türklüğü bağdaştırmışlardır¹⁵ (Lewis, *İstanbul ve Osmanlı Uygarlığı*, s. 168).

Avrupa genel mozaiği için Hıristiyan topluluğu olduğu söylemi doğrudur. Osmanlı kuruluş, yükseliş ve gerileme dönemlerinde de bu böyledir. Avrupa Hıristiyan topluluğunun kendilerine tehdit olarak algıladıkları Osmanlı için Haçlı Seferleri¹⁶ düzenlemeleri de Türk ve Müslüman kimliklerini bağdaştırmalarının kanıtı niteliğindedir. Dini temelli bu savaşların yanı başlarında yeni oluşmaya başlayan bir devlet için kullanılması ancak başka bir dine mensup ise makul ve mantıklıdır. Bu da Osmanlıları sadece siyasi bir güç olarak değil, Müslüman bir tehdit olarak da gördüklerini açıklar.

Avrupa'yla dış ticaret Osmanlı'da 16. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlamıştır. Yapılan ticaretle birlikte de Osmanlı'nın kapalı olan ekonomisi dışarıya açılmıştır. Bu açılım neticesinde de ticaret hacmi genişlemiştir (Quataert, 1987, s. 18). 16. Yüzyılda gelişmeye başlayan Avrupa'yla olan ticari ilişkiler, kapitülasyonlardan¹⁷ kaynaklanmaktadır. Kapitülasyonlar siyasi ve iktisadi amaçlara yönelik olarak belirli devletlere verilmiştir.

Yabancı yatırımlara da kapitülasyonlar sebebiyle açık olan Osmanlı'ya en yoğun yatırımı Fransa yapmaktaydı. Almanya ve Büyük Britanya da yatırımlardaki payları dişe dokunur olan diğer devletlerdi (Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, çev. S. Takay, Ankara: Yurt Yayınları 1987, s. 19). Fransa'yla fazlaca olan bu ekonomik münasebet daha sonra günlük yaşama sirayet etmiştir ve daha sonra görülmüştür ki Batılı yaşam tarzının Osmanlı içerisindeki yansımalarının en büyük kaynağı yine Fransızlar olmuştur.

Osmanlı'nın tüm bölgelerine nazaran Anadolu dışarıdan büyük oranda geride kalıyor, yatırımcı Avrupa yatırımlarını genellikle liman bölgelerine

¹⁵ Dünyadaki Türk algısı için bkz. Silvio Marchetti, **Avrupalıların Gözüyle Türkler**, (Ed. Ö. Kumrular), Dünyada Türk İmgesi, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.

¹⁶ “Osmanlılar'a karşı on dört Haçlı seferi planlanmıştır. Papalık ve Bizans ittifakıyla ilk Haçlı seferi, Osmanlılar'ı Rumeli'den atmak amacıyla 1359'da yapılmıştır. Niğbolu (1396) ve Varna (1444) seferleri, gerçek anlamda son Haçlı seferleri sayılabilir” Bkz. Halil İnalçık, **Osmanlılar Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler**, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayıncılık, 2010.

¹⁷ Osmanlı Devleti özellikle Habsburgler ve Ruslara karşı müttefik kazanmak ve ticaretini genişletmek için Avrupalı devletlere kapitülasyonlar vermiştir. Bkz. İnalçık, **Osmanlılar Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler**, s. 284.

yoğunlaştırıyordu.¹⁸ Osmanlı devletinin ihraç kalemlerini ise geneli Anadolu havzasında üretilen tarım ürünleri oluşturuyordu (Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, s. 19).

Yatırımların liman kentlerinde yoğunlaşması, bu bölgelerin lojistik olarak daha fazla imkân tanınmasından ve deniz yolu ulaşımının Avrupa için daha kolay bir tercih olacağından kaynaklanmaktadır. Anadolu'nun iç kesimlerinde ise böylesi bir lojistik kolaylık teknolojik olanaksızlıklardan kaynaklı olarak sağlanamadığı için yatırımlar bu bölgelere yapılamamıştır. Bu sebeplerle Anadolu içerisinde iklime ve toprak şartlarına uygun olarak tarım ürünleri ekilip biçilmiş ve bu ürünler ihraç edilmiştir. İhracata konu olan bu ürünler ise Osmanlı ekonomisinde önemli yer tutmuşlardır.

1.5. OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN DIŞ POLİTİKASI

Steinhaus; Osmanlı İmparatorluğu'nun dış politikasının, Hıristiyan ülkelere karşı dinin aynı zamanda hukuk olarak da uygulandığı gerekçesiyle cihad¹⁹ anlayışına dayandığını ileri sürüyordu. Cihad politikasındaki asıl amacın; dini gerekçeyi bahane göstererek diğer ülkelere boyun eğdirmek olduğu da iddialarının arasındadır. İslam dininin ancak cizye ödemeyi kabul edene kadar gayri Müslimlerle savaşılmasına izin vermesi dolayısıyla da vergi kabulünden sonra savaş sona eriyor ve halk, vergilerini vererek hayatlarına kaldıkları yerden devam ediyorlardı. Bu vergi geliri de yine başka ülkelerle savaşmak için kullanılıyor, böylelikle savaşların masrafları karşılanmış oluyordu (Steinhaus, *Atatürk Devrimi Sosyolojisi 1*, s. 19-20).

---

¹⁸ Avrupalıların Osmanlı kuruluşundan itibaren liman, maden işletmeciliği ve bayındırlık işleri gibi öncelikli konularda yatırımlarını yapıyor olmaları II. Abdülhamid döneminde bu alanlarda Osmanlı'nın da gelişmesi için öncelik kazanmalarına sebep olmuştur. Avrupalı devletlere verilen yatırım ve işletme imtiyazları Osmanlı kuruluşundan itibaren yaptıkları yatırımlarla, sonrasında da bozulan ekonomi yüzünden devam etmelerini istemekle verilmiştir. Bkz. Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016, s. 364-365.

¹⁹ Osmanlılar, 6 yüzyıl boyunca Avrupa'yla ilk etapta İslam egemenliğini kurmak, ikinci etapta ise Avrupa'nın kendisine yönelttiği saldırılardan korunmak için, sürekli olarak Batıyla savaş halini sürdürmüştür. Bkz. Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1970, s. 12-13. Osmanlı'daki cihad anlayışı İslam fihından kaynaklanmaktadır. İslam fikhına göre savaşın nedeni İslam'a zarar verici nitelikte olmalıdır. Bkz. Ahmed Akgündüz, **İslam Hukukunda Kölelik - Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem**, İstanbul: OSAY Osmanlı Araştırmaları Vakfı, (tarih yok). Yapılan savaşlara biçilen nedenin dini temele dayanması Lewis'e göre İslam egemenliğinden kaynaklıyken, Akgündüz'e göre İslami yasalar neticesinde, İslam'a zarar vermesinden kaynaklıdır.

Diğer ülkelere boyun eğdirmek için girişildiği Steinhaus tarafından söylenen savaşlar, karşılık olarak neden ve sonuca dayalıymış gibi gözüküyor. Nedensiz olarak, boyun eğdirmek maksadıyla yapılan savaşlar İslam'a aykırıdır. İslam'a ve onun hukukuna da aykırı olan böylesi bir durum, İslam hukukunu kendi yargı merkezinin temelinde oturtmuş olan Osmanlı için geçersizdir.²⁰ Yine İslam fıkında yer alan cizyeyi kabul eden Gayr-i Müslimlerle savaşın sona ermesi durumunda alınacak olan vergiler, Osmanlı'nın kabul ettiği hukukun bir getirisidir. Bu kaynakların nasıl kullanılacağı da yine kaynağın sahibinin takdirindedir. Bu sebeple Osmanlı; oyunu, kendi kurallarına göre kendi oynamıştır da denilebilir.

“Papa'nın süslü tacındansa Peygamberin sarığı daha iyidir”²¹ sözü; Doğulu Hıristiyanların, Batılı efendilerine karşı duydukları nefretin bir tecellisi niteliğindedir. İki Hıristiyan toplumu arasındaki bu anlaşmazlık ise Osmanlıların Avrupa üzerindeki fetihlerini kolaylaştırıcı bir etmen olmuştur (Arnold J. Toynbee & Kenneth Kirkwood, *Türkiye İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Serüveni*, çev. H. Karaca, İstanbul: Birey Yayıncılık, 2003, s. 34-37). Sonrasında yaşanan Reform, Rönesans, Aydınlanma ve Sanayi Devrimi gibi dönemler, Hıristiyanlar arasındaki mezhep farklılıklarının önemini yitirmesine neden olmuştur. Dini sebeplerin, ekonomik sebeplerden daha önemli olmaya başlamasıyla, Hıristiyan topluluklar arasındaki ayrılıklar törpülenmiş ve ortak bir paydada buluşmak mümkün olmuştur. Böylece ortak düşman olgusuyla birlikte husumet, giderek azalmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda *Türk*; genellikle Anadolu'nun iç kesimlerindeki köylüleri ifade etmek için kullanılan bir terimdi.²² Osmanlı efendisi için kullanılması

---

²⁰Osmanlı orduları, sadece sınırların korunması hususunda görevli değillerdi. Devletin yasasını oluşturan şeriata göre oluşturulan cihadı da gerçekleştirmekle görevliydi. Bu görevlerini gerçekleştirirken de şeriata aykırı davranamazlardı. Şeriatın ana metnini oluşturan Kuran-ı Kerim'de yer alan “İnsanlar arasında hükmettiğinizde adaletle hükmedin” ayetine binaen ordular görevlerinde adil davranmakla yükümlülerdi. Bkz. Çetin Özek, **Devlet ve Din**, İstanbul: Ada Yayınları, (tarih yok), s. 316.

²¹İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed'in Rum patriği yaptığı Grandük Notaras, “İstanbul'un içinde Türk sarığını görmek, Latin serpuşunu görmekten daha iyidir” demiştir. İmparator'dan sonraki en saygın kişi olan bu zatın da belirttiği gibi İstanbul için Katolik hâkimiyetinden Müslüman hâkimiyeti, dini ve vicdani özgürlükleri hususunda anlayışlı yönetimlerinden dolayı daha iyi karşılanmıştır. Bkz. Uzunçarşılı **Osmanlı Tarihi**, s. 407. Toynbee ve Kirkwood'un söylediklerinin aksine Grandük Notaras'ın sözleri Uzunçarşılı'da farklılık gösterir. Bu fark çeviriden de kaynaklanabilir.

²² Hadisenin romanse edilmiş hali için bkz. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Yaban**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

küçük düşürücüydü (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. M. Kıratlı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1970, s. 1). Osmanlılar için böylesi bir ayrımın oluşması; esasen, çok uluslu bir toplum yapısına sahip olmasından kaynaklanmaktaydı. Kuruluşunda, Türk boyu niteliğinde olan bu hanedan, sonraları egemenliği altına aldığı ülkelerle hem toprak olarak hem de insan çeşitliliği olarak farklılaşmıştır. Aile içerisine giren cariyelerin de aynı ırktan olmaması böylesi bir kavram reddine gidilmesine neden olmuştur. Aslında bu durum Avrupa'daki pek çok imparatorluk için de geçerli bir realitedir. Sorun, ulus devlet aşamasına geçiş noktasındaki geri kalmışlıkta düğümleniyor gibidir.

Osmanlı ilerleyişi; önce, doğal sınırlarla sakteye uğradıysa da Batı karşısında önce duruş, ardından ricat haline geçişle birlikte, rakiplerinin gerisinde kaldığı anlaşıldı. 17. yüzyılda Avrupa'da meydana gelen teknik gelişmeler, Osmanlı cephesinde alaka uyandırmamış, gönülsüzce izlenilmiş ve faaliyete geçirilmemişti (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 24-26). Bu sebeptendir ki, 17. yüzyılda hem önüne çıkan doğal sınırlar hem de gözle görülmeyen fakat bariz olan soyut gelişmeler, Osmanlı'ya pahalıya mal olmuş; bedeli, bir sonraki kuşaktan mahsup edilmiştir.²³

Osmanlı toplumsal düzeninde; yalnızca, 4 meslek tanınıyordu. Bunlar, idarecilik, savaş, din ve tarım alanlarına yönelik olanlardı. Bunların haricindeki sanayi ve ticaret gibi alanlarda Müslüman tebaaya rastlanılmıyor, bu meslek kolları Gayr-i Müslimlere terk edilmiş gibi gözükiyordu (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 35). Meslekler arası etkileşimin olmaması ve daha da keskin çizgilerle, dine göre yapılan ayrım gelişimin önünü tıkamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu, çok eski zamanlardan kalma kurumları ve işleyişiyle modern dünya tarihindeki yerini almıştı. Hızlı değişimlerden nasibini alamayan Osmanlı İmparatorluğu için, bir duraklama değil, çöküş sürecinde olduğunun henüz anlayamadığı ortadadır. Köprülü ailesinden yetişme bir neslin, münavebeli olarak başlattıkları reformlar,²⁴ devletin, bir müddet eski gücüne kavuşmak üzere olduğu

---

²³ Bir sonraki kuşak deyiminden kastın ayrıntıları, şu eserden takip edilebilir: İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul: Hil Yayını, 1983.

²⁴ 1650 yılında tam yetkiyle sadarete gelmiş olan Köprülü Mehmet Paşa 90 yaşındaydı. Görevinde 5 sene kaldı ve kendinden sonra sadrazamlığa oğlu Fazıl Ahmet Paşa gelmiştir. Köprülü ailesinin sadaretinde Osmanlı İmparatorluğu bünyesi sağlamlaşmış, sınırlar Kanuni Sultan Süleyman zamanındaki haline gelmiş ve Girit fethedilmiştir. Köprülülerden önce yaşanan bocalama onların

hissiyatı içinde olmasını sağlasa da 1683 tarihli ikinci Viyana kuşatması ve ardından gelen yenilgi, bu hissiyata kısa süre içinde son vermişti. Bu başarısızlığının ardından, Avusturyalılar ve müttefikleri; Karadeniz tarikiyle, Osmanlı üzerine yürümüşler; Mohaç'ta ve Zenta'da zaferlerini perçinlemişlerdi.²⁵ 26 Ocak 1699'da imzalanan Karlofça Barış Antlaşmasıyla; Osmanlı, tarihinde ilk kez yenik mevkiye anlaşma masasına oturmuş oluyordu. Bu antlaşmadan sonra, Osmanlı'da hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı aşikârdı (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 36-37).

1699 Karlofça Antlaşmasına kadar, Osmanlı İmparatorluğu, kısmi geri çekilmeler ve fetretler haricinde; tarihinde böylesi koşullarda bir barış anlaşması akdetmediği gibi; barışın koşullarını da her daim belirleyen taraf olmuştu. Bu gidişatı sekteye uğratan Viyana Yenilgisi²⁶ olmuştu. Kuşatmanın başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından imzalanan anlaşmanın ortaya çıkarttığı yıkım; içeride de büyük bir travma yaratmış, harbin neticesinin, yüzyıllardır süre giden duraklamadan ziyade, anın yöneticilerinin hatalarına bağlanması ve buna göre tecziye mekanizmasının işletilmesi sonucunu yaratmıştır. Tarihte bireyi başat kılan anlayışın semeresi, görüleceği üzere, bu hadisede de açıkça temayüz etmektedir. (Lewis, *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, s. 11).

Lewis, iki kitabında da aynı kırılma noktasına dikkat çekiyor ve Osmanlı İmparatorluğu için şaşalı günlerin sonunu ve sonun başlangıcını Viyana Kuşatmasının ardından imzalanan Karlofça Antlaşması'na bağlıyordu.

---

devrinde ortadan kalkmış, böylelikle duraklama devrinin emareleri görülememiştir. Bkz. Ahmet Cevdet Paşa, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (Cilt 1)**, Ed. M. Güçlükol, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2011, s. 47.

²⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya göre 16 sene süren savaş, o zamana kadar öyle ya da böyle bozuk olan askeri sistemi kökünden sarsmıştır. Amcazade Hüseyin Paşa'nın savaştan sonra ilan ettiği fermanla yenilginin nedenleri sıralanıyor ve çözüm sunuluyordu. Detaylı bilgi için bkz. **Uzunçarşılı, Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapukulu Ocakları (Cilt 1)**, s. 490-491.

²⁶ Viyana Kuşatmasının uzun sürmesi ve sonucunda da kaybedilmesi, Osmanlıların uzun yıllardır süregelen başarılarına gölge düşürmüştü, artık yenilmez olmadığı Avrupalı devletler tarafından görülmüştü.

1718 yılında imzalanan Pasarofça Antlaşması²⁷ Osmanlının, zor durumda kaldığını gösteren bir diğer anlaşmadır.²⁸ Devrin en kötü şartları kabule zorladığı asıl antlaşma ise 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması olmuştur. Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Rusya'ya Osmanlı anakarasında yaşayan, Osmanlı Ortodoks tebaa üzerinde resmi hamilik hakkı verilmiştir. Ayrıca Kırım gibi ahali Müslüman olan bir toprak parçası da elden çıkmıştır ki bu; bir ilktir (1783). Yaşanan bu gelişmeler, merkezi otoriteyi hem siyasi hem de mali olarak son derece sarsmış; hükümetin taşra üzerindeki etkinliğini azaltmıştır (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 37-38).

1768 yılında başlayıp 1774 yılında sonuçlanan Osmanlı ve Rusya arasında yaşanan savaştan²⁹ sonra çıkarılan ders artık klasik dönemden mütevellit Osmanlı müesseselerinin işlemez durumda olduğuydu. Batıdakilere nispetle; farklı olan bu müesseseler, yerli ve yabancı gözlemciler tarafından âtil oldukları şeklinde nitelendi ve değişiklikler ya da toptan yenilikler yapılması ilk kez telaffuz edilmeye başlandı (Toynbee & Kirkwood, *Türkiye İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Serüveni*, s. 14).

1768-1774 yılları arasında süren Osmanlı-Rus savaşlarının sonucunda Küçük Kaynarca Anlaşması imzalanmıştı. Bu anlaşmayla; Osmanlı, ilk defa bir Doğulu Hıristiyan devlete; Müslüman tebaaya sahip bir geniş coğrafya olan Kırım'ı kaptırmakla kalmıyor; aynı zamanda, ülke topraklarındaki Rus nüfuzuna muhatap anasır karşısındaki psikolojik üstünlüğünü de kaybediyordu.³⁰ Ruslar; bu, gösterişli galibiyetlerini masa başındaki hünerleriyle de perçinlemişler; öncesinde başka hiçbir galip devletin elde edemediği imtiyazların sahibi olmuşlardı (Toynbee & Kirkwood, *Türkiye İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Serüveni*, s. 38-39).

---

²⁷ Osmanlı, bu antlaşmayla Macaristan, Eflak, Boğdan ve Belgrad bölgelerinin büyük kısmını elinden çıkarmıştır. Osmanlı'nın Doğu Avrupa'daki üstünlüğü zayıflarken Avusturya yükselen güç niteliğine bürünmüştür. Bkz. Oral Sander, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü-Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1987, s.90.

²⁸ "Karlofça, Osmanlı devletinin Avrupa için ciddi bir tehlike olmadığını, Pasarofça ise artık girişimde bile bulunamayacak bir güç haline geldiğini göstermiştir." Bkz. Sander, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü-Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme**, s. 90.

²⁹ Bu savaştan sonra Küçük Kaynarca Antlaşması imzalanmış ve Osmanlı'nın Karadeniz'deki tekeli, Kırım Hanlığı'nın bağımsızlığını tanımak durumunda bırakılmıştır. Bu bağımsızlığa ek olarak Müslüman halk üzerinde Halifelik vasfı neticesinde dini önderliğini elinde tutmaya devam etmiştir. Bu antlaşmayla Osmanlı Avrupa'nın üstünlüğünü kabul etmek durumunda kalmıştır.

³⁰ Viyana Kuşatmasıyla de yenik durumda yer alan Osmanlı, bu yenilgisini Batılı Hıristiyanlara karşı alırken, Toynbee ve Kirkwood'un belirttiği gibi Doğulu Hıristiyanlara karşı alınan ilk mağlubiyet 1768-1774 yılları arasında yaşanan savaştadır.

Osmanlı'nın mağlup olduğu savaşlardan her biri, malum akıbeti için adeta birer meş'um merhale hükmündeydi. Yerli literatürde de sıkça bahsedildiği gibi Lewis tarafından da zikredilen savaşlar ve ardından akdedilen antlaşmalar, sonun başlangıcı niteliğinde görölmüş ve öngörüden sonra ıslahatın gerekli olduğu fikri belli başlı çevrelerce de dikkate alınmış ve bu yönde çalışılmıştır. Islahat fikri konusunda herhangi bir uyuşmazlık söz konusu değilken; asıl mesele: Islahatın dozu mevzuundaydı.

Osmanlı'da ilk reform hareketleri 18. Yüzyıl başlarında Damat İbrahim Paşa'nın sadrazamlığında başlamıştır. Karlofça ve Pasarofça Antlaşmalarıyla verilen kayıplar neticesinde, Damat Nevşehirli İbrahim Paşa tarafından; Yirmisekiz Çelebi Mehmet Sait Efendi'yi Paris'e inceleme yapması için gönderilmiştir. Rusya'da; Çar (Deli) Büyük Petro'nun yaptığı reformlarla; hantallaşmış olan imparatorluğun, tekrar eski gücüne kavuşma yoluna girdiğine şahit olunuyordu. Böylesi bir misal ortadayken, yine de modernleşme hamlelerinin daha cesur ve radikal olması gerektiğinin farkına varılabilmesi için, neredeyse bir yüz yıl daha geçmesi gerekecekti. (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 46-47).

Rusya karşısında alınan yenilgiler³¹ neticesinde; Osmanlı'nın toz tutmuş kurumları, köklü bir revizyona tabi tutulmalıydı. Siyasetin dar bir kadro ve etrafındakilerce yapılıyor oluşu, klasik tabirle; atılan her adımın tepeden inmece bir usulle tatbikini elzem kılmıştı. Gelişmiş Batının; kendi tabii mecrasında, belli bir plana göre değil, hayatın olağan akışı içinde yaşadığı değişim; bu kez, belli plan ve cebir unsurunun eşliğinde Osmanlı reformatörleri tarafından tatbik edilmeye başlanacaktı.

---

³¹ Osmanlı İmparatorluğu'nun üst üste aldıkları yenilgiler nedeniyle savaşmaktan ziyade barışa meyiletmesi en çok Rusların işine yaramıştır. Bunun nedeni ise savaşmak zanaatından mahrum kalıp körleşen Osmanlı askerleridir. Bkz. Ahmet Cevdet Paşa, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (Cild 1)**, s. 247. Ahmet Cevdet Paşa'nın bu yorumuyla yabancı yazarlar gözünde Osmanlı yenilgilerinin askeri alandaki sorunlardan kaynaklandığına dair görüşüne başka bir bakış açısı getirilir. Buna göre de Osmanlı'nın savaş alanında kayıplar vermesinin sebebini daha çok savaşmamaktan kaynaklı olarak görür.

2. III. SELİM VE II. MAHMUD DÖNEMİ

Fransız ihtilalinin meydana geldiği yılda tahta çıkan Üçüncü Selim, Osmanlı-Türk tarihinde bir dönüm noktası, bir milat hükmündedir. On sekiz yıllık idaresinde Osmanlı'nın geleneksel üstünlük bilincinin açık bir yüzleşmeye dönüştüğüne şahit olunmaktadır. Yaptıklarıyla ve yapamadıklarıyla, kendisinden sonra gelen reformatörlere ders olacak özellikler sergileyen yönetimine ilk öykünen, halefi sultan İkinci Mahmut olmuştur. Sultan Mahmut, Selim'i bertaraf eden güçleriyle kurduğu geçici uzlaşmayı adım adım tasfiyeye doğru götüren bir yöntemle nihayete erdirmiş ancak bu kez Mısır merkezli bir iç isyan sürdüğü esnadaki ölümüyle, Türk modernleşme hareketindeki mümtaz yeri almıştır. Aşağıda her iki padişah dönemi ana hatlarıyla resmedilecektir.

2.1. III. SELİM DÖNEMİ

Osmanlı'da olmayıp, Batıda icat edilen matbaa³² gibi somut teknolojik gereçler, büyük bir tepkiyle karşılanmış, birtakım çevreler tarafından istenmemiş, netice olarak kullanılması yasaklanmıştır. Batı karşısında daima belirgin bir üstünlük duygusu taşımış olan Osmanlı için; Batının öykünülecek bir yönü olamazdı. Teknolojik yenilikler karşısında tutum bu olduktan sonra; Batılı düşünce karşısındaki dışlayıcı tavır, uzun müddet sürebilmiştir. Modernleşmenin teknik boyutu arzulanmış olsa da Batıdan getirilen uzmanlar ve yerli tedrisatın aracı olarak Fransızcanın öğretim dili oluşu, Batılı anlayışı ve felsefeyi de yurda getirmeye başlamıştı.

Tarihsel anlamda gelişim dönemleri olarak adlandırılabilen Rönesans, hümanizm,³³ akıl çağı, ticaret, tarım ve sanayi devrimi Osmanlı İmparatorluğu'nda kendine yer bulamamıştı. Bunun nedeni Osmanlı'nın Batılı yaşam tarzına olan kötücül bakışından ve İslam âlemi dışında yaşanan gelişmeler küçümsenmesinden

---

³² Matbaanın Avrupa gelişimindeki aydınlatıcı rolü ve Türk matbaasının tarihçesi için bkz. Selim Nüzhet, **Türk Matbaacılığı (Cilt I)**, İstanbul: Devlet Basımevi, 1939.

³³ Rönesans'ın Voltaire'in belirttiği gibi İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethiyle âlimlerin İstanbul'u terk edip Avrupa'ya yerleşmeleriyle başladığına dair görüşü İlber Ortaylı tarafından eleştirilmiştir. Bkz. İlber Ortaylı, **Avrupa ve Biz**, Türkiye İş Bankası Yayınları, (t.y.), s. 5-6.

kaynaklanmaktaydı (Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1. Cild*, çev. O. Akinhay, İstanbul: Papirüs Yayınevi, 1997, s. 26).

Askeri alanda uğranılan mağlubiyetler neticesinde Osmanlı, küçümsediği Avrupa'ya yüzünü dönmenin vaktinin geldiğini; ekonomik, askeri ve prestij kayıplarıyla acı bir şekilde şahit olmuştu. Batılılaşma karşısında alan kaybetme tehlikesi içine düşen bir kesim; mevcut hamlelere karşı, sınıfsal menfaatlerine halel gelmesinden çok, olanın bitenin İslam'a ihanet şeklinde propagandasını yapmaya tevessül etmişlerdir.

18. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı yönetimi, kuruluşundaki gibi kalmakta fakat daha sonradan yönetimin başından sonuna kadar bozulmalara sahne olmaktadır. Bahsi geçen bozulmalara, 1603 yılından sonra tahta çıkan padişahların kafes usulüyle, lüks içinde ve uygulamalı olarak yönetim eğitimi almamalarından kaynaklı tecrübesizlikleri neden olmuştur. Kafes usulüyle yetişen padişahlar, yönetim konusunda bilgisiz, sefahate, harem yaşantısına ve çeşitli özel meraklarına düşkün olarak tahta çıkıyorlar; artık ordularının başında savaşa gitmiyorlar ve haremdeki kadınlardan etkileniyorlardı. Memurlar arsında da benzer bozulmalara rastlanılır. Memurlar artık, liyakate bakılmaksızın mevki elde ediyorlar, rüşvet alıyorlar ve işlerini düzgün yapmıyor ya da yapamıyorlardı. Padişahlar artık divan toplantılarına da icabet etmiyorlardı. Bu da Babîâli'deki sadrazamların yönetimi ele geçirmesiyle sonuçlanıyordu³⁴ (Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1. Cild*, s. 26-27).

Evvla, dönemin en başarılı ordusu olan Yeniçeriler,³⁵ kendilerine sonradan tanınan evlenme hakkıyla çocuklarını, özgür ve Müslüman olarak dünyaya getirmişlerdi. Değişen uygulama ile çocuklarını, dönemin saygın mesleği olan Yeniçeriliğe kaydettirmelerine de izin verilmiştir. Ocaklarda, Müslümanların da kaydına izin verilmesiyle ihtiyaçtan fazla sayıda Yeniçeri bulunuyordu. (Davison,

---

³⁴ Uzunçarşılı'ya göre Köprülü baba ve oğul zamanında yeniçerilerin kontrolü sağlanmışken damat Kara Mustafa Paşa'nın sadareti sırasındaki Avusturya seferinin başarıya ulaşamaması askerlerin zaptını zorlaştırmıştır. Sadrazamların ve padişahların orduların başında bizzat savaşa gitmeyip, baş komutayı liyakatsiz kişilere teslim etmeleri başarılı olmaları önündeki engeli oluşturur. Ayrıca savaşa da katılmayıp kafes zamanından edindikleri alışkanlıklarla hobilerine yönelen padişahlar da askerler arasında hoş karşılanmamaktaydı. Askerler arasındaki taşkınlıkların bir başka nedenini de bu oluşturmaktadır. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapukulu Ocakları (Cild 1)*, s. 511-512.

³⁵ Yeniçeriler hakkında oldukça detaylı bir çalışma için bkz. Reşad Ekrem Koçu, *Yeniçeriler*, İstanbul: Doğan Kitap, 2004.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1. Cild, s. 27-28). Asker sayısındaki artışın ekonomik sonuçları da olmuş, devlet bütçesini olumsuz etkilemiştir. Askeri sistemin bozulması³⁶ ile de yeniçeriler, maddi ve manevi olarak moral kaybetmişler ve etkinliklerini koruyamamışlardır.

Enflasyon nedeniyle yaşanan dalgalanmalar, paranın değer kaybetmesine yol açmış ve herkes gibi yeniçerileri de olumsuz etkilemişti. Yeniçeriler, değeri azalan maaşları için çözümü, akrabalarını ocağa kaydettirmekte ve onlardan da gelecek maaşla alım güçlerini korumaya, geçimlerini sağlamaya çalışmakta bulmuşlardır. Aynı zamanda da zanaat loncalarına kaydolup başka bir meslek öğrenip o meslekten edindikleriyle de gelirlerini arttırma yoluna gitmişlerdir. Hâl böyle olunca, disiplin ve bağlılıklarıyla bilinen yeniçerilerin, değişen sistemin şartlarına ayak uydurmaları gerekmiştir.³⁷ Mevcut pozisyonlarında, sarsıntılar olduğunu hisseden yeniçeriler, ulemayla iş birliği içine girerek her türlü toplumsal ve askeri reforma karşı kendilerini korumaya çalışmışlardır. (Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, çev. S. C. Karadeli, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 27).

Yeniçeriler, mesleki görevlerini ikinci plana atmış ve özel hayatlarını öne çıkarmışlar; kâfi gelmeyen maaşları da artık yetmez olmuştur. Ailelerine bakmakta müşkül duruma düşmüş olup, yaşadıkları sıkıntıları başka mesleklere yönelerek gidermeye çalışmışlardır. Bu yaptıkları, farklı cihete çevrilen alakaları hasebiyle, asıl işlerini ikinci plana atmalarına sebebiyet vermiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş alanında uğrayacağı mağlubiyetlerin temel nedenini oluşturmuştur.

III. Selim, kafeste 15 yıl geçirmiş olmasına rağmen, Batıya dair oldukça bilgi sahibidir. Tahta geçtiği zaman, danışmanlarına gerekli gördüğü reformlar hakkında raporlar³⁸ hazırlatmıştır. Raporlar istikametinde, askerlik alanında birtakım ıslahatlar

---

³⁶ Ahmet Cevdet Paşa'ya göre 1591-92 tarihlerine kadar Avrupa askeri eğitimlerinden uzak olduklarından dolayı Yeniçeriler, savaşlarda başarılar kazanmışlardır. Bkz. Ahmet Cevdet Paşa, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (Cild 1)**, s. 243.

³⁷ Feroz Ahmad'ın yeniçerilerin bozulması nedenleri hakkındaki benzer görüşleri için Niyazi Berkes incelenebilir. Bkz. Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s. 77.

³⁸ III. Selim tahta çıktığında devlet ileri gelenlerinden *milletin kurtulması ve yüceltilmesi* için raporlar hazırlamalarını istemiştir. Yusuf Paşa'nın hazırladığı fakat Melek Paşa'nın sadaretinde incelenen layihaya göre öncelikli olarak talimli asker hazırlanmalıydı. Raporlar hakkında detaylı inceleme için bkz. Ahmet Cevdet Paşa, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (Cild 1)**, s. 366-370. Tunaya'da bu layihaların yaklaşık 20 kadar olduğunu söylemektedir. Bkz. Tarık Z. Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul: Yedigün Matbaası, 1960, s. 56.

yapılmıştır. Silahları, askeri örgütlenmeyi ve askeri teknik okulları dönemin şartlarına inkişaf ettirmeye çalışmıştır. 1742’de kapatılan matbaayı, askeri okullara yönelik kitaplar basması için tekrar faaliyete geçirtmiştir. Yeniçeri Ocağı’nı kapatma teşebbüsünde bulunmuştur. Yeniçerilerin, giyim kuşamlarını Avrupai tarzda revize etmiştir. 20.000 kişilik yeni bir ordu kurmuştur fakat o dönemde sayıca fazla ve etkili olan Yeniçeriler, Ulema sınıfının da desteğiyle kendilerine yönelik yapılmış bu hareketi, III. Selim’i hâl edip, sonra da öldürerek bertaraf etmişlerdir. (Davison, *Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923)*, çev. M. Moralı, İstanbul: Alkım Yayınevi, 2004, s. 51).

Fransız Devrimi, III. Selim devrine rastlamıştır. III. Selim’in kafes yaşantısında, diğer padişahlardan izafi olarak özgür oluşu ve 16. Louis’le olan mektuplaşması onu nispeten hürriyetçi bir karaktere büründürmüştü.³⁹ III. Selim’in saltanatı sırasında, devrimci fikirleriyle çok sayıda Fransız İstanbul’a gelmiş olup, Batı tabanlı askeri eğitim için gerekli olan bilgi de Avrupa’dan temin edilmiştir. Askeri bilgilere ilave olarak zuhur eden, özgürlükçü fikirler de İmparatorluk içerisinde huzursuzluğa neden olmuştur. III. Selim yapacağı ıslahatlarla Osmanlı İmparatorluğu’nun modernizasyonunu sağlamaya çalışmıştır.

Avrupa, 1789’da yaşanan Fransız Devrimi’nin meseleleriyle boğuştuğu için III. Selim, Osmanlı İmparatorluğu’nda müşkül duruma neden olan toplum ve kurumları onarmaya odaklanmıştır. 28 yaşında tahta çıkan ve emsallerinden görece özgür olarak yaşamış ve bu yüzden de zihnen sağlıklı olan padişah, tefekkür ettiği fikirleri tatbik etmek için askeri, idari ve mali konuları⁴⁰ nizama koymak maksadıyla bir Hatt-ı Hümayun çıkarmıştır. Çıkarılan bu Hatt-ı Hümayuna “Nizam-ı Cedid”⁴¹ adı verilmiştir. Evvelce Nizam-ı Cedid ifadesi; askeri, idari ve mali konular hakkında

---

³⁹ III. Selim’e de kafes yaşamından dışarıyla görüşmesine izin verilmemiş, III. Selim bunu Fransız elçisi Choiseul-Gouffier aracılığıyla gizlice yapmıştır. Fakat yine de yaptığı mektuplaşmalarla III. Selim’in idealist biri olduğu anlaşılır. Bkz. Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, s. 87.

⁴⁰ Ahmet Cevdet Paşa’nın belirttiği bir örneği dönemin ekonomik koşullarının analizi için vermek uygun düşer; III. Selim döneminde baş gösteren lüks merakı oldukça fazlalaşmıştır. Vezirlere mahsus olan giyim kuşam ve takılar halk arasında da sıklıkla rastlanır olmuş hatta bu giyim kuşamı tercih etmeyenler küçümsenir hale gelmişlerdir. Bu gibi lükse düşkünlük ve toplum tarafından dışlanma korkusu da vatandaşı rüşvete sevk etmiştir. Alınan rüşvetlerle Hindistan’dan hatırı sayılır paralarla aldıkları kaliteli kumaşları giyip kuşanıp sergileyen Osmanlı vatandaşları ekonominin de kötüye gitmesine yol açmıştır. Bunlardan sebep kıyafet nizamı çıkarılmış ve israfın önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bkz. Ahmet Cevdet Paşa, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (Cild 1)**, s. 356.

⁴¹ Nizam-ı Cedid hattının askerlik konusundaki kanunları için bkz. Ahmet Cevdet Paşa, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (Cild 1)**, s. 371-372.

yapılacak tüm değişikliği ifade ederken, sonraları sadece askeri alandaki değişiklikler için kullanılmıştır⁴² (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 59-60).

Büyükelçilikler açmayı,⁴³ eyalet valiliklerine olan atamaları düzenlemeyi, iltizam sistemini kaldırmayı ve yüksek memurlardan oluşan danışma meclisi kurmayı planlamıştır. İlgili dönem kapsamında belki de en müfrit fikri, Yeniçeri ocağını, kaldırıp yerine Avrupai tarzda eğitim görmüş bir ordu kurmaktır. Tüm bu fikirleri, teceddüdün kendilerine olabilecek etkisinden çekinen Ulema ve Yeniçerileri tahrik etmiş, 1807 yılında III. Selim'i tahttan indirmelerine, bir yıl sonra da öldürmelerine yol açmıştır (Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform I. Cild*, s. 34-36).

III. Selim askeri ıslahatlarını, Fransız eğitimcilerle gerçekleştirmiştir. Bu sebeple öğrencilere, Fransızca öğrenimi zorunlu hale getirip, bilhassa yabancı dilde tanzim edilmiş kitapları ihtiva eden kütüphaneler kurmuştur. Eğitimde odaklanılan cihet, askeri okullar ve denizcilik okulları olmuştur. Münferiden Batı hakkında doğrudan malumat iktisap etmek için elçilikler kurulmuştur. Kurulan ilk elçiliklerden gelen mektuplar, elçilerin dil bilgileri kısıtlı olduğu için, Batı'yı pek de telakki edemediklerini göstermiştir. Daha sonraları ise dil öğrenmeleri için elçiler yanlarında, genç Türk kâtipler de götürmüşlerdir⁴⁴ (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 60-63).

III. Selim'in askeri alanda yaptığı değişikliklerin ilk taşkınlıkları, yeni kurulacak ordu için zorla asker toplanmasını emrettiği vakitte yaşanmıştı. Nizam-ı Cedid için askerler, Yeniçerilerden olduğu kadar sivil halktan da istenmişti. Hatt-ı Hümayun çerçevesinde yaşanan yenilikler, o zamana kadar böylesi emirlere şahit olmamış Osmanlı tebaası için aşırıydı. (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 71). Hem bu

---

⁴² Nizam-ı Cedid'i Tunaya dar ve geniş anlama ayırır, dar anlamında askerlikten bahsettiğini geniş anlamında da mevcut rejimin yerine yenisi koymayı hedeflediğini belirtir. Asıl amacının geniş anlamı olduğunu ve yeniçerileri kaldırmak, ulemanın nüfuzunu kırmak ve Avrupalılaşmak gibi amaçları olduğundan bahseder. Bu noktada Lewis'ten ayrılıp askeri odağa kayıp sınırlandığını düşünmemekte, asıl amaca odaklı olarak Avrupalılaşmak gayesinde olduğundan bahsetmektedir. Bkz. Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, s. 22.

⁴³ III. Selim'in reformları içerisinde büyükelçilikler açılması, diplomasi konusunda Batılı uygulamaların kabul edilmesi hususunda Sander tarafından en önemlisi olarak anlatılır. Bkz. Sander, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü-Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme**, s. 131

⁴⁴ Gerek Avrupa'da açılan elçilikler gerekse eğitimcilerin yabancı olması dil sorununu beraberinde getirmiştir. III. Selim döneminde Avrupa'ya gönderilen kişiler reisülküttaplığın önem kazanmasına neden olmuştur. Reisülküttaplık içerisinde çalışan kişiler ise yalnızca dış ilişkiler konusunda sorumlu olmayıp aynı zamanda diplomatik uyum da sağlamak zorundaydılar. Bundan da sebep batılılaşmanın öncüsü konumundadırlar. Bkz. Sander, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü-Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme**, s. 131.

zamana kadar denk görülmemiş, potansiyel bir düşmana öykünecekler, hem de kurulacak yeni ordu için yapılacak asker seçimleri, bu öykünmeye karşı olan Yeniçeriler arasından yapılacaktır. Yeni oluşturulacak olan ordu için III. Selim halkının ve askerlerinin mahiyetini dikkate almamıştır. Değişiklik yanlısı olmayan tarafların rahatsızlığı göz ardı edilmiş ve Nizam-ı Cedid ordusu kurulmuştur.

Yeniçerilerin Rumeli’de kazan kaldırmalarını, yeni kurulan orduyla bastırmaya çalışan III. Selim, bu hareketinde başarısız olmuş, Rumeli’ye gönderilen ordular geri çağırılmıştır. O sıralarda başkentte de yaşanan huzursuzluklar yeniçerileri ve ulemayı harekete geçirmiş, ıslahatların durdurulması taleplerini, padişah; isyanın boyutunu intişar etmemek adına kabul etmiş, bu doğrultuda Nizam-ı Cedid birliklerini Anadolu’ya göndermiş ve Sadrazamı, Yeniçeri Ağası’na teslim etmiştir. 29 Mayıs 1807’de At Meydanı’nda yapılan mitingden sonra görüşü alınan Şeyhülislam’ın fetvası doğrultusunda, III. Selim tahttan indirilmiş ve derhal Nizam-ı Cedid ordusu dağıtılmıştır. (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 71-72).

Askerler arasında teşekkül etmeye başlayan başıbozukluk, III. Selim’i askerlik alanında ıslahat yapmaya sevk etmiştir. Fransız Devrimi’nden mülhem, *yeni düzen* adını verdiği Nizam-ı Cedid ordusunu kurmuştur. Fransa’dan uzmanlar getirtirmiş, yeni talimhaneler ve kışlalar inşa ettirmiştir. ıslahatların yapılması için elzem kaynak vergilerin arttırılmasında bulunmuştur. Vergi artışı, zaten ekonomik olarak darboğazda olan kesimler tarafından büyük bir muhalefetle karşılanmıştır. Muhalefeti teftiş edemeyen padişah, ıslahatlara karşı çıkanlar tarafından tahttan indirilmiştir. Böylece yeniçeri ve ulema ittifakı ıslahatlara karşı zafer kazanmıştır⁴⁵ (Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, s. 28).

---

⁴⁵ III. Selim’in yaptığı değişikliklerin olumlu etkisi olsa dahi İmparatorluğun kendisini değiştirmemişti. Zaten Ortaylı’nın da belirttiği gibi batılılaşma hemen olan bir şey değildir. Ayrıca bkz. Ortaylı **Avrupa ve Biz**, s.23. Batının milliyetçilik akımına kapılıp isyan etmeleri gibi Osmanlı içerisinde de isyanlar başlamıştı. Merkezi otoritenin tereddütlü davranışları neticesinde ayan sınıfı, feodal bir anarşi oluşturmuştu. Savaşlardaki yenilgilerin sorumluluğu İlimiye sınıfı mensubu hocalar tarafından yeni kurallara yani Nizam-ı Cedid’e yüklenmişti. III. Selim’in makamına layık olmadığı kararlaştırılmıştır. Yeniçeriler zaten padişah tarafından gözden düşürülmeye çalışılan sosyal konumları hususunda diken üstünde duruyorlardı. Yaşanan bu huzursuzluk da Yeniçeriler üzerinden Kabakçı Mustafa’nın ele başlığında, ulema, devlet erkânı ve halkın yardım ettiği bir grup tarafından gün yüzüne çıkarılmıştır. Ulemanın ıslahatçı devlet adamlarına dair ölüm fetvaları ve ayaklanmacılara karşı cezaları önlemek üzere verdikleri hüccet gölgesinde III. Selim hal edilmiştir. Bkz. Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, s. 24.

Birtakım değişikliklerin yapılmaya başlandığı vaktin, Avrupa'nın kendi dâhilinde teşevvüşlerin (karışıklıkların) olduğu zamana denk gelmesi, harici müdahalelerle noksan kalması riskinin önüne geçmiştir. III. Selim'in Nizam-ı Cedid'inde ehemmiyet verilmeyen en büyük değişken, toplumsal geri bildirimlerdeki olumsuzluklar olmuştur. İslam dininin, ilahi dinler içerisinde son din olması ve Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun şaşasına denk düzeyde görülmemesi, Osmanlı tebaası içinde Avrupai tarzda icra edilen her ıslahatın, zamanın şartı ve düşünüşünde, tepkiyle karşılanması, beklenebilecek bir durum teşkil etmektedir.

Yeniçerilerin isyanı akabinde, tahtından indirilen ve öldürülen III. Selim ve yerlerinden edilen ıslahat yanlıları, başlatılan bu değişim hareketinin peşini bırakmamışlardır. Yeniçerilerin ve ulemanın III. Selim'i tahttan indirmeleri, ıslahat yanlıların muhalif saflarında yer almalarına neden olmuştur. Alemdar Mustafa Paşa'nın öncülüğünü yaptığı muhalif grup, Rusçuk'tan İstanbul'a yürüyüp şehrin kontrolünü ele geçirmiştir. III. Selim'i tekrar tahta çıkarmak istediklerini öngören IV. Mustafa, tedbirini önceden almış ve III. Selim'i öldürtmüştür. Bunun üzerine tahta II. Mahmud geçmiştir. (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 76).

İslahat yanlıları, Rusçuk ayanı Alemdar Mustafa Paşa'ya sığınmışlardı. İslahat yanlılarının oluşturduğu cephenin öncüsü, Alemdar Mustafa Paşa'nın isteği ise padişah ve ayan arasında, ayanın hak ve sorumluluklarını sultana onaylatacak bir sözleşme akdetmektir. Bu isteğin amacı, ayan sınıfını devlet yönetiminin içine dâhil ettirmektir. *Sened-i İttifak*⁴⁶ olarak anılan bu sözleşmeyle padişah ve Ayan arasında yazılı kurallar devreye girmiştir. (Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, s. 28-29).

Alemdar Mustafa Paşa'nın sadareti 1 ay kadar devam etmiştir. Bu süre içerisinde hızla hareket etme gayesi göstermiştir. İslahat çalışmalarını hızlıca başlatmıştır.⁴⁷ İmparatorluğun her yanından yüksek makam sahiplerini çağırtmış, çağrıya cevap verenlerle imparatorluk meclisini kurdurmuştur. Kurulan mecliste derebeyleri -bu derebeylerinden Ayanlar olarak da bahsedilebilir- ve hükümet arasında Sened-i İttifak

---

⁴⁶ Sened-i İttifak, ayanların, kendilerinin ve oğullarının haklarının garantörlüğüne karşılık merkezi otoriteyi askeri kalkışmalara karşı koruyacaklarına dair olan antlaşmadır. Bu antlaşmayla doğmakta olan modern bürokrasi görünür. Bkz. Kemal H. Karpat, **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, Ankara: İmge Kitapevi, 2006, s. 25.

⁴⁷ Alemdar Mustafa Paşa'nın sadarete geldiğinde yaptığı reformlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**

antlaşması imzalanmıştır. Teşebbüsleri birtakım çevrelerce aşırı bulunmuş,⁴⁸ sonucunda da Yeniçerilerin ayaklanmalarıyla hayatını kaybetmiştir. Sened-i İttifak'ı onaylayan II. Mahmud ise Yeniçerilerin bu ayaklanmasından tek şehzade olması sebebiyle sağ kurtulmuştur (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 76-77).

2.2. BATILILAŞMA

Dünyanın Batı hakkındaki fikri, saldırganlık suretinde şümullenir.⁴⁹ (Arnold J. Toynbee, *Dünya ve Garp*, çev. E. Bilgiç, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1952, s. 9-10). Tek bir kuşak, pek merhametsiz iki savaşa şahitlik etmiştir. Bu şahitlikler; bahsi geçen kuşağa ve sonrasında gelen kuşaklara, iki temel tecrübe edindirmiştir. Bu tecrübelerden ilki; savaş denilen kanlı yıkımın *Batı* toplumunda her daim geçerliliği olan bir kurum olması, ikincisi ise; her savaşın yalnızca bir yıkım ve yok etme aracı olmasıdır (Arnold J. Toynbee, *Militarizmin Kökenleri*, çev. M. Dündar, İstanbul: A Yayınları, 1989, s. 11). Toynbee'nin belirttiği Batının savaş hakkındaki düşünceleri Osmanlı İmparatorluğu'yla zıt düşmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi Osmanlı İmparatorluğu Şeriatın gerektirdiği nedenlerle, İslami şartlar ekseninde bir gerekçeyle savaşmak zorundadır.

Batının savaş tarihine bakıldığı zaman, ekseri olarak günümüze doğru artan bir kesafetle sıklaştığı görünür. Her savaş, öncekilerle karşılaştırıldığı zaman ya daha az yıkıma ya da daha çok yıkıma yol açmıştır. Fakat *Batı* göz önüne alındığı zaman, savaşlar hakkında daha az bir yıkımdan söz edilememektedir. Birbiri ardına devam eden bu savaşların hangisinin daha yıkıcı olduğu ya da olacağı öngörülemez (Toynbee, *Militarizmin Kökenleri*, s. 11-12).

Batı'nın savaş tarihini genel olarak sınıflandırmak için iki döneme ayırmak gerekmektedir. İlk dönemi 16. ve 18. yy. din savaşları oluşturmaktadır. İkinci dönemi

---

⁴⁸ Sened-i İttifak mahalli yetkililere verilen iktidardan pay olarak algılanmıştır. Padişah Alemdar Mustafa Paşa'nın bu hareketini hükümlerine haklarına karşı yapılmış bir eylem olarak görmüştür. Bkz. Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, s. 26.

⁴⁹ Batıya dair Türkiye'de var olan düşünceleri araştıran İbrahim Kalın, Kudret Bülbül ve Berat Özipek'e göre Türkiye'de Batının Haçlı Seferlerinden kalma saldırganlığını eleştiren olumsuz düşünceler gibi medeniyet, modernleşme, teknoloji ve gelişmiş toplum olarak niteleyen olumlu düşünceler de yer almaktadır. Bkz. İbrahim Kalın, Kudret Bülbül, & Berat Özipek, **Aşk ile Nefret Arasında Türkiye'de Toplumun Batı Algısı**, Ankara: Seta, 2008.

ise 18. yüzyıldan başlayıp 20. yüzyıla kadar devam ederek, hatta yüzyılın sonlarına doğru artış gösteren, ulusal nitelikli savaşlar oluşturmuştur. Ulusal karakterdeki savaşlar diğer savaşlardan daha yıkıcı ve acımasızdır (Toynbee, *Militarizmin Kökenleri*, s. 12). Savaşların tezahüründe yaşanan değişiklik; Fransız İhtilali, Aydınlanma Çağı gibi dönemlerin akabinde oluşan yeni fikri akımlarla ve fikri yapının sorgulanabilir düzeye intikal etmesiyle birlikte, etkisini kaybeden skolâstik düşünce yapısına ters orantıyla artan milliyetçilik duygusuna neden olmuştur.

Reformistlerin otokratik öncüsü olarak kabul edilen Petro, Batılıların saldırılarından kendini korumak için batılılaşma formülünü seçmiş ve bunu başarıyla uygulamıştır.⁵⁰ Bu reformist düzenlemelerle birlikte Batıyla denk güçlere erişmiştir. Batının sonradan yaptığı sanayi devrimiyle birlikte de tekrar gerilemiş ve bu gerileyiş Petro'nun, büyük dünya harbinde Batılı Alman işgalciler tarafından mağlup edilmesine mâl olmuştur. Bu mağlubiyetin neticesinde ise mevcut Çarlık rejimi yıkılmıştır. (Toynbee, *Dünya ve Garp*, s. 17-19).

Osmanlı İmparatorluğu'nun, tarihinin erken zamanlarından beri kazandıkları zaferler, Petro'nun Batılılara karşı uyguladığı, Batılıları kendi silahlarıyla vurmak politikasını benimsemelerini geciktirici bir algı yönetimi oluşturmuştur. 19. yüzyıla kadar Batılıların, Osmanlılardan daha güçlü olmalarına rağmen saldırmamalarının nedeni de yine Osmanlı İmparatorluğu'nun geçmişinin şaşaaıdır (Toynbee, *Dünya ve Garp*, s. 31-34).

Osmanlı İmparatorluğu, batılılaşmaya, Petro'dan çok sonra III. Selim'le birlikte, öncelikli olarak askeri ıslahatlarla başlamıştır. II. Mahmud batılılaşma politikasını halefinden daha başarılı olarak devam ettirmiştir. Tahta çıktığı 1876 senesinde kurulan parlamentoyu dağıtmasından sonra, batılılaşmaya net bir şekilde set çeken II. Abdülhamid, bu politikasını askeri alanda öğrenci eğitimleri konusunda gevşetmiştir. Batı dillerini öğrenmeye izinli olan öğrenciler ise mesleğe atılınca ve daha çok tecrübe kazanınca da baskı rejimine son verecek güruhu temsil etmişlerdir. Çünkü Batı

---

⁵⁰ Ahmet Cevdet Paşa, Petro'nun Kırım Hanlığı'na verdiği haraçtan kurtulmak için Osmanlı Venediklilerle savaşırken Kırım'a yürüdüğünü ve Avrupa usulünce eğittiği yeni askerlerin başarılarını orada gördükten sonra askerlerin sayısını arttırdığından bahseder. Bkz. Ahmet Cevdet Paşa, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (Cilt 1)**, s. 51.

fikirleri, bu izinli öğrenciler kanalından ülkeye dâhil olmuş ve pek çok tesirlere neden olmuştur. (Toynbee, *Dünya ve Garp*, s. 35-37).

İlk reformist padişahların başarısızlığının nedeni ise Petro'nun modernizasyon politikasını tam anlamıyla uygulayamamış olmalarıdır. Petro, batılılaşmayı bir bütün olarak temin etmiş, aralarında bir ayırım gözetmeksizin, tümüyle almış ve uygulamıştır.⁵¹ Osmanlı padişahları ise belli başlı alanlarla, ıslahat politikalarını sınırlı tutmuş ve bu nedenle de batılılaşma sadece yüzeysel bir tesirle kalmış, istenilen düzeye ulaşamamıştır⁵² (Toynbee A, *Dünya ve Garp*, s. 38-39).

Batılılaşma örneği olarak Rusya'da Petro'nun yaptığı değişimler, Osmanlı İmparatorluğu'nun yaptığı ıslahatlarla karşılaştırılmıştır. Petro'nun reformlarının mahiyeti dini olmalarıdır. Mezhepsel ihtilafları göz ardı edebilselerdi, fikri ayrılıklara meydan vermeden, Doğulu ve Batılı Hıristiyanlar arasındaki bağlantı noktasını, gerçekleştirmiş olacaktı. Aydınlanma çağıyla gelen bu açılım neticesinde de Petro'nun ülkesinde temelini attığı reform faaliyetleri işlerliğini kazanmış oluyordu. Osmanlı İmparatorluğu için ise durum, Rusya'daki örnekten çok daha müşküldü. Tâbi olunan dinin öğretileri gereği İslam üstünlüğü esastır. Yine inanılan kutsal kitaba bağlı olan imparatorluğun yasaları, galibiyetler için yer alan emirlerini, mağlubiyetler için de söylemekteydi. İslam'ın üstünlüğü her daim bakidir. Bu bağlamda, bahsi geçen üstünlüğü, Batıyla yakın temaslar kurarak gölgelemek, Müslüman Osmanlı tebaasınca hoş karşılanmamaktadır. Önünde hatırı sayılır büyüklükte olan İmparatorluğun geçmişi ve ıslahatlarla tanzim edebileceği istikbali olan padişah da bekasını korumak için ya yapması gereken ıslahatları yapacak ve tepkilerle karşılaşacak ya da imparatorluğun kötüye gidişini hiçbir değişiklik yapmayarak hızlandıracaktır.

Osmanlı İmparatorluğu, mevcudiyetinin devamı için ya batılılaşma miktarını asgari düzeyde tutup başkalarının senaryosunun yardımcı aktörü olacak ya da miktar

---

⁵¹ Petro'nun Batıdan aldığı reformlar öncesinde Avrupa'ya giderek neredeyse stajyer öğrenci gibi Avrupa'yı incelemesi, Rusya'nın batılılaşma sürecine işini bilir vaziyette girmesini sağlamıştır. Murat Belge'nin yazısına göre ise farklı mezheplere sahip Rusya ve Avrupa'yla farklı dinlere sahip Avrupa ve Osmanlı için Batılılaşmanın zorluğu ölçülemez kıstaslardadır. Murat Belge, **Batılılaşma, Türkiye ve Rusya**, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 43-45.

⁵² Rusya'da Petro'nun yaptığı ve Toynbee'nin övgüyle bahsettiği bu reform hareketine İlber Ortaylı karşı çıkar ve Rusya'nın komünizmle yüzleşmesi, ekonomik tabakaların meydana gelmesi ve adaletsizliğin meydana gelmesinin nedenini Rusya'nın kendi kültürünü yani Slav ve Hıristiyan ruhunu, ılımlılığı kaybetmesi sonucuna varır. Bkz. Ortaylı **Avrupa ve Biz**, s.18-20.

sınırlamasına gitmeden, bütünsel olarak Batılılaşacak ve kendi senaryosunun baş aktörü olacaktır⁵³ (Toynbee, *Dünya ve Garp*, s. 39-40).

Doğulu ve Batılı Hıristiyan devletlerarasında olan mezhep tartışmaları, Osmanlı'yı devletin inhisarında bulunmayan unsurlara dikkat edilmesi külfetinden kurtarmıştır. İmtiyazların, ibtidaen müşkül bir durum oluşturmasını engellemiştir. Fakat sonraları Doğulu ve Batılı Hıristiyanlar arasında oluşan mezhepsel hoşgörü nedeniyle, verilen imtiyazlar kanalıyla, Avrupalı Hıristiyan Devletler, Osmanlı içinde yaşayan Gayr-i Müslim tebaaya ulaşmış ve onlara ulusçuluk fikirlerini aşlamışlardır. (Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu 1*, s. 43-47).

Toynbee'ye göre yapılan savaşlarda üst üste yaşanan mağlubiyetler, Osmanlı yöneticilerini, sorunun⁵⁴ çözümünü düşünmeye itmiştir. Sorunu; Batı'dan askeri alanda geri kalmak olarak belirleyen yöneticiler, çözümü ise yine aynı alanda reform çalışmaları yapmakta bulmuşlardır. Fakat burada yapılması gereken, Batının gücünün sonucu olan askeri alandaki yeterliliğine erişmeye çalışmak değil, nedeni olan ekonomik seviyeye ulaşmaya çalışmak olmalıydı (Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu 1*, s. 47-57).

18. yüzyılda Avrupa'da başlayan modernleşme hareketinin Osmanlı'ya etkisi, fazlasıyla çetin sonuçlar şeklinde sirayet etmiştir. Bu sonuçların başında askeri alandaki gerileme gelmektedir. Askeri alandaki gerilemeyi savaş alanlarında tecrübe eden Osmanlı, üst üste uğradığı yenilgilerle birlikte, değişim zamanının geldiğinin kanısına varmıştır. Bu istikamette öncelikle askeri alanda modernleşme faaliyetlerine girişmiştir⁵⁵ (Steinhaus, *Atatürk Devrimi Sosyolojisi 1*, s. 29-33).

---

⁵³ Batılılaşma hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Ed. Tanıl Bora & Murat Gültekingil, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (Cilt 3)**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

⁵⁴ Berkes'in belirttiği üzere Osmanlı askeri güç olarak öne çıkan devlet konumundayken bile Avrupa'daki askeri gelişmeleri izliyor ve ona göre kendini geliştiriyordu. Tüfeğin icadıyla birlikte Avrupa ordularının nizam haline gelmesi karşısında kendi bildikleri gibi, düzensiz halde savaşan, stratejisini komutanının pratikte tecrübe edip ustalaştığı yöntemle belirleyen Osmanlı orduları, yenilerilik makamında oluşan liyakatsizlikle de birlikte bocalamışlardır. Ona göre "*askeri yenilgiler, militer tekniklerde ve teknolojide geri kalış olgusu ile savaş sınıfındaki iç değişikliklerin bir araya gelişinin öyküsüdür.*" Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s. 73-76.

⁵⁵ Batının kendi çehresinde yaşanan kapitalist gelişmelerin kendilerine iyi gelmesiyle dünya çapında artan gücünün farkına varan diğer ülkeler, kendi geçmişlerindeki güce olan hasretlerini ve Batıyla mücadele edebilir konuma ulaşmak için batılılaşmayı çözüm olarak görmüşlerdir. Bkz. Uygur Kocabaşoğlu, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (Cilt 3)**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 14-15.

Steinhaus'a göre, kuruluşundan itibaren savaşlardan kazandığı ganimetlerle ekonomisini ikame eden Osmanlı için, böylesi bir durum artık söz konusu edilememektedir. Uğranılan mağlubiyetler sonucunda, gelirden çok gideri olan Osmanlı, ülke içi yağmaya başvurmak durumunda kalmıştır. Fakat ülke içindeki kaynaklar da böylesi geniş alanlara sahip bir imparatorluk için neredeyse imkânsız bir gelir kapısı niteliğinde gözükmetedir. Nitekim kaybedilmeye devam eden toprak parçaları, ekonomideki bu gerileme ve hepsinin ana sorumlusu teknik alandaki geri kalmışlık gibi nedenler de Osmanlı toplum sistemini temelinden sarsmıřtır⁵⁶ (Steinhaus, *Atatürk Devrimi Sosyolojisi 1*, s. 33-37).

Osmanlı ekonomik sistemi, galibiyetin devamlılığı lüzumuyla, askerlere ve onların yaptıkları savaşlara dayanmaktadır. Askeri sistemin, dönemin şartlarını karşılayamaması ve geri kalması, Osmanlı ekonomik sistemini de bozmuştur. Birbirleriyle bağıntılı sistemler arklısından birinin bozulması Osmanlı'yı çöküşe kadar götürmüştür.

Osmanlı devlet erkânı sorunun çözümü için uğraşmaya başlamışken daha büyük bir sorunla karşılaşmıştır. Ulema sınıfı ve onlara perçinlenmiş toplumun geri kalan tüm birimleri, ıslahat hareketine, ulema sınıfının şüpheyle bakmalarından dolayı, karşı çıkmışlardı.⁵⁷ Özellikle yeniçeri ocağı bu muhalefetin başındaydı, çünkü sorunun yansımalarının en net biçimde görülebilir olduğu kurum askeri alanda bulunmaktaydı. Değişim buradan başlamıştır. Düzenin bozulması herkes gibi yeniçerileri de korkutmaktadır. Fakat onların bu korkusu ve bu korkudan dolayı verilen tepkiler, yeniçeri ocağının kapatılmasının önüne geçememiştir. Bu kurumun kaldırılmasıyla değişimin önündeki en kesif engel kalkmıştır (Steinhaus, *Atatürk Devrimi Sosyolojisi 1*, s. 37-39).

---

⁵⁶ Osmanlı ekonomik sisteminin temelini teşkil eden, savaş sonu ganimet endeksinin, savaşlardaki kayıplar nedeniyle bozulmasıyla kurulu ekonomik sistemin çökmesi hakkındaki detaylı incelemeler için bkz. Halil Cin, **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1978.

⁵⁷ Osmanlı Devlet erkanı Berkes'e göre, Osmanlı'nın eskimiş kurumlarını düzeltmekten ziyade ağdaş Batıya yönelmişlerdir. Bu yönelimde de iki fikir öne çıkmaktadır. İlki; devlet gücünün desteklenmesi gerekliliği ikincisi, teknolojik ve ekonomik kalkınmanın gerekliliğidir. Fakat burada Steinhaus'un ve çokça yabancı Türkiye uzmanlarının belirttiğinin aksine Berkes, bu fikirlerin aşılanmasında yabancı kişilerin olduğu kadar ulema sınıfının da payının olduğundan bahseder. Bkz. Berkes, **Türkiye'de ağdaşlaşma**, s. 73.

Osmanlılar için bu ricattan kurtuluş, işlerinde gerçekleştirilecek rejenerasyon hareketiyle çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Batılılaşma hareketlerine, askeri alandaki yenilgilerin önüne geçmek ve bir daha böylesi bir durumun yaşanmasını engellemek için girişilmiştir. Öncelikli düzeyde ıslahat planlamaları askeri alana yönlendirilmiştir. Küçük Kaynarca'dan başlayıp Mondros Ateşkes Antlaşmasına kadar uzayan yaklaşık 1,5 asırlık süre zarfında askeri yenilgileri devam eden Osmanlının, batılılaşma hareketlerinde gözden kaçırdıkları bir husus bulunmaktadır. Salt olarak askeri alana yönelik yapılan değişimler, tekamüller, ıslahlar, Batının üstünlüğüne ulaşılması için yeterli değildir. Osmanlının, kendi içerisinde onarılabilmesi için, Batının askeri gücünü üstün kılan diğer etkenleri de göz önünde bulundurması gerekmektedir. Örneğin; Batının askeri gücünü pekiştiren idari, mali, üretim, sağlık alanlarında ve günlük yaşamda bu cihetle sanatta da Osmanlı'nın Batıya benzeyerek ya da bunu kendi yöntemlerini kullanarak, bu güce ulaşması gerekmektedir. (Toynbee & Kirkwood, *Türkiye İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Serüveni*, s. 38-39).

Toynbee ve Kirkwood'a göre Batılılaşma hareketleri felaketle sonuçlanmıştır. Felakete götüren nedenlerin başında; ıslahat hareketlerini yürüten padişahların nitelikli olmayan yardımcıları, devşirmeleri gelmektedir. Padişahlar ne kadar yetenekli olurlarsa olsunlar gelecek nesle, değişime yönelik fikirlerini bırakamamışlardır çünkü onların gelişmesine yardımcı olacak vezirlerin ve şehzadelerin bahsi geçen seviyede kabiliyetleri bulunmamaktadır. Bu da görevi babadan oğula bırakmayı mümkün kılan, değiştirilen eğitim sisteminden kaynaklanmaktadır. Felaketin başka bir nedeni Osmanlı'nın imparatorluk olmasından mütevellittir. Başka bir neden ise batılılaşma hareketlerinin pahalıya mâl olmasıdır. İktisadi olarak dışa bağımlı bir ekonomik yapıya gark olunmuşken, haricinde çıkan bu pahalı masraflar, Osmanlı için ciddi mali sorunlara neden olmuştur. (Toynbee & Kirkwood, *Türkiye İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Serüveni*, s. 48-49).

2.3.II. MAHMUD DÖNEMİ

II. Mahmud tahta geçtiği sırada ihtiyatlı davranmıştı.⁵⁸ Eski ocağı modern fikri hamlelerle peyderpey eğiterek yeniçerileri kaldırma planını gerçekleştirmiştir. Ayaklanan yeniçeriler karşısında da kendisine sadık tüm birlikleri ve yanlılarını Yeniçerilere karşı kullanmış ve Yeniçeri Ocağı 1826'da lağvedilmiştir⁵⁹ (Davison, *Osmanlı-Türk Tarihi*, s. 51-52).

1826'da Sultan II. Mahmud, Yeniçeri Ocağı'nı tedavülden kaldırmayı selefi III. Selim gibi direkt yapmak yerine peyderpey yapmayı tercih etmiştir.⁶⁰ Bunun için ıslahat yanlılarını işin içine katmadan, bir askeri birlik kurarak ve bu askeri birliğe alınan askerleri yine III. Selim'in yöntemiyle Yeniçeri Ocağı'ndan temin etmiştir. Selefinden farkı, bu değişikliğin Yeniçerileri bir önceki teşebbüs kadar etkilememesinin, onların da mevcudiyetlerinin bir başka şümulle korunması noktasındadır. Bu değişikliği de onların arzusunun uygun olarak, Sultan Süleyman zamanındaki askeri sisteme dönüş olarak göstermiştir. Oluşturulacak olan yeni askeri birliğin eğitimin, III. Selim'den farklı olarak Türk subaylar tarafından yaptırılacağı belirtilmiştir. Yumuşak bir intikal sürecinin ardından 17 Haziran 1826'da Yeniçerileri kaldırarak yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye olarak adlandırılan orduyu kurmuştur. Yeniçeriler bu durumda da ayaklanmışlardır. II. Mahmud ise bu ayaklanmayı lehine çevirerek, asilerin ulemayla iş birliği içerisinde olduğu gerekçesiyle Bektaşî tarikatını dağıtmış ve tekkeleri yasaklamıştır (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 79-80).

II. Mahmud'un saltanatına denk gelen Yunanlıların bağımsızlık mücadelesinde, ayaklanmayı bastıramayan Yeniçerilerden ümidini kesen padişah, Mısır valisinden yardım istemiştir. Yardım etkili de olmuştur fakat Avrupalı devletler Yunanlıların

---

⁵⁸ Tunaya II. Mahmud dönemini aydın despotluk devri olarak tanımlar. Bkz. Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, s. 26.

⁵⁹ II. Mahmud devrine kadar ıslahat hareketleri Ulema ve Yeniçeri Ocağı müttefikliğinden dolayı başarısız kalıyordu. II. Mahmud devrinde yaşanan Ulema-Saray ittifakıyla 25 Mayıs 1826 tarihinde, Yeniçerilerin amacını gerçekleştiremeyecek ve ıslahat hareketlerine karşı çıkacak, varlığı ülkeyi din düşmanlarının sarmasıyla özdeşleştirilmiş bir grup halini aldığı sebepleriyle Ocak lağvedilmiştir. Bkz. Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, s. 27.

⁶⁰ 1826'daki keskin dönüşümüne kadar II. Mahmud, hükümranlılığının başlangıcından itibaren cihatçı halife rolüne bürünmüş bu sayede Ulema sınıfıyla arasını iyi tutmuştur. Öyle ki Ocağın kaldırılışına kadar olan ilk döneminde II. Mahmud çevresinde Batı düşmanlığıyla tanınan insanları barındırmıştır. Bkz. Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s. 147.

lehine olaya müdahale ederek, Osmanlı filolarını 1827’de yakmışlardır. Aynı dönemde Rusların da Osmanlı’ya açtığı savaşın neticesinde 1829’da “Edirne Anlaşması”⁶¹ imzalanmıştır. Bu anlaşmayla Yunanistan, Sırbistan ve Romanya’ya özerklik tanınmış olup, 1830’da Yunanistan Krallığı kurulmuştur. Yeniçerilerin bu başarısızlığı, destekçileri olan lonca teşkilatı ve ulema sınıfı için bile artık bu kurumun miadının dolduğunu gösterir niteliktedir. Nitekim yeniçeri ocağı kaldırılmıştır. Vaka-i Hayriye olarak tarihe geçen bu büyük reform hareketinin peşini “Asakir-i Mansure-i Muhammediye”⁶² adı verilen yeni ve modern ordunun kurulması izlemiştir. Yeniçerilerin ortadan kaldırılmasıyla ianetini yitiren ulema sınıfının artık ıslahat hareketlerini engelleyememesi, II. Mahmud dönemi ıslahat hareketlerini hızlandırmıştır. Gazeteler tefrika edilmiş, fes tanıtılmış, Avrupa’ya öğrenciler yollanmış, Bektaşî tarikatı yasaklanarak dinin ordu üzerindeki tesiri indirgenmiştir, Dersaadet birtakım dairelere ayrılmış, tercüme odası kurulmuştur⁶³ (Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, s. 29-31).

Tahta geçen II. Mahmud, ulema mensuplarının, sivil ve askeri memurların ve bir grup ayanın yeminli desteğini almış ve çalışmalarına başlamıştır. Başlangıçtaki amacı Yeniçerileri ortadan kaldırmak olmamakla, dağınık haldeki kuvvetleri birleştirip düzene sokmaktır. Fakat 14 Haziran 1826’da Avrupai tarzda giyinip kuşanmış bir avuç askerin talimlerini gören Yeniçerilerin isyanı karşısında, II. Mahmud’un yeminli taraftarlarıyla askerler arasında arbeye çıkmış ve birkaç bin Yeniçeri öldürülmüş, kalanlarsa sürülmüştür. Bu gelişmeler, *Vaka-yı Hayriye*⁶⁴ olarak adlandırılmış ve

---

⁶¹ Edirne Antlaşması’yla Yunanistan’ın bağımsızlık elde etmesi ve akabinde Fransa’nın Cezayir’i işgaliyle ulusçuluk ve sömürgecilik anlayışlarının Osmanlı üzerindeki kanıtları görünür hale geldi ve çözümlenme sürecindeki imparatorluk için emperyalist Avrupa’nın iştahı kabardı. Bkz. Sander, **Anka’nın Yükselişi ve Düşüşü-Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme**, s. 119.

⁶² Karpat’ın belirttiğine göre Rusçuklu Alemnar Mustafa Paşa’nın bir aylık sadaretinde kurduğu *Sekban* adını verdiği ordunun Yeniçerilerin kaldırılmasından sonra ismi, Asakir-i Mansure-i Muhammediye (Muhammed’in Muzaffer Askerleri) olarak değiştirilmiştir. Bkz. Karpat, **Osmanlı’da Değişim Modernleşme ve Uluslaşma**, s. 24. Bu bilgiye bu tez kapsamında incelenen yabancı yazarların kitaplarında rastlanamamıştır. Ayrıca Karpat’ın Yeniçerilerden sonra kurulan bu ordu için belirttiği çarpıcı bir iddia yer alır. Ona göre yeni kurulan bu ordu çağın gereklerine göre modernleştirilememiş ve Yeniçerilerin yeri doldurulamamıştır.

⁶³ Küçükömer’in II. Mahmud dönemi yenilikleri için “*çürüyen bir yapıya sadece üste sürülmüş merhem gibi*” ifadesi yapılan yeniliklerin etkisinin yüzeysel olacağı görüşü için bkz. İdris Küçükömer, **Düzenin Yabancılaşması Batıllaşma**, İstanbul: Ant Yayınları, 1969, s. 57.

⁶⁴ 1821 tarihinde Mora’da çıkan isyanı II. Mahmud elindeki orduyla bastıramayacağını farkındaydı. Bundan dolayı Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa’dan yardım istemiş, oğlu İbrahim Paşa yardıma gelmiş ve Mora’daki isyanı bastırmaya başlamıştır. Bunun üzerine uluslararası bir meseleye dönüşen olaya İngiltere ve Rusya müdahil olmuş, Mora’da bağımsız Yunan Devleti kurulması konusunda mutabakata varmışlardır. Yeniçerilerle savaşa girilemediği için elden gitmek üzere olan

Yeniçeri Ocağı kaldırılmıştır. Yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye adında yeni ordu kurulmuştur. Yeni ordu, ülkede zuhur edecek yeni fikirlerin önünü açmıştır. Harbiye Mektebi kurulmuştur. Eyaletlerle ilgili denetlemeler yapmıştır. Daha yüzeysel değişiklikler için ise Batı taklit edilmiş, ulema harici memurlara fes ve istanbulin giyilmesi zorunlu hale getirilmiştir. Aynı zamanda Tıp Okulu kurulmuş, öğrenciler eğitim almak için Avrupa'ya gönderilmiştir. Tımar kaldırılmış, nazırlıklar kurulmuş. İlk resmî gazete basılmıştır. II. Mahmud'un yaptığı tüm bu yenilikler, daha sonra yapılacak olan ıslahatların önünü açmış, halkı biraz da olsa değişime hazırlamıştır (Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1. Cild*, s. 37-42).

II. Mahmud döneminde yaşanmasına kesin gözüyle bakılan ayrılıklar, yeniçerilerin de tedavülden kalkması zaruretine kanıt niteliğindedir. Yeniçeriler, meselesinde ihtiyatlı davranan II. Mahmud ise bu ihtiyatının nedenini yine yeniçerilere ve III. Selim'e borçlu bulunmaktadır. III. Selim zamanında, Nizam-ı Cedid kararlarıyla tecelli eden olaylardan ders çıkarılmıştır.

Yeniçerilerin lağvedilmesiyle ıslahatların önündeki büyük engel de ortadan kalkmış bulunmaktadır. Hükümdarlığının sonraki merhalelerinde, Sultan II. Mahmud, reform hareketlerini hızlandırmıştır. Islahat hareketleri, Yeniçerilerin kaldırılmasıyla başlamış, askerlik alanında sürdürülmüştür. Başkomutanlık ve Harbiye Bakanlığı görevlerini kapsayan Seraskerlik makamı kurulmuştur. Prusya ve Avusturya'ya eğitilmeleri için askerler ve öğrenciler gönderilmiştir. Döndüklerindeyse, birçok konuda reformist hareketlerin öncüleri olmuşlardır (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 80-84).

Mühimmat-ı Harbiye, Hazine, Hariciye ve Dâhiliye Bakanlıkları kurulmuştur. İlk resmî gazete olan Moniteur Ottoman'ı kurulmuştur. Bu gazetenin akabinde Takvim-i Vakayi Türkçe olarak yayımlanmıştır. Fes takıp istanbulin giymek, Batılı tarzda düşünmeyi sağlamıyor olsa da değişimin başlamasının sembolik göstergeleri olmuşlardır (Davison, *Osmanlı-Türk Tarihi*, s. 52-53).

Mora için arasını iyi tuttuğu Ulemaların onayını almış ve Yeniçeri Ocağı için düzen verme çalışmalarına başlamıştır. III. Selim'in zamanında "Moskof olurum, Nizam-ı Cedid olmam, talim gavur işidir" diye serzenişte bulunan yeniçeriler, düzenlemenin geldiğini öğrendikleri anda kazan kaldırmışlardır. Şiddetli çarpışmalardan sonra Yeniçeri Ocağı kaldırılmıştır. Bkz. Doğan Avcıoğlu, **Türklerin Tarihi (Cilt 6)**, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2013, s. 206-211.

Sembolik olarak nitelense dahi, Avrupalılaşıma adına atılan önemli adımlardan biri olarak; dini tesirin etkisinin kırılması, ıslahat hareketlerini etkili kılmıştır. Yüzyıllardır süregelen fikri bünyenin değiştirilmesi hususunda, Batıda olanın peyderpey Osmanlı içerisinde zuhur etmesini sağlamak, tebaanın da bunu dinsizlik kisvesi altında yapılan ıslahatlar olarak görmemesi gerektiğinden elzemdir.

Sultan II. Mahmud'un reformları öncelikli olarak askeri alana yönelik olsa da eğitim alanında da yenilikler yapılmıştır. 1827'de İstanbul'da tıp okulu açılmıştır. 1838'de Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulum-u Edebiye adlı iki okul daha kurulmuştur. Bu okulların amacı; doktor, memur ve 1833'te kurulan Tercüme Odası'na tercüman yetiştirmektir. Ayrıca III. Selim'in tahttan indirilmesinden sonra kapatılan elçilikler de tekrar açılmıştır.⁶⁵ Mülkiyeti belirlemek, mali olarak gelir-gider ve vergileri hesaplamak niyetiyle Anadolu ve Rumeli'de erkeklere yönelik nüfus sayımları da yapılmıştır.⁶⁶ (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 84-91).

II. Mahmud, ıslahatların ana hatlarını askeri konularda çizse de gerekli olan değişimin eğitim ve maliye konularını da kapsamı gerektiği kanısına varmış, bu doğrultuda ıslahatlarını sürdürmüştür. Yukarıda adı geçen kurumların açılması, bu düşüncenin kanıtı niteliğindedir.

Osmanlı çöküşünün nedenlerinden biri olarak gösterilen tımar sisteminde, toprakların işlenmesi ve asker yetiştirilmesi için tahsis edilen arazi, zamanla işlevini yitirmiş, sadece mali yükümlülük haline gelmiştir. Bu durum tımar sisteminin yerini iltizam sistemine bırakmasına sebep olmuştur. II. Mahmud bu kararı uygulamak için Yeniçerilerin isyan tehlikesinin olmadığı zamanı uygun görmüştür. Uygulamadan sonra askeri alanda, tımarlı sipahilerin kaldırılışıyla savaş gücünde bir eksiklik yaşanmamıştır (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 91-92). Ciddi bir askeri güç olan tımarlı sipahilerin askeri güç noktasındaki verimlilikleri sorgulanmıştır. Askeri nazarda kazanımdan fazla kaybının olduğu fark edilmiş ve sistemde değişikliğe

---

⁶⁵ Avcıoğlu'nun belirttiği Türkiye'de yapılan ıslahatlar hakkında yabancı devletlerin görüşlerinin ne olduğunu öğrenmek isteyen II. Mahmud, Mustafa Reşid Paşa'yı önemli başkentlere elçi olarak atamış, onun gönderdiği layihaları dikkatle incelemiş ve önerilerini uygulamaya çalışmıştır. Onun döneminde yapılan çokça yenilik hareketleri, "*Gavur Padişah*" olarak anılmasına neden olmuştur. II. Mahmud'un yaptığı birçok yenilik için bkz. Avcıoğlu, **Türklerin Tarihi**, s. 212-213.

⁶⁶ II. Mahmud dönemi ve bu dönem içinde yapılan reformlar hakkında oldukça geniş bir kaynak olan **Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul: 1990, inceleyebilirsiniz.

gidilmiştir. Osmanlı yönetimine yük olan tımar sisteminin değiştirilmesi, başta yeniçerilerin kapatılmasında olduğu gibi tedirginlik yaratsa dahi Lewis'e göre askeri güçte gerileme görülmemiştir.

3. TANZİMAT DÖNEMİ

II. Mahmud'un ölümü üzerine 16 yaşında tahta çıkan Abdülmecid'e adeta, döneminin önemli devlet adamlarından biri olan Mustafa Reşit Paşa tarafından vesayet edilmiştir. Mustafa Reşit Paşa'ya göre Avrupa'daki reformları ülkeye adapte edebilmek için ıslahatları devam ettirip çağdaşlaşmayı sürdürmeleri gerekmektedir. 1839'da Abdülmecid'in tahta çıkmasıyla, Tanzimat Dönemi 3 Kasım 1839'da Gülhane Hatt-ı Şerifi olarak bilinen fermanın okunmasıyla başlamıştır.⁶⁷ Bu ferman, Müslim ve Gayrimüslim ayrımı içermeyen eşitlikçi bir yapı oluşturmayı hedeflemiştir. 1856 yılında ise genişletilmiş eşitlikler prensibi olarak belirtilebilecek, Islahat Fermanı yürürlüğe girmiştir. Bu fermanda da Tanzimat Fermanı'nda olduğu gibi fakat daha kapsamlı olarak, Osmanlı yönetimindeki tüm tebaalar arasındaki eşitlik temin edilmeye çalışılmıştır. Bu reform silsilelerinin amacı, dış baskıları hafifletmektir. Fakat Osmanlı içerisinde kendi mezhebine bağlı olan Gayrimüslimler, her azınlık için farklı farklı özerklikler istemişlerdir. Bu da eşitliğe aykırı düşmektedir (Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, s. 34-38).

3.1. TANZİMAT VE ISLAHAT FERMANI DÖNEMLERİ

1839 yılında II. Mahmud'un ölümü üzerine tahta, 16 yaşındaki Abdülmecit geçmiştir. Tecrübesiz ve genç oluşu Babiâli'nin, yönetimi ele geçirmesine neden olmuştur. 3 Kasım 1839 tarihli Gülhane Hatt-ı Şerif'i, Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa'nın yapıtıdır. Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı'ya olan tehditleri karşısında yardım almak mecburiyetinde kalan Mustafa Reşit Paşa, Osmanlı'ya müzaheret edilmesinin ehemmiyetine dikkat çekmek için, en az Mısır kadar liberal olunması gerektiğinin farkındadır. Bu sebeple birtakım ıslahatlar yapmanın gerekli olduğunu padişaha izah etmiş ve tahta çıkışının üzerinden dört ay geçmişken ferman ilan edilmiştir. Gülhane Hatt-ı Şerif'i diplomatik bir silah olarak kullanılmıştır. Batılı kurumlar oluşturulurken, mevcut kurumlarda da ıslahata

---

⁶⁷ Gülhane Hattı Hümayunu hakkında kapsamlı bilgiler için bkz. Maarif Vekilliği Komisyonu, **Tanzimat**, İstanbul: Maarif Matbaası, 1940.

gidilerek, yapılan değişikliklerin, tutucular tarafından da onaylanması sağlanmıştır⁶⁸ (Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1. Cild*, s. 46-48).

II. Mahmud'un 1839'daki ani ölümünden sonra tahta çıkan Abdülmecid, Mısır Paşası Mehmet Ali tarafından düşmanlığa maruz bırakılmıştır. Nizip savaşında Osmanlı ordularının etkisizliği karşısında Mısır, ezici bir üstünlük kazanmıştır. Hem Mısır kadar liberal ve modern olabileceğini Avrupa'ya göstermek istemiş –bu sayede yardım geleceğini düşünmüştür- hem de babasının inşa ettiği sisteme devam etmek amacıyla, 3 Kasım 1839'da Gülhane Hatt-ı Şerifi ilan ettirmiştir⁶⁹ (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 106-107).

Mustafa Reşit Paşa, Osmanlı Hükümeti'nin Mısırlılarla girişilen Nizip Savaşı'nda⁷⁰ Osmanlı Ordusu'nun yenilmesi üzerine, Mısırlıları durdurmanın yolunun, ıslahat tasavvurundan geçtiğine ikna etmiştir. Bu tasavvurla Osmanlıların İngilizlerden destek alması hedeflenmiştir. Tanzimat Fermanı olarak anılacak bu ferman 3 Kasım 1839'da okunmuştur. Osmanlı bu fermanla Müslim ve Gayr-i Müslim fark etmeksizin herkesin can, mal ve namusunun güvence altına alacağını ilan etmiştir (Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, çev. N. Salihoğlu, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1995, s. 26-27).

Mustafa Reşit Paşa'nın desteğiyle, Abdülmecid de değişime ayak uyduran padişahlar arasındaki yerini almıştır. Tahta çıktığında çok genç ve tecrübesiz olması, idarenin Babıâli'nin eline geçmesine neden olsa da Mustafa Reşit Paşa Osmanlı için gerekli olan değişim ve dönüşümün farkına varmıştır. 1839 yılında ilan edilen Gülhane

---

⁶⁸ Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa Osmanlı'yı zor durumun içine sokmuştur. Osmanlı da bu zor durumdan askeri sistemini tam oturtmadan, Avrupalı tarzda modern orduları bulunan Mısır'la kendi başına mücadele edemeyeceğinin farkındaydı. Mısır'a karşı sert bir tutum takınan İngiltere'yle dış ilişkilerinde yakınlaşan Osmanlı, Mısır konusunda yardımı ondan alacaktı. II. Mahmud'un son zamanlarında, 16 Ağustos 1838 tarihinde İngiltere'yle imzalanan Balta Limanı Ticaret Antlaşması'yla gümrük duvarları indirilmiş ve Osmanlı ekonomisi Batının emperyalizmine koşulsuz şartsız açık hale gelmiştir. Bkz. Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü-Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, s. 128.

⁶⁹ Tanzimat Fermanı Emre Kongar'a göre de Osmanlı ve İngiltere arasında imzalanan ticaret antlaşmasıyla ortaya çıkmıştır. Bkz. Kongar, Emre. *Tarihimize Yüzleşmek*, (tarih yok), s. 45. Bu tez kapsamında incelenen Türkiye uzmanı yabancı yazarlarda Gülhane Hattı Hümayununun ferman gerekçesinin ticaret antlaşmasına dayandığı bilgisine rastlanılmamıştır.

⁷⁰ 1839 tarihinde Nizip Savaşı'nda İbrahim Paşa Osmanlı ordularını yenmiş, Maraş'ı işgal etmiştir. Büyük devletlerin Osmanlı'ya yardım etmesi üzerine 1840'ta imzalanan Londra Antlaşması'yla 1841'de şehri terk etmiştir. Bkz. İlyas Gökhan, *Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi*, Kahramanmaraş: Ukde, 2011, s. 300.

Hatt-ı Hümayunu; askerlik, vergilendirme ve adalet alanlarında değişiklikler yapılmasını salık vermektedir. Yapılacak değişikliklerin din, dil ve mezhep ayrımı yapılmaksızın herkesi kapsayacağını vaad etmektedir. Bu fermanla laiklik yolunda ilk adım atılmış olmakla birlikte Osmanlılık fikirleri filizlenmiştir (Davison, *Osmanlı-Türk Tarihi*, s. 53).

Davison, Zürcher, Ahmad ve Lewis'in hemfikir oldukları üzere, Gülhane Hatt-ı Şerifi, Avrupa'ya müzaheret edilmeye kadir olduklarını ikna için Abdülmecit'in yaşının küçük olması ve tecrübesinin olmamasından, Mustafa Reşit Paşa'nın desteğiyle ferman edilmiştir. Bu fermanla Avrupa'dan gelecek yardım elde edilmeye çalışılmıştır. Fermanla, Osmanlı uyrukları arasındaki eşitsizliğin kapatılması hedeflenmiştir. Dini ayrımı ortadan kaldırmak önceliğiyle ferman olunan bu Hatt, Avrupa'nın Osmanlı iç işlerine müdahalesinin anahtarı niteliğindedir.

Çıkarılan ferman dini ve mezhebi ne olursa olsun, tüm uyrukları içine almakta, 18. yüzyıl Amerikan ve Fransız devrimi ilkelerini kapsamakta, yaşam, özgürlük ve mülkiyet üzerine vurgu yapmaktadır.⁷¹ Bu fermanla gelecekteki ıslahatların ve anayasanın önü açılmıştır (Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1. Cild*, s. 48-49). Öncü olarak nitelenecek bu fermanla çokça dış müdahalenin olduğu Davison tarafından söylenmiştir.

Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra ıslahatlar tutarlı bir seyir izlememişlerdir. Fakat yönetimin merkezileşmesi konusunda etkili olmuştur. II. Mahmud döneminde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla başlayan merkezileşme hareketine, Tanzimat'ın ilanıyla devam edilmiştir. Ulema sınıfının gücü, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve vakıfların devlet kontrolüne geçmesiyle sınırlandırılmış bulunmaktadır. Tüm bu ıslahatlar, Batıdan örneklenen modellere dayanmaktadır. Önceki yüzyıllarda, faaliyette olan ama o dönem için tesirini kaybetmiş bulunan şeriatın, değiştirilmesi gerekmektedir. Tanzimat devri yöneticilerinin, mevcut kanunların uzantısında, yeni kanunlar çıkarması, ulemanın ve şeriatın arka plana atılmasını, dolayısıyla

---

⁷¹ Halil İnalçık'ın Tanzimat'ı Hıristiyan bir uyruk olan Bulgarlar kapsamında ele aldığı doktora tezinde, Tanzimat'ın, Hıristiyan tebaanın devlete bağlanması ve İmparatorluk birliğinin korunup sağlanması nedeniyle yapıldığını, Osmanlılık güdüsüyle oluşturulan parolasının da imparatorluk tebaasının hukuk önündeki eşitliğiyle Osmanlı birliği olduğunu söyler. Bkz. Halil İnalçık, **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1992, s. 3-4.

Osmanlı'daki laikleşmeyi gözler önüne sermektedir⁷² (Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, s. 27-28).

Ferman, Osmanlıların ezelden beri bildiği ve tâbi olduğu, günlük hayatlarını, iş hayatlarını, ülke yönetimini kapsayan şeriatın farklı olarak, eşitlik emretmektedir. Fermanın emrinin, şeriata ters düştüğü daha önce açıklandığı üzere görülmektedir. Bu zıtlığın büyük bir düzensizlik çıkarmadan, kabul edilmesi ve yürürlüğe girmesi ise II. Mahmud nezdinde, tahdid edilen Yeniçeri Ocağı ve ulema sınıfı faaliyetlerinin sonucudur. Dinin, sosyal tabakalardaki tesirini azaltmak noktasında, devlet eliyle alınan bir karar olduğu için de laikliğe geçişte bir adım olarak görülmektedir.

Tanzimat dönemi ekonomisi, Osmanlı modern ekonomisinin oluşmasını sağlayamamış, aksine Osmanlı ekonomisini Batıya tâbi kılmıştır. Osmanlı'nın toprak parçalarından, Suriye Fransa'ya, Irak İngiltere'ye karşı bu dönemlerde aldıkları yardımlardan sebep, vefa sebebiyle bağlanmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalandığı, savaş sonrası dönemde de adı geçen bu yerler, adı geçen ülkelerin mandasına terk edilmiştir⁷³ (Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, s. 38).

Değişen-dönüştürülen sistemlerin ekonomiye etkisi kaçınılmazdır. Belirsiz bir vaziyette olan Osmanlı ekonomisi de ıslahatların yapılmaya başlandığı bu devirde oldukça zor zamanlardan geçmiştir. Avrupa'dan gelmesi beklenen ianeler, Avrupa'nın, pragmatist yaklaşımıyla yapılması beklenen yardımlardır. Bu doğrultuda kendi çıkarlarına göre seçtikleri bölgelere yardımlarını yoğunlaştırmış, bu bölgeleri kendi taraflarına çekmeyi hedeflemişlerdir. Bu hedeflerini de Dünya Savaşı sırasında

---

⁷² Osmanlı içerisinde Şariat taraftarlarından oluşan muhafazakâr grup, fermanın gereksiz olduğunu, şeriata zaten eşitliğe dayanır yapıda olduğunu söylüyorlardı. Muhafazakâr dinci bu grubun dediği eşitlik, tabii kavimlerin eşitliği şeklinde şeriata yer alıyordu fakat Batıda o an olan eşitlik herkesi kapsıyordu. Bu sebeple Tanzimat içinde yapılan bu eşitlik düzenlemesiyle şeriata kontrolü altındaki birçok kurum Batı nizamına uydurilmaya çalışılmış, ulemanın faaliyetleri sınırlandırılmıştır. Tüm bunlar da Zürcher'in dediklerine paralel olarak laikleşmenin ilk adımları sayılabilir. Bkz. Halil İnalçık, **Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu**, (Ed. H. İnalçık, & M. Seyitdanlıoğlu), Tanzimat-Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 108-110.

⁷³ Avcıoğlu'na göre II. Mahmud zamanındaki reformların işlerliğine gölge düşmesin, Mısır'la olan sorunlar hallolsun diye, İngiltere'yle imzalanan Balta Limanı Ticaret Antlaşması nedeniyle Osmanlı yaptığı reformlardan fayda göremeyecekti. Bu antlaşmayla İngiltere, kalkınmasının önüne geçmiş olacaktı. 3 Kasım 1839'da da Osmanlı'nın idam fermanı olarak nitelendirildiği Tanzimat Fermanı okunacaktı. 1838 ticaret antlaşmasıyla açık Pazar düzeni sağlanmış olan Osmanlı için 1839'daki fermanla de idari reformlar yerine getirilmiştir. Avcıoğlu'na göre Tanzimat Fermanı'yla birlikte getirilen sözde Batılılaşma, sömürün temelinin hazırlanıp, kılıfının uydurulduğu düzmece bir ekonomik ve siyasi komplodur. Bkz. Avcıoğlu, **Türklerin Tarihi**, s. 214.

yaptıkları gizli antlaşmalarla, bölüştürülen Osmanlı vilayetlerinde görünür kılmışlardır.

Ordunun, Ruslar karşısında Kırım Savaşı'nda aldığı yenilgi, Avrupa'nın Osmanlı'ya olan güveninin azalmasına neden olmuştur.⁷⁴ Osmanlı için tek çıkar yol, daha fazla Avrupa'ya müşabih olmaktan geçiyordu, bu durum onlara dâhil olabilmek için de gerekli koşullardan biridir. Bu sebeple, 18 Şubat 1856'da dış kaynaklı baskılar ve etkiler çerçevesinde yayınlanan Islahat Fermanı, Avrupalıların Osmanlı'da götüğü politikalar çerçevesinde, içerisinde yaşayan azınlıklara, istedikleri özgürlük ortamını tekvin edecek kanunları içermektedir (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 115-116).

İngiltere'yle Fransa "Kırım Savaşı"⁷⁵ sonucunda Osmanlı üzerindeki baskılarını arttırmış, reformları daha etkin bir şekilde yaptırmaya zorlamışlardı. Savaş sonrasında artan baskılar 1856 yılında çıkarılan Islahat Fermanı'nda vücut bulmuştur. Paris Barış Konferansı öncesinde, İngiltere, Fransa ve Avusturya'nın direktifleriyle oluşturulan fermanın, ilan edilmesi hususunda Osmanlı İmparatorluğu tazyik altında kalmıştır. 1839'da ilan edilen Gülhane Hatt-ı Şerif'inin aksine 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı Avrupa menşelidir. 1586 Fermanı 1839'daki fermanı kabul etmiş ve keskinleştirmiş, ayrıca genişletmiştir (Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1. Cild*, s. 68-71).

18 Şubat 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı'nda imparatorluk sınırları içerisindeki tüm halkların eşitliği ve özellikle Gayri Müslimlerin haklarının güvencesi belirtilmiştir (Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1. Cild*, s. 13).

Fermanın okunuşundan bir hafta sonra Kırım Savaşı'nı sona erdiren antlaşmayı imzalamak üzere Rusya, İngiltere, Fransa, Avusturya ve Osmanlı'dan temsilcilerin

---

⁷⁴ İnalçık'a göre Avrupa Kırım Savaşı'ndan sonra her alanda Osmanlı üzerindeki baskılarını arttırmıştı. Bu baskılardan da muhalif fikirlerin tepkisi yeşerdi. Bu tepki bir ihtiyacın göstergesiydi. Bkz. Halil İnalçık, **Rönesans Avrupası-Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2013, s. 330.

⁷⁵ Kırım Savaşı, Osmanlı'nın Rusya'ya, Rusya'nın Eflak ve Buğdan'ı işgal etmesiyle 4 Ekim 1853'te savaş ilan etmesi ve 30 Kasım 1853'te Rusya'nın Sinop baskınıyla Osmanlı donanmasını yakması üzerine başlamıştır. Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü garanti altına almak ve Osmanlı'daki kendi çıkarlarını başka devlete bırakmak istemeyen İngiltere ve Fransa 12 Mart 1854'te Osmanlı'yla askeri yardım antlaşması imzaladılar. Bkz. Sander, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü-Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme**, s. 147.

bulunduğu bir konsey Paris'te bir araya gelmiştir. 30 Mart'ta imzalanan "Paris Antlaşması"⁷⁶ ile Osmanlı, "Avrupa Uyumu'na"⁷⁷ kabul edilmiştir. Ayrıca bu antlaşmayla imparatorluğun bağımsızlığı ve bütünlüğü, Avrupalı Devletler tarafından güvence altına alınmıştır. Antlaşmada, Islahat Fermanı göz önünde bulundurularak Osmanlının içişlerine müdahale etmenin gereksizliği vurgulanmıştır. 15 Nisan 1856'da ise İngiltere, Fransa ve Avusturya, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını garanti eden üç taraflı bir antlaşma imzalamışlardır. Toprak bütünlüğü, garantör devletler tarafından korunacak olan Osmanlı'ya göre ise Avrupa'ya uyum süreci için bu dönem, etkin bir şekilde kullanılmaya çalışılmıştır. Fakat Avrupalı Devletler verdikleri sözde durmamışlardır (Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform I. Cild*, s. 14-15).

Islahat Fermanı da 1839'da ilan edilen Gülhane Hatt-ı Şerifi gibi Avrupa desteğini kazanabilmek için Osmanlı'nın elinde bulunan uyruk kozunu oynaması ve isteklerini elde edebilmesi için ilan edilmiştir. Neticesinde Avrupa Uyumu'na kabul edilmiş ve sınırları 3 farklı Batılı devletin garantisi altına girmiştir. Kısa süreliğine de olsa savaş beklenmezken Osmanlı yöneticileri reform hareketlerine yoğunlaşmışlardır.

Davison'a göre Avrupalı Devletlerin müdahalesi, en iyi biçimde askeri alanın güçlendirilmesiyle önlenebilmektedir. Askeri alanın güçlendirilmesi için gerekli olan, askeri alandaki koşulları, dönemin şartlarına uygun hale getirmek ve yapılacak yenileme hareketi için ekonomiyi canlandırmaktır. Ekonominin canlanması için ise eğitimin ve adalet sisteminin hatta kamu yönetiminin değişmesi gerekmektedir. Bu bağlamda silsileler halinde olan bir ıslahat süreci gereklidir. Tanzimat dönemi devlet adamları tüm bu gereklilikleri öngörmüş ve çözüm imkânı olan her soruna eğilmeye çalışmışlardır. Bunu bazen Avrupalı Devletlerin gözünü boyamak ve onlardan yardım alabilmek bazen de dışarıdan gelen müdahalelerin önünü kesebilmek için yapmış olsalar da asıl amaçları belirtilen alanlarda gerçek ıslahatlar yapıp Osmanlı'yı eski

---

⁷⁶ İngiltere ve Fransa'yla yaptığı askeri antlaşmaya, Avrupa'da söz sahibi olmak isteyen İtalya'nın da katılması üzerine, Rusya barış istedi. Avrupa'da oluşturulan denge siyasetinde oldukça etkili konumda olan bu antlaşma 16 Ocak 1856 tarihinde kabul edildi. Antlaşma şartları için bkz. Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü-Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, s. 148-149.

⁷⁷ Davison'un Avrupa uyumu olarak bahsettiği dengelerin belirlenme siyasetine Sander Avrupa düzeni demiştir. Bkz. Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü-Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, s. 149.

güçlü dönemlerinde olduğu vaziyete getirebilmektir (Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1. Cild*, s. 16-17).

Osmanlı yöneticilerinin yaptıkları hataların asıl sebebi, yukarıdaki paragrafta vurgulandığı gibi, askeri alanda değişim yapmaya odaklı olmalarıdır. Başka bir kusur ise öngörülen tekâmülden arzu edilen sonucun, eski şaşalı günlere dönmek olmasıdır. Bir nebze de olsa, disiplinler arası farklılıkları bir kenara bırakmayı başarmış olan, Abdülaziz ve yönetimindeki Ali ve Fuat Paşalar, umdukları sonuçları elde edememişlerdir.

II. Mahmud'un Yeniçerileri ortadan kaldırmasından bu yana askeri alanda sürekli bir değişim ve dönüşüm söz konusudur. Ordu Tanzimat döneminde istenilen seviyeye çıkamamasına rağmen büyük oranda düzene girmiştir. İstenilen seviyelere ulaşabilmesi için gerekli olan şartlar; örgütlenme, eğitim, sağlık, ekonomi ve teçhizat alanlarındaki gelişimden geçmektedir. Sultan Abdülaziz döneminde bu şartlar kısmen de olsa sağlanabilmiştir. Bunun nedeni de Sultan Abdülaziz'in askerlik alanına duyduğu ilgiden ileri gelmektedir (Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1. Cild*, s. 31-32).

Ali ve Fuat Paşaların eseri olan "İslahat Fermanı"⁷⁸ Paris Barış Antlaşması'ndan kaynaklanabilecek yabancı müdahalesini sınırlandırmaktadır. Bu yönüyle asıl amacına ulaşmıştır. Bu ferman içeride hem Müslümanlardan hem de Gayri Müslimlerden tepki toplamıştır. Değişimin, eşitliğin ve hakların garanti altına alınmasının, sadece Avrupa eliyle yapılması özellikle Gayri Müslimler arasında Osmanlı'ya ve Osmanlılığa olan güveni azaltmıştır. Müslümanlar için ise kendi ayrıcalıklı konumlarını zedeleyici bir belge vaziyetini almıştır (Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1. Cild*, s. 74).

Osmanlı'daki Müslümanların, şeriat sayesinde elde ettikleri ayrıcalıklı konum, İslahat Fermanı'yla Gayr-i Müslim üst akıl tarafından ellerinden alınmaktadır. İmtiyaz elde eden, fermana konu Gayr-i Müslim halk ise tebaası oldukları imparatorluğa artık

---

⁷⁸ 18 Şubat 1856'da ilan edilen İslahat Fermanı'yla Fransız Devrimi'yle gelen eşitlik düşüncesi kısıtlı da olsa Osmanlı içerisine girebiliyordu. Gayr-i Müslimlere dini özgürlük ve eşitlik sözü verilmiştir. Kırım Savaşı'nın nedenlerinden biri olan Yunan halkının haklarını korumak için Osmanlı'ya Rusya tarafından yapılan müdahale gibi iç işlerine yabancı müdahalesini engellemek için yapılmıştır. Bkz. Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü-Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, s. 153.

işe yaramaz gözüyle bakmaya başlamışlardır. Ferman her iki taraf için de huzursuzluğa neden olmuştu ve huzursuzluklar komploya sebebiyet vermiştir.

Gayr-i Müslimlere verilen ayrıcalıklar, halk arasında birtakım huzursuzluklara sebep olmuştur. Padişahı ve sadrazamları öldürerek tahtından indirmek, böylelikle İslahat Fermanı'nı geçersiz kılmak ve tekrar faik konumlarına geçebilmek isteyen Müslüman bir grubun, amaçlarına ulaşmadan planları ortaya çıkarılmıştır. Tarihe Kuleli Vakası olarak geçen bu olay sonucunda bu grup ülkeden sürülmüştür (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 150).

Ali ve Fuat Paşaların, Avrupa'dan ithal edilen eşitlik fikirlerini Osmanlı'ya ekleme politikaları, hükümet karşıtı muhalefetin oluşmasına yol açmıştır. *Kuleli Vakası*⁷⁹ olarak bilinen; Şeyh Ahmet'in öncülük ettiği başarısız bir komplo girişimi olan olayın ana motifini, Batılılaşma karşıtlığı oluşturur. Hükümete olan muhalefetin başka nedenleri ise; padişahın müsrif harcamaları, maaşların düzgün yatırılmaması gibi genel olarak ekonomik nedenler, haricinde ise Gayr-i Müslimlere getirilen ayrıcalıklar ve tüm bunlara ek olarak ıslahatların Avrupa menşeli olması sayılabilmektedir. 1859 yılında kalkışılan bu komplo 1876'da başarılı darbeye temel dayanağı niteliğindedir (Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1. Cild*, s. 116-118).

Davison'a göre İmparatorluk içerisinde o ana kadar Müslümanlardan farklı konumda olan Gayr-i Müslimler, kendi aralarında da sınıflar oluşturmuşlardır. Rum hiyerarşisi, İmparatorluk içerisindeki birincil konumunu elinde tutmak için mücadele ederken, Ermeni hiyerarşisinin kaygısı, İmparatorluk içerisindeki Rumların politikalar üzerindeki etkisinin artmasıdır. Yahudi hiyerarşisi ise Rum ve Ermeniler tarafından en aşağıda olarak görünmektedir. Osmanlıların azınlık politikaları da onların kendilerini sıralayış biçimiyle yürütülmüştür. Rum ve Ermeni azınlıkların ıslahat gereksinimleri, Yahudi uyuğundan fazlaydı. Bunun nedeni ise Yahudilerin dini liderlerinin, Rumlar

---

⁷⁹ Konu hakkındaki şu esere bkz. Uluğ İğdemir, **Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma**, Ankara: TTK Yayınları, 2009. Kuleli Vakası, Ali Paşa'nın Batılı Devletlere, ülkede sorunların yaşandığını göstermemek için gizli ve küçük tuttuğu, yargılanmaların Kuleli'de yapıldığı için isimlendirilmesi böyle yapılan, Berkes'e göre faillerinin kim olduğu ve nedenlerinin tam olarak aydınlatılmadığı komplodur. Berkes bu komplonun, Davison'un belirttiği gibi ıslahat muhaliflerinden gelebileceği gibi Abdülmecid'i devirmek ve tahtı ele geçirmek için Abdülaziz tarafından da yapılabileceğini düşünür. Osmanlı tarihindeki darbelerin doğrultusuna bunun imkân dahilinde olduğunu savunur. Bkz. Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s. 268-272.

ve Ermeni liderler gibi ruhani bir hiyerarşinin başkanı olmamasıdır⁸⁰ (Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform I. Cild*, s. 141).

25 Haziran 1861'de Sultan Abdülmecit ölmüştür. Yerine Abdülaziz geçmiştir. Abdülaziz'in karakteri pek bilinmemektedir. Tahta çıktığı tarihten itibaren 10 yıl süreyle de bu muamma pek bilinemedi çünkü Babıâli'nin etkili şahısları, Ali ve Fuat Paşalar görevlerinde bulunmakta ve yönetimi idare etmekteydiler. Ancak onların ölümüyle birlikte Abdülaziz etkinlik kazanabilmiştir (Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform I. Cild*, s. 123-124).

II. Mahmud'un Avrupa'ya gönderdiği öğrenciler, sadece kendi alanlarına yönelerek tek yönlü bir tekâmül göstermediler, 1830 ve 1840'lı yılların özgürlük cereyanlarına kapılarak yeni bir yol izlemişlerdir.⁸² İzledikleri yolda önlerindeki Osmanlı örneğini, kendilerine has bir şekilde restore etmeye çalışmışlardır. Yeni reform dalgası, Avrupa'da eğitim görüp geri dönen aydınların fikirlerini, edebiyatla aktarmalarından sebep, *edebi manifestolarla* başlamıştır (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 135).

3.2.GENÇ OSMANLILAR DÖNEMİ

Genç Osmanlılar hareketi, Tanzimat'ın içinden doğan bir muhalefettir. Önde gelen isimleri; İbrahim Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal ve Ali Suavi'dir. Bu isimler, Tanzimat siyasetinin yüzeysel ve otoriter olduğunu düşünmekteydiler. Muhalifliklerinde, kişisel hırslar ve kıskançlıklar da bulunmaktadır. Çünkü Ali ve Fuat Paşalar gibi onlar da Mustafa Reşit Paşa'nın öğrencileriydiler. Amaçları; daha demokratik bir yönetim elde edebilmektir. Bu doğrultuda da mücadele etmişlerdir (Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, s. 29-30).

⁸⁰ Osmanlı'daki Gayr-i Müslimler hakkında Yabancı yazarların incelemesi için bkz. Pinelopi Stathis, **19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.

⁸¹ Osmanlı'daki Gayr-i Müslimler hakkında Türk yazarın incelemesi için bkz. Baskın Oran, **Türkiyeli Gayrimüslimler Üzerine Yazılar**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

⁸² Genç Osmanlılar ya da Yeni Osmanlılar olarak bilinen Avrupa'ya gönderilen öğrencilerden ya da batılılaşma adına Osmanlı içerisinde açılmış okullarda yetişmişlerdir. Bkz. Nevin Yazıcı, **Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti**, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, s. 41.

Tanzimat döneminde artan eğitim seviyesi, okur-yazarlık oranı, yazılı basının meydana gelişi gibi etkenlerle Yeni Osmanlılar hareketi ortaya çıkmıştır. Gazetelerde yazılar yazan ve okuma yazması olanların da bu gazeteleri kıraathanelerde okumalarıyla aydınların⁸³ görüşleri halk nezdinde de işitilir olmuştur. Babîâli'nin yasak ve sansürlerine rağmen yönetimi eleştiren bu düşünce ve yazılar gün yüzüne çıkmaya başlamıştır.⁸⁴ Yasaklar, aydınların yönetimi yıkmak için gizli teşkilatlar kurmalarına sebep olmuştur. Babîâli'nin bu yeni oluşan muhalefete karşı tepkisi de sert olmuştur. Sürgün edilen aydınlar Paris'te Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ni kurmuş, muhalifliklerini İstanbul'dan ve baskılardan uzak bir yerde devam ettirmişlerdir. İstekleri temsili hükümet kurmaktır. Amaçları devrim yapmak değil, ülkeyi Avrupa'ya ve onun fikirlerine daha yakın hale getirmektir. Fikirlerinin arasında en fazla göze çarpanı Osmanlılıktır. Osmanlı topraklarının üzerinde yaşayan herkesin Osmanlı Hanedanlığına değil, Osmanlı vatanına bağlılık borcunun olduğunu savunmaktadırlar. Onlara göre Osmanlı İmparatorluğu'nun tekâmülünün önündeki engel İslam değil, açık pazar halini almasıyla, ekonominin ve politikanın Avrupalı devletler tarafından yönlendiriliyor olmasıdır (Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, s. 38-41).

Vatan kavramının ortaya çıkışıyla⁸⁵ Hanedanlığa olan bağlılığa karşı güttükleri muhalefet, onlara karşı yapılan müdahalenin sert olmasına neden olmuştur. Yönetimin, Hanedan üyelerinden alınmasını isteyen devrimci fikirlere sahip değillerdi. Aksine, İslam'a bağlıydılar. Arzuları; Muasır Avrupa medeniyetindekilere benzer bir yönetimin Osmanlı için de geçerli olmasını sağlamaktır. İstekleri ancak

---

⁸³ Aydın olarak Türkçeleştirilmiş kavram Batıdan ithal edilmeden önce Osmanlı'da âlim ya da arif olarak kullanılmıştır. Bkz. Şerif Mardin, **Tanzimat ve Aydınlar**, (Ed. yok), Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi (Cilt 1), İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, s. 46.

⁸⁴ Namık Kemal Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin görüşlerini kendi görüşüne paralel olarak, Şinasi'nin Paris'e gitmesinden sonra yönetimini eline aldığı *Tasvir-i Efkâr*'da yazmıştır. Bkz. Orhan Koloğlu, **Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi**, (Ed. yok), Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi (Cilt 1), İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, s. 80.

⁸⁵ Bu konuda Bernard Lewis'in şu tespitini aktarmanın tam yeridir: "*Vatan, klasik kullanımda "kişinin doğduğu veya ikamet ettiği yer" anlamına gelir. Genelde "yurt" veya "doğum yeri" anlamlarında kullanılır ve sık sık hissi ve nostaljik çağrışımlarıyla ortaya çıkar. Vatani özlemek çoğunlukla gençliğe hasret duygusu ile ilgilidir. Vatan'ın bir siyasi çağrışım, bir sadakat veya kimlik odağı olduğu veya siyasi bir yapıya temel oluşturduğu yolunda hiçbir işaret yoktur. Yeni bir anlam kazanması 19.yüzyılın son yıllarına rastlar ve bu da dış etkilere dayandırılabilir. Açıkça siyasi manada ilk kullanıldığı örneklere, Paris'teki Türk Sefirinin Fransız devrimi sonrasında yazdığı raporda rastlanır. Burada vatan birkaç bağlamda kullanılmıştır ve 'Fransızca patrie kelimesinin o zamanda ve mekânda taşıdığı normal siyasi çağrışımları üstlendiği açıkça hissedilir.'*" Bernard Lewis, **İslam'ın Siyasal Dili**, çev. Fatih Taşar, Kayseri: Rey Yayıncılık, 1992, s.64. Aslı için bkz. Bernard Lewis, **The Political Language of İslam**, Chicago and London: The University of Chicago Press, 1988, s.63.

anayasa ve parlamento ile mümkün gözükmektedir. Avrupa'yı örnek alıyorlardı fakat Avrupa'nın müdahalesine de karşı çıkmaktaydılar. Onlara göre, güdülen siyaset neticesinde, müdahaleye açık bırakılan cihetlerden sızan Batılılar, Osmanlı halkı üzerinde tesirliydi ve bu da son kertede ekonomik olarak Osmanlı'nın önünü tıkayarak, gelişmesine engel olmaktaydı.

Genç Osmanlılar 1860'lı yılların ortalarında siyaset sahnesinde rol almaya başlamışlardır. Ali ve Fuat Paşaların katı hâkimiyetine ve Avrupalı Devletlerin, işlerine müdahalesine karşıydılar. Kamuoyunu geliştirmek de hedeflerinden biriydi. Bu bağlamda dilin Türkçeleştirilmesi edebi bir kalkan yapılmıştır.⁸⁶ Edebi alandaki gelişmeleri, siyasetle harmanlamayarak, sanat üzerinden toplum yönlendirilmek istenmiştir. Kurucuları; Namık Kemal, Mehmet Bey, Ayetullah Bey, Refik Bey, Nuri Bey ve Reşat Bey'dir. Kendilerine verdikleri ilk isim İttifak-ı Hamiyet'tir. Amaçları ise mutlakiyetçilikten kurtulmak ve meşrutiyete kavuşmaktır.⁸⁷ Bu yönde kendi görüşleriyle ilişkili olan Sultan Abdülmecid'in oğlu Murat'la sıkı ilişki içerisindeydiler (Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1. Cild*, s. 200-212).

Edebi kimliklerini, isteklerini gerçekleştirmek için kullanmaktaydılar. Amaçlarının herkes tarafından anlaşılabilmesi için; yazılarını ağıdalı bir dil kullanarak, Fars ve Araplardan alınan kelimelerle süsleyen, tebaaya hitap etmeyen Divan Edebiyatını kullanmaktansa, sadeleştirilmiş Türkçeyle yazıyorlardı. Dil açısından bir Türkçeleşme söz konusu olsa da kasideler, gazeller vb. divan edebiyatı formlarında hürriyet, özgürlük gibi kavramlar işlenmiştir. Bu durum yapılan ıslahatlara edebi

---

⁸⁶ İsmail Habib Sevük'ün Dil Davası kitabında yer alan Namık Kemal incelemesinden anlayacağımız üzere, Namık Kemal'in 1863'te Tasvir-i Efkâr'da yayınladığı bir makalesinde Türkçe'nin kullanılmasını, yabancı kelimelerin lisandan atılması gereklidir. Namık Kemal'in düşüncesine göre dil bir milleti millet yapan en hakiki gerekliliktir. Bu düşüncesine zıt olarak yine yabancı kelimeleri yazılarında sıkça kullanan Namık Kemal kendisini, makalesinde belirttiği hususlarla yazarsa, muharrir sayılmayacağından okunmayacağı lüzumuyla yabancı terkipleri kullandığı yönünde savunmuştur. Bkz. İsmail Habib Sevük, **Dil Davası**, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1949, s.13-14. Namık Kemal'in bu düşüncesine ve yabancı kelimelerle yazmaya devam ettiğine yabancı yazarların eserlerinde değinilmemektedir.

⁸⁷ Genç Osmanlıların amacı Batının temel kurumlarını İslami esaslar çerçevesinde Osmanlı'ya entegre etmektir. Bu entegrasyon Batılılaşmış diğer toplumlar gibi kuşkusuz gerçekleşmez. Genç Osmanlılar Batıya karşı ihtiyatlı ve kuşkuludurlar. Bunun nedeni ise Batıya hep dışarıdan bakıp gerektirdiğince o toplumu anlayamamış olmalarındandır. Bkz. İlber Ortaylı, **Batılılaşma Sorunu**, Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi (Cilt 1), İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, s. 137-138.

manada ışık tutmaktadır. Eski formlarda, yeni fikirler avangart olamasa da ilerleyen yıllar için avangardın temelini oluşturacak niteliktedir.

1860'larda Şinasi, Namık Kemal ve çevrelerinde görülen ihtiyatlı, düzensiz hükümet eleştirisi, 1865 yılında organize olan hızla gelişen ve büyüyen bir dernekle yürütülmeye başlanmıştır. Şehzade Murat ve Abdülhamid de dernek faaliyetlerine ilgilidiler. Mısır Prensi Mustafa Fazıl'dan da destek alınmıştır.⁸⁸ Mustafa Fazıl Mısır hıdivliği verasetinde Sultan'ın yaptığı değişiklikle, konumunu kaybetmiş ve bu sebeple de Sultan'a karşı muhalefete girişmiştir. Osmanlı hükümetinde nazırlık elde etmek gibi bir tutkusunun da olduğu, bu sebeple muhalif grupla iş birliği yaptığı söylenmektedir (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 150-153).

Kurulan dernek, dış basında "Jeune Turquie" olarak anılmaya başlanmıştır. Kulağa hoş gelen tınısıyla Ali Suavi ve Namık Kemal, Türkçesini "Yeni Osmanlılar" olarak çevirdiler ve Fransızcası da "Jeunes Turcs" oldu. Jön Türkler olarak anılmaya başlayan ve Fransa'da etkinlik gösteren dernekten, Abdülaziz'in Fransa ziyareti sonucunda, Paris'i terk etmeleri istenmiş ve onlar da İngiltere'ye gitmişlerdir. Avrupa ziyaretinde Sultan'a eşlik eden ve istediği nazırlığı koparan Mustafa Fazıl, İstanbul'a dönerek görevinin başına geçmiştir. Koruyucu ve birleştirici kimsenin yokluğu, dernek üyelerinin arasında anlaşmazlık çıkmasına neden olmuştur (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 153-156).

Halk arasında baş gösteren huzursuzluk ortamı içerisinde Genç Osmanlılar, fikirlerinin ayrılığa sebebiyet vereceği düşüncesiyle sürgün edilmişlerdir. Ali Paşa'nın ölümünden sonra, sırayla ülkeye geri dönmeye başlasalar bile Genç Osmanlılar hareketi bir daha İstanbul'da canlanmamıştır. (Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1. Cild*, s. 230-231). Emellerini, topluluk işlevini yitirmeden önce elde edemeyen Genç Osmanlılar hareketi, Osmanlı'daki örgütlü muhalefet örneği olması sebebiyle önem arz etmektedir.

---

⁸⁸ Mustafa Fazıl'ın siyasi ihtirasları nedeniyle Genç Osmanlıları paraca desteklediği ve padişaha gönderdiği mektubun Genç Osmanlıların ilk bildirisini sayıldığı Türk literatüründe yer almaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Tarık Z. Tunaya, **1876 Kanun-ı Esasî ve Türkiye'de Anayasa Geleneği**, (Ed. yok), Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi (Cilt 1), İstanbul: İletişim Yayınları, 1983. Bkz. İsmet Özel, **Tanzimatın Getirdiği Aydın**, Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, içinde İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, s. 63.

Ali ve Fuat Paşaların ölümü sonucunda sadrazam olan Mahmud Nedim Paşa, Sultan Abdülaziz'in söz dinlemez buyrukların önüne geçememiş ve hatta müsrif kaprislerine yardımcı olmuştur. Darboğazda olan Osmanlı İmparatorluğu'nda böylesi ihtimamsız harcamalar, devletin halk nazarında değer kaybetmesine neden olmaktadır. Bu zamana kadar biat ettikleri Sultan, hanedanlık, İslam ve islamdan kaynaklı unsurlar da böylelikle değer kaybetmekte, yerini Batı kaynaklı "Vatan" düşüncesine bırakmaktadır⁸⁹ (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 156-157).

Sultanın ve sadrazamın pervasız harcamaları halk arasında hoşnutsuzluk yaratmıştır. Yapılan harcamaların bedeli de yine halka ödetilmiştir. Vergilendirmede artış meydana gelmiş ve Sadrazam Mahmud Nedim Paşa, borçların faiz ödemelerinin yarıya indirileceğini duyurmuştur. Bu da Uluslararası camiada Osmanlı'yı ekonomik anlamda itibarsızlaştırmıştır. 6 Mayıs 1876'da Selanik'te Fransız ve Alman konsoloslarının öldürülmesiyle, Osmanlı, bürokratik olarak da güvenilir bir konuma erişmekte ve yalnızlaşmaktadır (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 158).

3.3.DÜYUN-U UMUMİYE İDARESİ

1871-1876 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun uluslararası ve ekonomik olarak durumu kötüleşmiştir. 1875 yılında iflasını açıklayan Osmanlı için birçok yatırımcı harekete geçmiş ve 1881 yılında Duyun-u Umumiye İdaresi kurulmuştur. Bu kurumla Osmanlı ekonomisinin büyük bir çoğunluğunun kontrolü yabancıların denetim ve yönetimine geçmiştir⁹⁰ (Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, s. 30-33).

Genç Osmanlıların, muhalefeti etkin olarak yapmayı bıraktıkları yıllar içerisinde, saray tarafından yapılan pervasızca harcamalar ve bu harcamaların halka

---

⁸⁹ Namık Kemal Hürriyet'in birinci nüshasında yayımlanan vatan hakkındaki "*Herkesin vatani ki, mensup olduğu topluluğun bulunduğu yerdir*" düşüncesiyle tebaayı dine göre ayırmaz, kendini ait hissettiği topluluğun konuşlandığı yere göre oluşturulan bir vatan düşüncesini benimser. Bu vatan ve ondan gelen kaynakla oluşan milliyet düşüncesi ise Genç Osmanlıların vatan düşüncesinin temelini arz eder. Bkz. YAZICI, **Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti**, s. 72.

⁹⁰ 1838'de yapılan Ticaret Antlaşması'yla gelişiminin önüne geçilen Osmanlı ekonomisinin, İmparatorluğun başından geçen savaşların altından kalkamayacağı aşikârdır. Savaşlarda kullanmak üzere aldığı borçları da kendi sefahatleri için harcayan devlet yöneticileri, para politikasını iyi yönetememiş, neticesinde iflas ilan etmek zorunda kalmışlardır. Bu iflasla da Avrupa'nın mali denetimine girmişlerdir. Bkz. Sander, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü-Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme**, s. 152.

yansıtılması sonucunda da iflasa sürüklenme, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki muhalefetin, karşı çıktıkları Avrupa denetiminin önünü açmıştır. Denetim ekonomik kanalla Duyun-i Umumiye İdaresi olarak resmileştir.

Düyun-u Umumiye İdaresi Avrupa'nın Osmanlı'ya verdiği borçları, ödemesini denetlemek üzere, 1881 yılında Avrupalıların ilerleyen vakitlerde, Osmanlı'nın borçlarını ödeyememesi endişelerini gidermek için kurulmuştur. Bu kurum 19. yüzyılda Osmanlı'nın egemenlik haklarının kısıtlandığının en bariz kanıtı niteliğindedir⁹¹ (Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, s. 19-22).

---

⁹¹ Ayrıca bkz. Özdemir, **Osmanlı Devleti Dış Borçları**, Ankara: Ankara Ticaret Odası Yayını, 2009. Kıray, **Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.

4. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ

Mithat Paşa'nın öncülüğünü yaptığı, softa-öğrenci topluluğu, sadrazam ve şeyhülislamın görevlerinden alınması isteğiyle eylem düzenlemişlerdir. Padişah da isteklerine boyun eğerek, Mithat Paşa'yı sadrazamlığa getirmiştir. Anayasa yanlısı olan Mithat Paşa, hemen anayasa hazırlıklarına başlamıştır. Fakat padişahla olan güven buhranından dolayı şeyhülislamdan bir fetva alarak, padişahı akli melekelerinin yerinde olmadığı gerekçesiyle tahttan indirmiştir. Akabinde V. Murat tahta çıkmıştır. Lakin Sultan Abdülaziz'in saray hapsine mahkûm olan V. Murat'ın da ruh sağlığı yerinde değildir. Tahta çıkmasından sonra yaşanan Abdülaziz'in intihar etmesi ve Hüseyin Avni Paşa'nın öldürülmesi olayları, V. Murat'ın akli melekelerini kaybetmesine yol açmıştır.⁹² Genç Osmanlıların politikalarına ve anayasaya olan yatkınlığıyla bilinen II. Abdülhamid anayasayı ve parlamentoyu kabul etmesi ön koşuluyla tahta çıkarılmıştır.⁹³ Yapılan bu değişiklik, dönemin uluslararası şartlarıyla bir mücadeledir. Tersane konferansı sırasında ilan edilen meşrutiyetle, Balkanlardaki Hıristiyan bölgeler için teklif edilen tüm ıslahat politikaları da geri çevrilmiştir. Altı devletin önerileri kabul edilememektedir. Anayasanın ilan edilmiş olması, Balkanlar için yapılması gereklilik arz eden değişiklik önerisinin Osmanlı'ya dikte edilmesinin de tesiri olamamıştır. Önerilerde; Balkanlardaki valilerin büyük devletlerin onayından geçmeleri ve Balkanlarda kurulacak komisyonun bu bölgelerdeki reformları denetleyebilmesi yer almaktadır. Toplanan Osmanlı parlamentosundan çıkan karar, önerilerin kabul edilmemesi doğrultusundadır. Bu karar 20 Ocak 1877'de konferansta sunulmuştur. Konferanstaki devletlerin tepkileri ise bir daha toplanmamak üzere konferansı dağıtmak ve hoşnutsuzluklarını göstermek üzere, İstanbul'dan aceleyle

---

⁹² “İmamü'l-müslimin cünun-ı mutbık (süreklî delilik) ile mecnun olmakla... uhdesinden akd-i imamet münhal olur mu? El-cevab Allahü a'lem olur” fetvasıyla Şeyhülislam Hasan Efendi V. Murad'ın hâli için doktorların da akıl sağlığının olmadığına yönelik raporlarına ek olarak yöneticilerin ihtiyaç duydukları fetvayı vermiştir. Bu fetvadan sonra ise Osmanlı aynı yıl içinde Şeyhülislam fetvasıyla tahttan indirilen ikinci padişaha şahitlik etmiştir. Bu olaylar ise dönem içinde tekrar siyasi güç halinde kullanılan ulema sınıfının göstergesidir. Bkz. Necdet Sakaoğlu, **19. yy'da Şeyhülislamlık**, (Ed. yok), Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi (Cilt 1), İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, s. 269.

⁹³ Sultan Abdülhamid Kanun-i Esasi'nin müsveddesini okumuş ve devletin bekası için böylesi bir kanunun yürürlüğe girmesinin gerekli olduğunu belirtmiş ve Meclis-i Vükelaya yürürlüğe konması için göndermiştir. Bkz. Osman Selim Kocahanoğlu, **Mithat Paşa'nın Hatıraları (Cilt 1)** İstanbul: Temel Yayınları, 1997, s. 206. Mithat Paşa'nın Kanun-i Esasi müsveddesi, Kanun-u Cedid metnine de aynı kitabın s.296.'dan ulaşılabilir.

ayrılmak olmuştur (Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 2. Cild*, çev. O. Akinhay, İstanbul: Papirüs Yayınevi, 1997, s. 171-172).

30 Mayıs 1876 tarihinde Abdülaziz, iyice bozulan ruh sağlığı, politika oluşturamaması kamu gelirlerini özel işleri için kullanması ve devlete de topluma da zarar vermesi nedenleriyle, kanın dökülmediği bir darbeye tahttan indirilmiştir. Yerine meşrutiyete yakınlığıyla bilinen V. Murat geçirilmiştir. Halk meşrutiyetin ilanıyla kaprisli yönetim ve ekonomik darboğazdan kurtulacağını düşünmektedir. Bazıları ise V. Murat'ın Paşalar yönetiminde bir tutsak olduğu kanısındadır (Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 2. Cild*, s. 107-109).

Bozulan ekonomi, Avrupa Denetimi, yanlış siyaset gibi nedenlerle hazırlıklarını yapan Mithat Paşa ve Hüseyin Avni Paşa nazarındaki bir ekip, Abdülaziz'i tahtından indirmiş ve yerine anayasaya yakınlığıyla bilinen V. Murat'ı geçirmişlerdir. Halk için de ekonomik olarak kendilerini zor duruma sokarken sefahat içinde yaşayan bir padişahansa, başkasının gelmesi olumlu karşılanmıştır.

V. Murat'ın tahta çıktığı zaman başından geçen olaylar akıl sağlığını kötü etkilemiştir. Zaten kafesteki yaşamının da akıl sağlığı üzerindeki etkisi tüm çevreler tarafından görünür nitelikteydi. Akıl sağlığını koruyamayan V. Murat'ın yerine tahta çıkarılmak üzere, hürriyetçi ideolojiye yakınlığıyla bilinen şehzade Abdülhamid'le görüşmeler başlamış ve Kanun-i Esasi'nin taslağı gösterilmiştir. II. Abdülhamid, 31 Ağustos'ta Anayasayı kabul etmesi ve desteklemesi şartıyla tahta çıkarılmıştır. (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 161-162).

V. Murat'ın görece olarak serbest sürmüş olan kafes yaşamı sonrasında tahta çıktığında başına gelen olaylar ruh sağlığını bozmuştur. Bu elverişsiz koşullar altında meşrutiyetin sağlıklı bir padişahla ilan edilmesi söz konusu değildir. Bu sebeple V. Murat'ın kardeşi Abdülhamid'le görüşmelere başlanmıştır. Abdülhamid kendisine sunulan ön koşulları kabul etmiştir. Ön koşullar içerisinde; meşrutiyeti geciktirmeden ilan etme, yönetime danışmadan hareket edememe, önemli mevkilere belirtilen şahısları getirmek gibi şartlar yer almaktadır. 31 Ağustos 1876'da Abdülhamid tahtı ağabeyinden devralmıştır (Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 2. Cild*, s. 110-123).

Daha önceden ilan edilen fermanlarda olduğu gibi yine aynı yolu izlemeye koyulan Osmanlı reformistleri, Avrupa'dan gelecek müdahaleleri önlemek için anayasayı, müdahalenin kararlaştırılacağı tarihte yürürlüğe koymuşlardır.

Reformcular, Avrupa'nın desteğini kazanmak için meşrutiyete ihtiyaçları olduğuna inanmaktaydılar. Bunun için gerekli şartları sağlamaya çalışmışlardır. İlk merhale olarak tahtta bulunan Abdülaziz'i indirip yerine, V. Murad'ı geçirmişlerdir. Fakat akıl sağlığı yerinde olmayan V. Murad'ın yerine, meşrutiyete sıcak bakan Abdülhamid'i tahta çıkarmışlardır. 31 Ağustos 1876'da tahta çıkan Abdülhamid Mithat Paşa'ya bir anayasa hazırlamasını emretmiştir. Hazırlanan anayasa tam da Tersane Konferansı sırasında Bulgaristan ve Bosna-Hersek'in durumunu görüşürlerken kabul edilmiş ve konferans yarıda kesilmeye çalışılmış, elçiler önerileri reddederlerse Rusların savaş ilan edebileceğini ileri sürmüştür. Nitekim yine de önerileri reddedilmiştir (Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, s. 43).

Balkan Vilayetlerinde çıkan ayaklanmaların zorlama kullanılarak kontrol altına alınması, Rusların savaş hazırlığına başlamasına neden olmuş, İngiltere'nin de bu durumu istememesi üzerine, İstanbul'da Balkan meselelerinin çözümü için bir konferans toplanmıştır. Konferansın toplanmasından bir gün önce sadrazam ilan edilen reformcu Mithat Paşa ve ilan edilen Kanun-i Esasi, Osmanlı'nın daha öncelerde yaptığı gibi yabancı müdahalesini önlemek ve yardımlarını sağlamak amacıyla yapılmıştır⁹⁴ (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 164).

23 Aralık 1876'da anayasa resmen yürürlüğe girmiştir. Eş zamanlı olarak yapımı devam eden, İstanbul-Tersane Konferansı sırasında işitilen top sesleri, dış devletlere görüşmeye ve yabancıların önerilerine artık gerek olmadığını, meşrutiyetin ilan edildiğinin açıklanmasına rağmen, görüşmelere devam edilmiştir. Bu görüşme 6 devletin Balkan sorunlarına yönelik olarak hazırladıkları raporu Osmanlı'ya sunacakları son toplantıdır. Ertelenmesi olanak dışıdır. Anayasayla birlikte Türk delegeler Avrupalı Devletlerin kendilerine sunmuş oldukları önerileri reddedebilme

---

⁹⁴ Konferansta teklif edilen konular özetle şunlardır; Bulgaristan'a muhtarlık tanınması, memurlarını kendisi belirleyebilmesi hakkı, Bulgarlardan oluşan askeri birliklerin kurulması, kalelerden başka yerlerde Osmanlı askerlerinin bulunmaması. Sırbistan, benzer fakat daha hafif isteklerle imtiyaz sağlandığı halde elden çıkmıştı. Bulgaristan için daha ağır olan bu koşullar altında verilecek imtiyaz için elden çıkmasına kesin gözüyle bakılıyordu. Bu sebeple imtiyazın verilmesinin engellenmesi için meşrutiyet ilan edilmiştir. Bkz. Kocahanoğlu **Mithat Paşa'nın Hatıraları (Cilt 1)**, s. 208-209.

haklarını kendilerinde bulmuşlardır (Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 2. Cild*, s. 161-162). Avrupalı yetkililerin daha önceden aşına oldukları, bu Osmanlı manevrası karşısında aldıkları kararlar etkilenmemiştir.⁹⁵

1876 anayasası için, Padişahın yetkilerini güvence altına almış demek yanlış olmayacaktır. Yetkilerinden bazıları; nazır ve senato üyelerini atama, parlamentoyu toplayıp, tatile çıkarma ve veto yetkisidir. Padişah, anayasanın ünlü 113'ncü maddesiyle, devlet için tehlikeli olan kişileri sürgün etmekle de yetkilendirilmiştir. Kısacası otorite ve egemenlik hâlâ padişahıdır. Anayasada açık ve net ifadelerle, Osmanlı tebaasının din ve mezhep farkı gözetmeksizin kişisel hakları ve medeni özgürlükleri güvence altına alınmıştır (Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 2. Cild*, s. 165).

Sultan Abdülhamid tarafından kendisine düşen görevi gerçekleştiren Mithat Paşa, İstanbul Konferansının bitimi akabinde görevinden uzaklaştırılmış ve ülkeyi terk etmesi istenmiştir.⁹⁶ Mithat Paşa'yla gelen ve halk nazarında büyük coşkuyla karşılanan Anayasa ise Mithat Paşa'dan sonra da bir süreliğine yürürlükte kalmıştır. Halkın coşkusu karşısında hemen kaldırılması akıl kârı olmayacaktır. Bu sebeple Sultan genel seçimlerin düzenlenmesine izin vermiştir. İlk Osmanlı parlamentosu 19

---

⁹⁵ Tersane Konferansı sırasında, konferansa katılan devletlere bugüne kadar yapılan ve en sonunda anayasayla tatbik olunan, Bulgaristan için iyi idarenin temini delili meşrutiyetin ilanı ile kanıt niteliğinde sunulmuştur. Konferansa katılan General İgnatıyef ise bu kanıtı cevabını daha önceden de Hatt-ı Hümayunlarla verilen taahhütlerin tutulmadığı gerekçesini beyan etmiştir. Kanun-i Esasi'nin de uygulanışı diğer devletler tarafından da görülmediği için Osmanlı'nın istekleri reddedilmiş fakat Mithat Paşa'nın konferans dışında yaptığı görüşmelerle şartlar yumuşatılmıştır. Bkz. Kocahanoğlu **Mithat Paşa'nın Hatıraları (Cilt 1)**, s. 211-213.

⁹⁶ 5 Şubat 1877 günü Mithat Paşa aniden Dolmabahçe Sarayına çağrılmış ve elinden sadaret mührü alınarak Avrupa'ya sürülmüştür. Nedenini azlını tebliğ eden memura sorduğu zaman ise Kanun-i Esasi'nin 13. Maddesindeki padişahın yetkisine işaret etmiş ve o günden önceki gün tarihli gazetede yer alan bir kişinin diğerine Mithat Paşa'nın diktatör olacağını söylediği yazısı sebebinin göstermiştir. Gösterilen neden bu olsa dahi padişah ve Mithat Paşa arasındaki Tersane Konferansı ve Kanun-i Esasi konularındaki çekişmeden kaynaklı olarak anlaşamadıkları bilinmektedir. Bkz. Kocahanoğlu, **Mithat Paşa'nın Hatıraları (Cilt 1)**, s. 216-218.

Mart 1877'de toplanmıştır.⁹⁷ Sultan, Rus savaşını bahane ederek, 14 Şubat 1878'de meclisi dağıtmıştır⁹⁸ (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 164-168).

Rusya 24 Nisan'da Osmanlı'ya savaş açtı. Osmanlı Parlamentosu, 1878'de padişah tarafından, savaş gerekçe gösterilerek tatil edilmiştir. Sonrasında, II. Abdülhamid'in tam bir baskı ve sindirme politikası devreye girmiş ve istibdat dönemi açılmıştır (Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, s. 33-37).

1877 yılında Rusların Osmanlılara açtığı savaşın sonucunda Ayastefanos antlaşması imzalanmıştır.⁹⁹ Bu antlaşmaya göre; sınırları Ege denizine ulaşacak özerk bir Bulgaristan devleti kurulacak, Romanya, Sırbistan ve Karadağ'a bağımsızlık tanınacak, Kars, Ardahan ve Batum Ruslara bırakılacak ve Bosna-Hersek yönetimi Avusturya-Macaristan'a verilecektir. Antlaşmanın şartları Doğu Avrupa'daki dengeleri, Rusların lehine çevirmiştir. Böylesi bir denge kaybı, İngiltere'nin çıkarına ters düşmektedir. Bu sebeple İngiltere savaş gemilerini İstanbul'a göndermiştir. Büyük güçler arasındaki bu münazaadan, birliğini yeni tamamlamış olan Almanya sakınarak, aracılık rolünü üstlenmiş ve Berlin Kongresi'ni toplamıştır. Bu kongre neticesinde Bulgaristan'ın sınırları küçültülmüştür. Savaşla birlikte, 1878 yılının Şubat ayında

---

⁹⁷ Kanun-i Esasi'nin baş aktörü Mithat Paşa, yukarıda bahsi geçen nedenlerle sürüldükten sonra Osmanlı parlamentosunun toplanması için seçimler yapılmıştır. Bunun nedeni ise yabancı devletlerin yatıştırılması isteğidir. Bu sebeple II. Abdülhamid kukla bir meclisin varlığını kabul etti. Kurulan meclisin 3'te 1'inden fazlası Gayr-i Müslimlerden oluşuyordu. Kukla Meclis düşüncesiyle kurulan meclis, kendinden beklenmeyecek derecede etkin davranmıştır. Bu minvalde, meclis haklarını ve özgür düşünce ortamını savunmuşlar, yasalarında -basın yasası gibi- özgürlükçü değişiklikler yapmışlar, Rusya'ya karşı yapılan savaşta hatalı bulunan kişileri hatta pasif tutumu nedeniyle padişahı eleştirmekten de geri durmamışlardır. Bkz. Bülent Tanör, **Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış**, (Ed. yok), Tanzimat'tan Cumhuriyete Ansiklopedisi (Cilt 1), İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, s. 21. I. Meşrutiyet meclisinin faaliyetleri hakkında incelenen yabancı yazarların kitaplarında pek fazla bilgiye rastlanılmamıştır.

⁹⁸ Meclisin hakkı olan faaliyetleri gerçekleştirmeleri gerek padişah tarafından gerekse nüfuzlu çevreler tarafından dikkatle inceleniyor ve tedirginlik uyandırıyorlardı. 14 Şubat 1878 günü 93 Harbi bahane edilerek tatil edilen meclisin Çırağan Sarayı Baskını -Ali Suavi'nin Sultan II. Abdülhamid'i tahtından indirip V. Murad'ı tahta çıkarmak için V. Murat'ın bulunduğu Çırağan Sarayı'na baskın düzenlemesi olayıdır. Olayın sonunda Ali Suavi muhafızlar tarafından öldürülmüştür.- sebebiyle bir daha toplanmasına izin verilmemiştir. Bkz. Tanör, **Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış**, s. 21-22.

⁹⁹ Tersane Konferansı sırasında ilan edilen meşrutiyetle konferansa konu halk için artık konferanstaki isteklerin gerekli olmadığı ve bu koşulların kabul edilemeyeceği bildirilmiştir. Konferanstaki isteklerin kabul edilmemesi akabinde 1877-78 Osmanlı Rus Harbi -93 Harbi- yaşanmış Osmanlı büyük bir yenilgiye uğramıştır. Savaşın sonunda imzalanan Ayastefanos Antlaşması'yla Sırbistan ve Karadağ bağımsızlık elde etmiş, Bulgaristan kurulmuş, Bosna-Hersek Avusturya ve Rusya denetimine girmiş, Kars, Ardahan ve Batum Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Bkz. İlber Ortaylı, **Osmanlı Diplomasisi ve Dışişleri Örgütü**, (Ed. yok), Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi (Cilt 1), İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, s. 282.

meşrutiyet yönetimi de yerini, II. Abdülhamid'in 30 yıl sürecek istibdadına bırakmıştır (Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, s. 42-44).

Abdülhamid'in tahta geçmesiyle kıvılcımlanan ve sonrasında meclisin dağılmasıyla alevlenen baskıcı yönetim, Tanzimat hareketinin ve Genç Osmanlıların sonu olmuştur¹⁰⁰ (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 168).

II. Abdülhamid'in savaş bahanesiyle kapattığı meclis, muhalefetin dirilmesine sebep olmuştur. Zaten tahta çıkarıldığı tarihten itibaren şüpheyle bakılan ve son olarak anayasayı yürürlükten kaldırmasıyla kesinleşen, Abdülhamid'in tahtı elde etmek için anayasayı kullanması durumu ve sonrasında kendine karşı oluşan muhalefeti takip için kurduduğu hafife teşkilatı ve faaliyetleri uzun dönem, istibdatın simgesi olarak görülmüştür.

4.1.İSTİBDAT

Abartılı denecek bir kuşkuyla, yabancı güçlerin işgalinden korkan Sultan Abdülhamid, 1877 Rus Harbi'ni bahane ederek meclisi dağıtmış ve ülkeyi, sansür ve hafiyelik ağı¹⁰¹ ile baskılanmış, istibdat¹⁰² yönetimine geçirmiştir. (Lord Kinross, *Atatürk Bir Milleti Yeniden Doğuşu*, çev. A. Tezel, İstanbul: Sander Kitapevi 1967, s. 44) Abdülhamid döneminde ıslahatların Babıâli tarafından yönlendirilmesine son verilmiş, yönetim gücü, tekrar saraya geçmiştir. Saray eliyle ıslahatlar devam

¹⁰⁰ Kanun-i Esasi'nin yürürlükten kaldırılması ve II. Abdülhamid'in istikbalinin güvence altına alınması, Abdülaziz'in hal'inde etkili olanların intikamı olarak görüldüğü hakkındaki Lewis'in düşüncelerine paralel olan Mithat Paşa'nın düşüncelerini içeren, Kocahanoğlu'nun Mithat Paşa'nın hatıralarından hazırladığı kitabı için bkz. Kocahanoğlu, **Mithat Paşa'nın Hatıraları (Cilt 1)**, s. 256-259.

¹⁰¹ İsmail Çolak'ın belirttiği üzere Sultan II. Abdülhamid döneminin gerekliliklerini yerine getirmiştir. Bu gereklilikleri yerine getirirken de aşırıya kaçtığı hususlar konusunda da gerekli mazerete sahiptir. Bu mazeretler de Çolak'ın kitabında birinci tekil şahıs kullanılarak "Benim ne şartlar altında yetiştiğim her zaman unutuluyor... Kardeşimden sonra tahta çıktığım vakit, etrafımı, entrikalardan örülü ağlar içine hapsedmek isteyen insanlar almıştı" cümleleriyle ifade edilmiştir. Abdülhamid hakkında araştıran, yazan insanları da Abdülhamid'in kusurlarını tespit ederken kaynağını araştırmamaları hususunda hataya kapıldıklarını söyleyerek eleştirir. Bkz. İsmail Çolak, **Son İmparator Abdülhamid Han'ın Gizemli Dünyası**, İstanbul: Nesil Yayınları, 2009, s. 13.

¹⁰² İstibdat, keyfi yönetim, baskıcı yönetim anlamlarına gelen müstebit kelimesinden türemiştir. Emre Kongar'a göre Abdülhamid için kullanılan bu yafta oldukça ağırdır. Fakat yine Kongar'a göre Abdülhamid ne Kızıl Sultan ne de Ulu Hakan şeklinde kategorize edilebilir. Yaptığı baskıcı olarak nitelenebilecek uygulamaların dışında kalan reformlar onun böylesi bir kategoriye girmesini engellemesi hususuyla orta yoldan değerlendirir. Bkz. Kongar, **Tarihimize Yüzleşmek**, s. 125.

ettirilmiş, eğitim ve iletişim alanlarında kayda değer yenilikler yapılmıştır. Sansür olmasına rağmen, dergi ve gazete tirajları artmıştır. Bunun nedeni ise artan eğitim düzeyi olarak gösterilmektedir. Batıdan alınan bu ıslahat hareketlerine karşın, Batı'dan kaynaklı siyasal düşüncelerin ülkede zuhur etmesinin önüne, polis ve hafiyelik ağlarıyla geçilmeye çalışılmıştır (Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, s. 38-39).

II. Abdülhamid, eğitim, ulaşım ve haberleşme konularında yaptığı yeniliklerle faaliyet göstermiştir. 1859'da kurulan Mülkiye'nin 1877 yılında müfredatı genişletilmiş ve modern konuları da içermiştir. Darülfünun-İstanbul Üniversitesi-kurulmuş, demiryolu ve telgraf hatları döşenmiştir¹⁰³ (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 179-190).

Sultan II. Abdülhamid, kendinden önceki padişahların başlattığı reform hareketlerine, onlar gibi devam etmemiştir. Kendi istibdadında, kendi bildiği ve benimsediği yoldan reformlar yapmaya çabalamıştır.

Abdülhamid döneminin baskılarına ilk başkaldırı Ali Suavi'den gelmiştir. Ali Suavi 1878'de Basiret adlı gazetesinde bir demeç yayınlayıp, ertesi gün ülkenin içinde bulunduğu zor durumdan nasıl çıkacağını gösteren bir yazı paylaşacağını söylemiştir. Ertesi gün, Çırağan Sarayı'nın önünde toplanan, kaybedilmiş vilayetlerden olan kişiler, onun önderliğinde Saray'a gitmiş ve V. Murat'ı tekrar görevine getirtmek istemişlerdir. Fakat bu başkaldırı polisler tarafından kolayca bastırılmıştır¹⁰⁴¹⁰⁵ (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 174). Abdülhamid'in istibdadına karşı başkaldırıları, Abdülhamid, şahsı tarafından da beklenen bir durum olduğunu, kurmuş olduğu hafiyelik ağıyla görülmektedir. Yapılan ıslahatlarla kazanılan hakların, şahısların keyfiyetleriyle suya düşmesi, reformist çevreler tarafından hoş karşılanmamıştır.

---

¹⁰³ Kemal Karpat Abdülhamid dönemi ıslahatları için Osmanlı gerçek modernleşmesini başlattığı ve Türkiye modernleşmesinin temellerini attığı konusunda emindir. Bkz. Kemal H. Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din**, İstanbul: Timaş Yayınları 2009, s. 256.

¹⁰⁴ Ali Suavi'nin öncülük ettiği Çırağan Sarayı Baskınının nedenleri ve sonuçları hakkında yukarıda bahsedilmiştir.

¹⁰⁵ Abdülhamid'in baskıcı düzeninin nedeni Sina Akşin'e göre Ali Suavi'nin baskını ve Cleanthi Scalieri-Aziz Bey komitesinin yaptığı hazırlıklardır. Bu iki olayda da İngiliz Masonlarının desteği olduğunu ileri sürer. Bu sebepler ve kuruntulu kişiliğiyle Abdülhamid koyu bir polis hükümeti kurmuştur. Bkz. Sina Akşin, **100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1980, s. 16.

5.İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ DÖNEMİ

Ali Suavi'nin öncülük ettiği başkaldırıdan sonra, siyasal muhalefetin ortaya çıkabilmesi için uzun zaman gerekmiştir. Anayasal özgürlük ve meşrutiyet fikirleri, muhalefet eksikliğinin hissedildiği bu dönemde, okullarda yaygınlaşmıştır. Modern Batı eğitimi almış olan öğretmenler tarafından okutulan yeni neslin ilgisi, yasak olması hasebiyle de meşrutiyete ve onunla gelecek olan görece özgürlük fikirlerine kaymıştır. Örgütlenen ilk muhalefet 1899'da İttihad-ı Osmaniye Cemiyeti'ydi. Bu cemiyet dört Tıbbiye-yi Osmaniye öğrencisi tarafından kurulmuş ve kısa sürede genişlemiştir. Muhalif fikirlerle mezun olan öğrenciler, genellikle Abdülhamid rejimine karşı gelmek ve Avrupa'da eğitimlerine devam etmek amacıyla ülkeden ayrılmışlardır. Ülkeden ayrılanlar, İttihad-ı Osmaniye Cemiyeti'nin adını İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak değiştirip faaliyetlerine yurtdışında devam etmeye başlamışlardır (Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, s. 38-42).

5.1. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN KURULUŞU

Abdülhamid'in baskıları neticesinde kendi anayurdunda sansüre uğrayan gazete ve dergiler; Fransa, İngiltere gibi ülkelerde basılmış ve Osmanlı'nın içinde bulunduğu durumu, okuyucularına ulaştırmaya çalışmıştır. Legal olmayan bir kanaldan getirilse bile bu dergi ve gazeteler, ülkede izne tabi olanlardan daha gerçekçi haberler sunmaktaydılar. İzne bağlı olanlar ise bir şekilde sansüre uğramadan Batılı fikir ve akımları okuyucularına tanıtmaya çalışmışlardır¹⁰⁶ (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 191-192).

Oluşan muhalefet, Osmanlı içerisinde uyumsuzluğa neden olmaktaydı. Uyumsuzluğun sebebi; Abdülhamid'in kurduğu hafiyelik ağıdır. Bu hafiyeler sebebiyle rahat hareket edemeyen muhalif görüşlü reformistler, yurtdışına çıkmış ve

---

¹⁰⁶ İttihad-i Osmani Cemiyeti, İtalyan ihtilalci Carbonari örgütünden esinlenmiştir. Onların yaptıkları gibi ilk kuruldukları yıllarda hücreler halinde örgütlenmişler, iç eğitim niteliğinde toplantılarla yetinmişlerdir. Propagandaya geçmek konusunda aceleci davranmamışlardır. 1889'dan Ermeni sorununun bunalım yaratacağı 1895 yılına kadar eylemlerini sınırlı tutmuşlardır. 1895 yılından sonrasında ise Ahmet Rıza'nın Meşveret'iyile görünürlükleri artmış, Fransa'dan ülke içine propagandaları sızmaya başlamışlardır. Bkz. Akşin, **100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, s. 18.

oradan verdikleri demeçler, basın yoluyla, Osmanlı içerisine gizli yollarla sızdırılmıştır. Sansüre dayalı olarak çıkartılan, legal gazete ve dergilerdense bu demeçler, Osmanlı okuyucuları için gerçekleri sundukları gerekçesiyle revaçta tutulmaktaydı.

Sultan II. Abdülhamid'in baskılarla sürdürdüğü saltanatına karşı ilk muhalif grup; İbrahim Temo, Mehmet Reşit, Abdullah Cevdet ve İshak Sükûti tarafından tıbbiyede kurulmuştur¹⁰⁷ (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 194-195).

İttihat ve Terakki hareketinden, başlangıcından beri haberdar olan Abdülhamid, hareketin içerisindeki insicamsız noktalardan faydalanarak, hareketi engellemeye çalışmıştır. Ahmet Rıza'nın Paris'ten yayınladığı ve kaçak yollarla İstanbul'a getirilen Meşveret'ine rakip olarak, Murat Bey'in Mısır'dan yayınladığı Mizan'ı muhalif hareket arasındaki ayrılığın göstergesiydi. Bu doğrultuda Murat Bey ikna edilip İstanbul'a döndürülmüştür. Bu da hareketin maneviyatına ters düşen bir etkiye neden olmuştur¹⁰⁸ (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 197-198).

Sultan II. Abdülhamid, kurduğu hafiyelik ağıyla yönetimi altındaki tebaasının nabzını ölçmüş ve bu minvalde ihtiyatlı davranmaya çalışmıştır. Baskı ortamında oluşan muhalif sesleri dinlemiş ve kendi yöntemiyle bastırmaya çalışmıştır. Daha büyük bir muhalefetle karşılaşmamak adına, İttihat ve Terakki hareketine ilk etapta uzlaşmacı bir doğrultuda yaklaşmıştır. Murat Bey, bu uzlaşmacı tavra iktifa etmiş ve davasından vazgeçerek, İstanbul'a, padişahın yanına dönmüştür. Fakat Ahmet Rıza ve

---

¹⁰⁷ Akşin bu dört isme Hüseyinzade Ali'yi de ekler. Bkz. Akşin, **100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, s. 17. Ayrıca Bkz. Hanioglu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.

¹⁰⁸ Sultan II. Abdülhamid, kendisine karşı oluşan muhalefetin farkındaydı. Bu muhalefeti tuttukları yoldan döndürebilmek için Paris Başkonsolosluğu aracılığıyla bir bildiri yayınlattı. Bu bildiriye göre Avrupa'da muhalif yayınlarda bulunanlar affedilecek, dönecek olanların masrafları devlet tarafından karşılanacak ve döndüklerinde memuriyete atanmaları sağlanacaktı. Avrupa'da kalanlara ise eğitim bursu bağlanacaktı. 10 gün için geçerli olan bu bildiri şartları, bildirin vadesi dolduğunda tersine dönecek, muhalif yayı sahipleri Osmanlı uyruğundan çıkarılacak ve yurda dönüşlerine izin verilmeyecekti. Bu vaatler çerçevesinde görüşleri pek de İttihat ve Terakki'yle bağdaşmayan Murat Bey, şartları kabul etmiş ve İstanbul'a dönmüştür. İttihatçılar arasında Abdülhamid'in bu çağrısına kulak verenlerle 1897'den 1899 sonuna kadar Jön Türk hareketinde çözümler yaşanmıştır. Bkz. Akşin, **100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, s. 32-34.

grubu, padişahın hareketlerinin altında yatan nedene odaklanıp uzlaşmayı reddetmiş, davalarını sürdürmüşlerdir¹⁰⁹ (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 198-199).

Muhallif semalarda, her şey normal seyrinde devam ederken, Abdülhamid'in akrabası Prens Sabahattin, İttihat ve Terakki hareketine katılmıştır. Prens Sabahattin'le Ahmet Rıza arasında da yine Murat Bey'inkine benzer fakat daha derin liderlik münazaaları yaşanmıştır.¹¹⁰ Bu münazaalar ilerde Türk Milliyetçiliği ve Osmanlı Liberalizmi şeklinde kendisini göstermiştir¹¹¹ (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 199-200).

5.2.İTTİHAT VE TERAKKİ YÖNETİMİ

İttihat ve Terakki, bir ideoloji birliğinden öte beka kaygısının şekillendirdiği, renkli bir bünyeye sahipti. Üye profilindeki çeşitlilik gözlemlendiğinde, bireysel düzlemdeki farklılıkların ne kadar çeşitli oluşundan bağımsız, çok güçlü bir gaye birliğinin olduğu rahatlıkla söylenebilmektedir. Hareketin firkalaşmasına kadar geçen sürecin ayrıntılarını inceleyen en güncel eserler, İttihatçılığın temel özelliğinin, sonu

---

¹⁰⁹ Ahmet Rıza, Dr. Nazım, Halil Ganem gibi isimler Ahmet Paşa'yla gelen Abdülhamid teklifine yanaşmamışlar, Avrupa'da kalıp davalarına devam etmişler bu esnada da parasızlık yüzünden çokça zahmet çekmişlerdir. Mücadelelerinde olan kararlılıkları onlara saygınlık kazandırmıştır. Bkz. Akşin, **100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, s. 33.

¹¹⁰ Prens Sabahattin'in İttihat ve Terakki hareketine katılmasıyla iç çekişmeler yaşanmıştır. Genel olarak nedeni; şahsi çatışmalar ve ihtilalde yabancı yardımı olup olmayacağı hususundadır. Bu nedenlerle hareket ikiye bölünmüş Prens Sabahattin ve destekçileri Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kurmuşlardır. Ahmet Rıza Bey'in başında bulunduğu cemiyet 1906 yılında Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'yle birleştikten sonra güçlenmiştir. Bu birleşmeden sonra Cemiyet faaliyetleri hem Müslümanlar hem de Hıristiyanlar tarafından desteklenmiştir. Hıristiyan azınlıklar bu cemiyetin faaliyetleri sonucunda tekrardan gelecek olan meşrutiyetle ulusal bağımsızlıklarını kazanacaklarını düşünüyorlardı. Bkz. Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, s. 99-100. Kansu'nun belirttiğine göre ise Karpat'ın Hıristiyan azınlıklar olarak yazdığı halk, Ermenilerdir ve Dashnaksuthiun Cemiyeti'nin de Türk isyancılarla aynı hedeflere sahip olduğunun anlaşılması üzerine 1907 yılının Kasım ayında hem İttihat ve Terakki hem de Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'yle yaptıkları toplantıda meşrutiyeti getirme konusunda birlikte hareket etme kararı almışlardır. Bkz. Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 105-106.

¹¹¹ Prens Sabahattin hayatı, yaşayışı, felsefesi ve İttihat ve Terakki'yle olan münasebeti hakkında detaylı bilgi için bkz. Cemal Kutay, **Prens Sabahattin Bey, Sultan II. Abdülhamit, İttihad ve Terakki**, İstanbul: Tarih Yayınları, 1964.

yok oluşa gidişi durdurma yönündeki ortak gayenin varlığı hususu özellikle belirtilmektedir.¹¹²

5.2.1. 1908 İhtilali

İhtilalci kimliğe sahip olan her bireyin, topluluğun ya da devletin ortak özelliği, menfaatperest yaklaşımlarla, itibarını sarstıkları eski yönetimin rejiminden kendilerini uzak tutmaktır.¹¹³ Devrim ise toplumun aniden ve şiddetli olarak dönüşüm geçirmesi değil, bir süredir var olan değişimin sonucunda yeni düzenin ortaya çıkması ve değişimi kendinden öteye taşımasıdır (Lewis, *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, s. 33-34).

Yeni yetişen Türk subaylar, silahlı kuvvetlerin durumunu ve her geçen gün ülkenin uluslararası arenada yaşadığı sürtüşmeleri gördükçe, harekete geçilmesi gerektiğine inanmışlardır. Yapılacak hareketin ilk adımının da rejim değişikliğinden geçtiğini ve bunun bir mecburiyet halini aldığını düşünmüşlerdir (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 203).

1907 yılına gelindiğinde Makedonya'da düzensizlik vuku bulmuştur. İmparatorluğun parçalanmak üzere olduğu artık herkes tarafından konuşuluyordu. İmparatorluk içerisindeki azınlıklar yabancı devletler tarafından korunmuşlardı fakat aynı şey Türkler için söz konusu değildi. Türklerin kendi kendilerini korumaları gerekmişti. Bunun için bir örgüt kurmuş olan genç subaylara güvenilmiştir¹¹⁴ (Kinross, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, s. 57).

Ayrıcalıklı konumda olan Osmanlı'nın Müslüman tebaası Türkler, ayrıcalıklarını son yüzyıl içerisinde kaybetmiş, üstüne üstlük korumasız hale gelmişlerdir. Kendilerini koruması gereken Osmanlı Hanedanlığı, bekasını sağlayabilmek için kendi derdine düşmüş, halkına, özellikle doğu vilayetlerinde yaşayan ve ayrıcalığını, özellikle Osmanlı'yla olan savaşlarda ettikleri yardımlardan

---

¹¹² Ana fikri bu olan en güncel eserlerden biri olan şu çalışmaya bkz. İsmail küçükkılınc, **Jöntürklük ve Kemalizm Kısacında İttihadçılık**, İstanbul: Historia Kitap, 2018.

¹¹³ "Her rejim biraz da haklı olarak kendini yerleştirip oturtmak için önceki idareyi sistem ve kadro itibariyle kötülemek mecburiyetindedir." Bkz. Kadir Mısırlıoğlu, **Osmanoğullarının Dramı Elli Gurbet Yılı (1924-1974)**, İstanbul: Sebül Yayinevi, 1992, s. 82.

¹¹⁴ 1907 yılında Makedonya'da görevlendirilen Enver Paşa'nın icraatları için bkz. İlyas Kara, **Enver Paşa Basmacılar İsyanı**, İstanbul: Yediveren Yayınları, 2011, s. 56-62.

kaynaklı olarak Ruslardan ve yabancı başka devletlerden elde eden Ermenilere karşı, yardımda bulunamamıştır.

Ahmad'a göre, Haziran-Temmuz 1908'deki isyanların önde gelen ve kısa vadeli amacı Cemiyet'in varlığını korumaktır. Abdülhamid'in hafiyelik ağı sebebiyle sıkıntıya düşmüş olan Cemiyet, bu ağı parçalamayı hedeflemiştir. Hafiyelerden biri 11 Haziran tarihinde vurulmuş, fakat hafif bir şekilde yaralanmıştır. Bu eylem gerçekleşirken, İngilizlerle Ruslar Makedonya'daki karışıklıklar için birlikte masaya oturmuşlardır. Osmanlı tarafınca bu birleşme, Makedonya'ya müdahalenin başlangıcı olarak yorumlanmıştır. Bu sanıyla istibdat karşıtı meşrutiyet taraftarları, harekete geçmişlerdir. 3 Temmuz Cuma günü 200 kadar asker ve 200 kadar da sivil, Osmanlı'da son yıllarda sürmekte olan eşitsizlikler ve haksızlıklarla savaşmak ve anayasayı tekrar yürürlüğe koymak için dağa çıkmışlardır¹¹⁵ (Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1924*, çev. N. Yavuz, Ankara: Kaynak Yayınları, 1984, s. 17-25).

Anadolu'daki askerler arasında başlayıp Rumeli'de de devam eden, askerlerin temel ihtiyaçlarını istemesiyle filizlenip büyüyen ayaklanmaların suçlularını,¹¹⁶ Abdülhamid soruşturmak istemiş fakat failer, peşlerindeki ordu ve mühimmatıyla dağa çıkmıştır. İsyanının bastırılması için padişah tarafından yetkililer gönderilmiş fakat asilerin istekleri yerine getirilmemiştir. Bunun üzerine Manastır'da ve Firzovik'te ayaklanan topluluk, meşrutiyetin ilan edilmesini aksi takdirde Abdülhamid'i hâl edeceklerini bildirmişlerdir. Baskılara daha fazla dayanamayan ve

---

¹¹⁵ Resneli Kolağası Ahmet Niyazi Bey, Manastır'ın yakınlarında Resne'de "Bundan böyle ya ölüm ya da vatanın kurtuluşu!" diyerek 3 Temmuz 1908'de dağa çıkmıştır. Manastır'a atanan Enver Paşa'da ondan 4 gün sonra ayın 7'sinde isyanı yürüttüğü dağa, yanına çıkmıştır. Bkz. Kara, **Enver Paşa Basmacılar İsyanı**, s. 60-61. Bkz. Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1967, s. 132.

¹¹⁶ Aykut Kansu'nun literatürde gözden kaçırılmış yıllar ve nedenler olarak özellikle parmak bastığı bir noktaya Ahmad da dokunmuştur. Kansu'ya göre 1906'dan başlayıp 1908'e kadar devam eden Anadolu içerisindeki ayaklanmalar genel itibarıyla; vergi yükünün zaten ağır olduğu halkın sırtına bindirilen yeni iki vergiden dolayıdır. Bu vergilerden biri "Şahsi Vergi" diğeri ise "Hayvanat-ı Ehliye Rüsümü" adında iki vergidir. Vergilendirme hususunda başlayan ayaklanmalar ise yönetime karşı duyulan güvensizliği gün yüzüne çıkarmış ve yönetime karşı laf edilmeye başlanmıştır. Çıkan ayaklanmaları bastırması için askerler görevlendirilmeye çalışılsa da ordu içerisindeki hoşnutsuzluğu bilen paşalar, bu emri yerine getirmemişlerdir. İttihat ve Terakki'nin Avrupa dışında başlayan propaganda faaliyetlerinin Anadolu içinde de yapılması gerektiği yönünde değiştiren yeni fikirleriyle de Anadolu içerisinde açılan yeni Cemiyet büroları, Anadolu'da vergilendirme yükündeki haksızlıklar nedeniyle başlayıp, yönetimdeki sorunlara kadar devam eden ayaklanmalara öncülük etmişlerdir. Sivil itaatsizlik halini alan ayaklanmalarda yanlarında daha koordine bir halde bulunan bir cemiyetin varlığı isyancılara iyi gelmiş ve isteklerinin peşinden sonuna kadar gidip istediklerini elde edebilmişlerdir. Yeni koyulacak vergiler kaldırılmıştır. Fakat halkın içerisindeki yönetimin yanlışlıklarını gören taraf kaldırılamamıştır. Bkz. Kansu, **1908 Devrimi**, s. 35-95.

belirli merkezlerde kendi iradeleriyle ilan edilen meşrutiyetle beraber Sultan II. Abdülhamid, 23 Temmuz 1908'de tekrar meşrutiyeti ilan etmiştir (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 203-207).

Cemiyet Gayr-i Müslimlerin haklarını anayasal olarak güvence altına almayı taahhüt etmektedir. Esasen kan dökülmesi taraftarı değildi fakat mevcudiyetini devam ettirmek için de bazı şartları kabul etmiştir. Cemiyet, meşrutiyeti ilan etme kararını uygulamaya geçirmeyi tasarlamıştır. Bunun için Arnavutlar, Firzovik'te¹¹⁷ toplanarak meşrutiyeti geri getirmesi için padişaha bir ultiatom göndermişlerdir. Arnavutların örgütlü olmayışı, Cemiyet'in bu başkaldırısı üstlenmesine neden olmuştur. 23 Temmuz 1908'de meşrutiyet, Manastır'da ilan edilmiştir. Aynı gün içerisinde birçok farklı kasabada da ilan olunmuştur. 27'si olarak açıklanan Selanik'teki meşrutiyet ilanı tarihi 25'i olarak öne çekilmiştir. 24 Temmuz'da, İstanbul'dan gelen habere göre ise padişah, tüm imparatorlukta halkın isteğini göz önüne alarak meşrutiyeti ilan etmiştir¹¹⁸ (Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1924*, s. 30-35).

1908 yılının Temmuz ayı başlarında Makedonya'da git gide artan, Saray adamlarına¹¹⁹ suikast olayları neticesinde, Sultan II. Abdülhamid, isyancıların üzerine bir ordu göndermeye karar vermiştir. Ayın ortalarında gönderilen ordunun da isyancılarla birleştiği görülmüştür. Bu birleşmeyle isyancı harekette bir dönüm noktası yaşanmıştır. Ellerinin güçlendiğini anlayan İttihat ve Terakki Komitesi, Saray'ı telgraf yağmuruna tutmuştur. Anayasanın yeniden yürürlüğe girmesini istediklerini, aksi takdirde İstanbul'a yürüyecekleri tehdidinde bulunmuşlardır. Ayaklanmalar karşısında elinde kozu kalmayan padişah, 23 Temmuz 1908'de yayınladığı bir iradeyle 1876 Anayasası'nın tekrar yürürlüğe girdiğini ilan etmiştir (Paul Dumont & François Georgeon, *Bir İmparatorluğun Ölümü 1908-1923*, çev. S. Tanilli, Ankara: Cumhuriyet, 1997, s. 5-6).

---

¹¹⁷ Firzovik Toplantısı çok önemlidir. Konuyu ilk elden anlatan bir kaynak için bkz. Süleyman Külçe, **Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet**, Yay. Haz. İsmail Dervişoğlu ve İsmail Küçükklınç, İstanbul: Kitabevi, 2013.

¹¹⁸ 23 Temmuz 1908'de her derde deva olarak gördükleri meşrutiyet Selanik, Manastır, Kosova ve Ürgüp gibi merkezi Rumeli diyarlarında ilan edilmiş, Sait Paşa'nın anılarından aktaran Yazoğlu'na göre ise meşrutiyetin ilanını telgrafla Saray'a bildirdikleri esnada padişahın da aynı kararı aldığı Selanik Merkez Reisi Manyasizade Refik Bey'e bildirilmiştir. Bkz. Cengiz Yazoğlu, **Osmanlı'nın Tasfiyesi (Cilt 1)**, İstanbul: İthaki, 2016, s. 186-187.

¹¹⁹ En ses getiren suikast olayı: Şemsi Paşa'nın, Mülazım Atıf (Kamçıl) tarafından öldürülmesi hadisesidir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yy. sonlarında en fazla sorun yaşadığı yer Balkanlardır. Osmanlı'ya müdahale, dâhili ve harici ciheti fark etmeksizin muhakkak Balkanlara uğramaktadır. Muhalif fikirlerin bünyesinde yer aldığı bilinen Balkanlar, Osmanlı'dan herhangi bir beklentisi olan devletlerin ve grupların etkisi altında bulunmaktadır.

Meşrutiyet nidaları, halk arasında süre gelen baskılardan sızarak, Balkanlardan çıkmıştır. 1908 yılındaki sedaların öbürlerinden farkı ayrılığı değil, ülke içerisindeki birleşmeyi hedef alan bir grup tarafından çıkarılıyor olmasıdır. Seslerini duyurduklarına, Abdülhamid'in kışkacından kaçamayarak, onun gönderdiği yetkililerle emin olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, isteklerini elde etmeye çok yaklaştıklarını ve bu yüzden Osmanlı tebaasının, anayasal haklarını geri alabilmeleri için artık faaliyetlerini arttırmaları gerektiğine inanmışlardır.¹²⁰

İsteklerinin temel dayanağını, Osmanlı'nın bozulan sisteminin düzelmesi ülküsü oluşturmaktadır. Düzeltme, anayasadan geçmektedir. Bu sebeple ayaklanmaların yaşandığı Firzovik, Manastır gibi Balkan şehirlerinden İstanbul'a çektikleri telgraflarla anayasanın ilan edilmesini aksi takdirde bir darbeye karşı karşıya kalacaklarını Saray'a bildirmişlerdir. Anadolu içerisinde de devam eden askeri huzursuzluğun Balkanlara taşıp böylesi bir hal alması karşısında Abdülhamid isteklerini gerçekleştirmeyi kabul etmiş ve anayasayı tekrar yürürlüğe koymuştur.

Amaçlarına ulaşan İttihat ve Terakki yanlısı Jön Türkler, anayasalı yönetimden kendilerine ilk etapta pay çıkarmamışlardır. Çünkü yönetme sanatına dair bilgileri ve tecrübeleri bulunmamaktaydı. Ayrıca Makedonya'da kök salan bu isyancılar Anadolu'da ve özellikle de İstanbul'da etkili değillerdir. Bu sebeplerden ötürü de anayasa yürürlüğe girdikten çok sonra yönetimi ellerine alarak, ilk başta padişahın otoritesini ve eski devlet adamlarının yönetimini kontrol etmeye yelteneceklerdir. Bir nevi anayasanın yürürlükte kalması ve uygulanması konusunda bir hakem rolünü üstlenmişlerdir (Dumont & Georgeon, *Bir İmparatorluğun Ölümü 1908-1923*, s. 7-8).

---

¹²⁰ Ayrıca bkz. Tokay, **Makedonya Sorunu** [Jön Türk İhtilalinin Kökenleri 1903–1908], İstanbul: AFA Yayınları, 1996. Adanır, **Makedonya Sorunu** (çev. İ. Çatay), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Ahmad'a göre, bu darbe, devrimci bir hareket olarak yorumlanamaz.¹²¹ Çünkü meşrutiyeti geri getirmesiyle birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kazandığı itibar neticesinde otoriteyi eline alması beklenmektedir. Fakat İTC iktidara geçmemiştir. Var olan kabinenin görevine devam etmesini, kendisinin ise elindeki gücü gerekli şartlarda kullanan anayasanın koruyucusu haline gelmesini sağlamıştır. İTC'liler kendilerinden bir kuşak önce yaşamış ve anayasanın mimarı olan, aralarında çok fazla ortak nokta olmasına rağmen Genç Osmanlılar gibi iktidarı ele geçirmeye çalışmamışlardır. Yönetici sınıf olarak yetişmiş Genç Osmanlılar gibi yönetimin kendilerine verildiğinde İmparatorluğu kurtarabileceklerine inanmamışlardır. Jön Türkler kendilerini yönetici olarak yeterli görmemiş bunun için de ilk merhalede sadece anayasa koruyuculuğu görevini üstlenmişlerdir (Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1924*, s. 39-43).

Anayasanın geri gelmesiyle özgürlük havası her yere sirayet etmiş, genel af çıkarılmış, siyasal mahkûmlar yurtlarına dönmüş, gazetelerdeki sansürler kaldırılmış ve gazete sayıları artmış, sultanın ünlü hafiyeleri de dağıtılmıştır¹²² (Dumont & Georgeon, *Bir İmparatorluğun Ölümü 1908-1923*, s. 9).

Meşrutiyet'in ilanı ile Osmanlı içerisinde oluşan bayram havası,¹²³ dışarıdan gelen haberlerle kesilmişti. Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmiş, Girit Yunanistan'la

---

¹²¹ Aykut Kansu'nun **İttihatçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi** kitabında dipnotlara iliştirilen 1908 yılının devrim olup olmadığı hakkında 1908 Devrimi'nin Yüzüncü Yılı münasebetiyle Ankara Üniversitesinde düzenlenen kongreye yapılan atıf dikkate değerdir. O kongrenin kapanış oturumu, Sina Akşin, Herkül Millas, Feroz Ahmad, Orhan Koloğlu, Norman Stone ve Taner Timur arasında geçen konuşmaları içerir. Bu konuşmalar genel itibarıyla 1908 yılında Meşrutiyet'in kabul ettirilmesi olayının devrim sayılıp sayılmayacağı hususundadır. Buradaki konuşmasında Feroz Ahmad, Jön Türkleri çalıştığı doktora tezini 1966'da tamamladığını ve o tarihten bu zamana kadar birçok farklı belgenin gün yüzüne çıktığını söyler. Çatısını inşa ettiği çalışmayı bugün detaylandıracağından bahseder. Oturumun genel havası, 1908'de yaşanan olayların devrim olarak anılmasında bir sakınca görmemektedir. Dipnotlarından eriştiğim bu bilgi için bkz. Aykut Kansu, **İttihatçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s.3. Kongre metinleri ve kapanış oturumu için bkz. Aykut Kansu, Sina Akşin, Herkül Millas, Feroz Ahmad, Orhan Koloğlu, Norman Stone ve Taner Timur, **"Kapanış Oturumu: Son Sözler"**, Sina Akşin, Sarp Balcı ve Barış Ünlü (der.), 100. Yılında Türk Devrimi içinde, 2008, Ankara: s. 735-77.

¹²² Meşrutiyetin ilanı ile gizli polis teşkilatının işleyişi sona erdirilmiş, sansür kaldırılmış, siyasi mahkûmlar için de af çıkarılmıştı. Halk sokaklarda özgürlüğün tadını çıkartıyordu. İstibdat döneminin de suçluları yargılanmaya başlamışlardı ama II. Abdülhamid 30 yıllık istibdadından sonra *"Anayasayı ben yürürlüğe koymuştum. O zamanki bazı zorunluluklar nedeniyle askıya almıştım. Şimdi tekrar yürürlüğe sokuyorum"* dedikten sonra, yapılan baskıları ve direnişi değersiz kılıp, geride bırakıp, istibdadının göstergesi olarak yine kendi dediği olmuş gibi göstermek için verdiği emirle yargılanmamıştır. Bkz. Onur Öymen, **Demokrasiden Diktatörlüğe**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011, s. 306-307.

¹²³ Nevin Yazıcı da Lewis'i onaylar ve *"II. Meşrutiyet'in ilanı her yerde ve herkes tarafından, günlerce süren gösteriler ve törenlerle kutlanmıştır"* der. Bkz. Yazıcı, **Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti**, s. 146.

birleştğini bildirmiş ve Avusturya-Macaristan, Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini açıklamıştır (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 213).

İttihatçılar yaptıkları ihtilalle ele geçirdikleri yönetimde ittihat ve terakki vaat etmişlerdir. Hangi ırk ve dinden olursa olsun herkese aynı hak ve sorumlulukların yükleneceğini ileri sürmüşlerdir. Bahsi geçen bu fikirler, herkes için eşitlik fırsatıdır. Bunun yanında eğitim ve ekonomi alanında da sürekli bir ilerlemeden söz etmişlerdir. Politikalarından beklenen ittihat, tam zıttı halini almış ve hızlı şekilde imparatorluktan çözümler başlamıştır. (Kinross, *Atatürk Bir Milleti Yeniden Doğuşu*, s. 61-62).

Jön Türklerin yaptıkları devrimle karşılaştıkları; Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanı, Avusturya-Macaristan tarafından Bosna-Hersek'in ilhakı ve Girit'in Yunanistan'ı kendine bağlaması gibi İmparatorluktan kopuşlar, siyasal bunalıma neden olmuştur. Sultanın saltanatında -31 yıl boyunca- öyle ya da böyle elinde tuttuğu bu topraklar, Jön Türklerin devriminden sonra birkaç ay içerisinde özerkliğini ilan etmişlerdir. Büyük umutlarla yapılan devrimin bu tarz sorunlarla başa çıkamaması da saygınlıklarının sarsılmasına yol açmıştır (Dumont & Georgeon, *Bir İmparatorluğun Ölümü 1908-1923*, s. 11-12).

5.2.2. 1909 Asker-Softa İsyanı

Elden çıkan toprakların müsebbibi, halk tarafından anayasa ve onun koruyucusu Jön Türkler olarak görülmüştür. Halk arasında baş gösteren tedirginlik saraya da yansımıştır. Şeriatın geri getirilmesi istekleri padişaha iletilmiştir. Şikâyetlerin ana temasını Jön Türklerle gelen özgürlükler oluşturmuş, bunların bir an evvel defedilmesi istenmiştir. 12'sini 13'üne bağlayan Nisan ayında bir ayaklanma meydana gelmiştir. 1. Ordu'nun askerleri, diplomalı askerlerin (mektepli) silahlarını ellerinden almış ve Sultanahmet Meydanı'nda toplanmışlardır. Bu topluluğa medrese öğrencileri ve din adamları da dâhil olmuştur.¹²⁴ (Dumont & Georgeon, *Bir İmparatorluğun Ölümü 1908-1923*, s. 14-18).

---

¹²⁴ II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey'in Fezlekesini derleyen Faik Reşit Unat'ın eserinde isyancıların istekleri olan Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'nın azledildiği ve yine onların isteklerine uygun olarak Mahmud Muhtar Paşa'nın da Harbiye Nazırlığı görevine getirilmeyeceği Ali Cevat Bey tarafından beyan edilmiştir. Okunan fermanla da bundan böyle ahkâm-ı şeriata itina edileceği

Birinci Ordu'ya bağlı birlikler softalarla bir olup isyan etmişlerdir. İstekleri, meclis başkanı ve harbiye nazırının görevden alınması, şeriatın geri getirilmesi ve kadınların sokağa çıkmasının yasaklanmasıdır. Padişah tarafından Şeyhülislam da isyancılarla konuşmaya gönderilmiş, isyancılar Şeyhülislam'a isteklerini tekrarlamış, askerler de padişah'tan bu karışıklık için af dilediklerini iletmesini istemişlerdir.¹²⁵ Mecliste de hâkim olan hercümerç içerisinde Cemiyet üyeleri kaçmışlardır. Aslında Cemiyet, Saray'ın despotizmiyle mücadele ettiği sıralarda halk arasında desteklenmiştir. Sonrasında ise Cemiyetin güttüğü laik siyaset, muhalefetin oluşmasına yol açmış, son kertede ise yeniçeriler zamanından kalma softa-asker iş birliğini doğurmuştur (Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1924*, s. 79-82).

12 Nisan tarihli bir bildiriyle İttihat ve Terakki artık gizli bir cemiyet olarak kalmayacağını siyasi parti haline geleceğini duyurmuştur. Bu duyurudan sonra, 5 Nisan tarihinde kurulmuş olan ve azıllı üyelerinden Murat Bey'in de temsil ettiği "İttihad-ı Muhammedî"¹²⁶ adlı dini örgütün öncülüğünde İstanbul'daki Birinci Ordu'nun da katılmasıyla 12-13 Nisan tarihinde bir ayaklanma meydana gelmiştir. Toplanan guruba öğrenci ve molla desteğinin de alınmasıyla askeri, dini ve sivil bir kısıya bürünen bu karşı ayaklanma, şeriat istemleri etrafında şiddetlenmiştir. Sultan II. Abdülhamid ise ayaklanmayı bastırmak gayesiyle geleneksel yol olan, sadrazam değişikliğini yapmıştır (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 214-215).

Yukarıda alıntısı yapılan yazarların da belirttiği gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetime söz geçirmeye başlamasından sonra oluşan özgürlük ortamı,

---

belirtilmiştir. Bkz. Faik Reşit Unat, **İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi -II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Başkatibi Ali Cevat Bey'in Fezlekesi-**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1985, s. 48-51.

¹²⁵ Padişah tarafından Şeyhülislam'ın isyancılarla görüşmeye gönderildiğine dair bir ibareye Türk yazarlarda rastlanmamıştır. Fakat, Mabeyn Başkatibi'nin Şeyhülislama hitaben yazdığı ve askerlerin affedildiği, şeriata bir kat daha dikkat edileceği ve isyancıların artık işlerine ya da evlerine dönebileceği padişah tarafından ferman edilmiştir. Bu tezkere için bkz. Unat, **İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi -II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Başkatibi Ali Cevat Bey'in Fezlekesi-**, s. 49.

¹²⁶ İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti Çulcu tarafından şeriati alet edinerek istibdadı geri getirebilmek ve ehl-i İslam'ı birbirine kırdırabilmek için kurulmuş fesat bir cemiyet olarak tanımlanmıştır. Bkz. Murat Çulcu, **İttihat ve Terakki I. Meşrutiyet'ten II. Meşrutiyet'e**, İstanbul: E Yayınları, 2011, s. 276. Kansu'nun dediğine göre Hz. Muhammed'in doğum günü olan 3 Nisan'da kurulmuş olan bu cemiyetin, dinle pek bir alakası yoktu. Cemiyet Abdülhamid'in kurdurduğu karşı devrimci bir cemiyettir. Kurucularını Yıldız Sarayı'nın haremağaları ve padişahın bir oğlu ve bir yeğeni oluşturur. Bu Cemiyet'e dahil başka bir kişiyi ise komplocu olarak kamusal hayatına başlamış sonrasında Paris'e sürgün gönderilmesinin ardından Abdülhamid'in muhbirlerinden biri haline gelmiş Murad Bey olarak tanımlar. Bkz. Kansu, **1908 Devrimi**, s. 65-66.

muhafazakâr çevreler tarafından rahatsızlıkla karşılanmış ve bu durumun ortadan kaldırılmasını istediklerini, böylesi durumların şeriata aykırı olduğunu bir kalkışmayla sultana bildirmişlerdir. İmparatorluk içerisinde son yıllarda sıkça görülen ayaklanmaların önüne geçemeyen, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Manastır'da, Firzovik'te ve Selanik'te yapılan gösterileri üstlenmesi üzerine, baskılara dayanamayıp Meşrutiyeti ilan eden ve kendi istibdadından vazgeçen Sultan II. Abdülhamid, asker, öğrenci ve softaların bu ayaklanmalarına da boyun eğip isteklerini kabul etmiştir.

5.2.3. Hareket Ordusu

Muhafazakârların bu zaferi¹²⁷ fazlasıyla kısa sürmüştür. Jön Türkler, 24 Temmuz 1908'de elde ettikleri yönetim hakkını ellerinden kolayca bırakmaya niyetli değillerdir. Nitekim Mahmud Şevket Paşa komutasında Makedonya'da toplanan Harekât Ordusu İstanbul'a yürümüş ve İstanbul tekrar ittihatçılar tarafından ele geçirilmiştir. Bunun akabinde sıkıyönetim ilan edilmiş, isyancılar yargılanmış ve Sultan II. Abdülhamid tahttan bir fetvayla indirilmiştir (Dumont & Georgeon, *Bir İmparatorluğun Ölümü 1908-1923*, s. 18-19).

Cemiyet'in Makedonya'da hâlâ etkin bir gücü bulunmakta ve Üçüncü Ordu tarafından da desteklenmekteydi. İstanbul'daki isyana Makedonya'dan İstanbul'a telgraf yoluyla fazlasıyla tepki yağmış ve bu durumun düzeltileceği söylenmiştir. Padişah da isyancıların tutumlarına karşı ılımlı gözükmekteydi. 17 Nisan'da Hareket Ordusu söylemlerini gerçekleştirmek üzere, Selanik'ten İstanbul'a yürümüş, 24 Nisan'da şehir, kayda değer bir direnişle karşılaşılmeden işgal edilmiştir. Toplanan Mebusan ve Ayan Meclisleri şehri kuşatan Hareket Ordusu'nun bildirimlerini onaylamış, ordunun davranışının halkın ülküsüne yönelik olduğu ilan edilmiştir. Bundan beş gün sonra da Abdülhamid tahttan indirilerek yerine kardeşi Mehmet Reşat geçirilmiştir¹²⁸ (Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1924*, s. 83-85).

---

¹²⁷ İsyancılar, İttihatçıların uzun yıllar verdikleri mücadeleyle geri getirebildikleri anayasanın ve parlamentonun, yürürlükten kaldırıp istibdada devam edilmesini istiyorlardı. Bkz. Öymen, **Demokrasiden Diktatörlüğe**, 314-315.

¹²⁸ Kasım-Aralık 1908'de yapılan seçimlerle Prens Sabahattin'in Ahrar Fırkasını ezici bir mağlubiyete uğratarak meclisin çoğunluğunu ele geçiren İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalifler tarafından düzenlenen ve padişahın da bu kalkışmada elinin olduğu düşünülen 31 Mart Vakası karşısında, zor yollarla elde ettikleri haklarını bırakmak istemeyen İttihatçılar için bu olay, Sultan

Mahmud Şevket Paşa'nın öncülüğünü yaptığı, Erkân-ı Harpliğini Hüseyin Hüsnü Paşa'nın; bağlı birliklerinden birinin Erkân-ı Harpliğini de Mustafa Kemal Bey'in üstlendiği Hareket Ordusu, İstanbul'da çıkan isyanı bastırmak için Selanik'ten İstanbul'a yürümüştür.¹²⁹ İttihatçılar tarafından ele geçirilen İstanbul, daha sıkı tedbirlerle yönetilmeye başlanmıştır. Bunun için de Sultan Abdülhamid, kanuni koşullar altında ve şeriat hükümlerine uygun olarak tahttan indirilmiştir (Kinross, *Atatürk Bir Milleti Yeniden Doğuşu*, s. 68-69).

Uzaktan verilen direktiflerle yönetim konusunda başarı sağlayamadıklarını anlayan İTC'li yöneticiler, yönetimi ellerine Hareket Ordusu kumandanı Mahmud Şevket Paşa ve onun sıkıyönetimiyle almışlardır.

İttihatçıların bazıları, Mahmud Şevket Paşa ve Mustafa Kemal'in de aralarında bulunduğu bir grup, çıkan isyanın nedenini, yönetim işini iyi üstlenememiş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde bulmuşlardır. Bunun nedenini sağlam temelli bir politik bünye kuramamış olmalarına bağlamışlardır. Temelinin sağlam atılabilmesi için ordunun siyasetten el çektirilmesi gerektiğine inanmışlardır.¹³⁰ Bu sayede, amacı memleketi kalkındırmak olan Meşrutiyet yönetimi ve vatani korumakla görevli ordu kendiişlerine yoğunlaşıp, ülkenin içinde bulunduğu keşmekeşten daha sağlıklı çıkmasını sağlamışlardır¹³¹ (Kinross, *Atatürk Bir Milleti Yeniden Doğuşu*, s. 70-71).

Abdülhamid'i tahtından indirmek için neden olmuştur. Bkz. Fuat Dündar, **Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 55-56.

¹²⁹ Celal Bayar'ın Bende Yazdım adlı eserinde Mustafa Kemal'in Hareket ordusunun ismini koyduğuna dair bir yazı vardır. *"İrticayı bastırmayı üzerine alacak askeri kuvvetimiz için bir isim düşündüm. Öyle bir isim olmasını istedim ki, çarpışan tarafların duygularına dokunması... Herkes bu ismi benimseyebilsin. Fransızca "mouvement" manasına gelen 'hareket' kelimesi aklıma geldi. Zaten yürüyüş halindeydik. Kuvvetlerimizin adı 'Hareket Ordusu' oldu"* Bkz. Celal Bayar, **Ben de Yazdım Millî Mücadeleye Gidiş (Cilt 1)**, İstanbul: Sabah Kitapları, 1997 s. 154.

¹³⁰ 2. Ordu komutanı Salih Paşa, Meclis' çektiği bir telgrafta *"Ordu siyasetle uğraşan bir askerin yokluğunu varlığından ahsen görür"* diyerek ordu ve siyasetin birbirinden ayrı işler yürütmesini isteyen grubun düşüncelerine katıldığını görmekteyiz. Salih Paşa'nın telgrafının özeti için bkz. Celal Bayar, **Ben De Yazdım Millî Mücadeleye Gidiş (Cilt 2)**, İstanbul: Sabah Kitapları, 1997, s. 7.

¹³¹ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik'te 1909 yılında düzenlenen Umumi Kongresi'nde ordunun politikaya karışıp karışmaması münakaşa konusu olmuştur. O kongrede konuşan Mustafa Kemal şöyle diyordu; *"Ordu mensupları Cemiyet içinde kaldıkça, millete dayanan bir parti kuramayız. Orduyu da zaafa uğratarız. Bugün mensuplarının çoğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyesi olan 3. Ordu, esas itibarıyla modern bir ordu sayılamaz. Ordu ile Cemiyet'i ayıralım. Cemiyet, tam manasıyla siyasi bir parti halinde milletin bünyesinde kök salsin. Ordu da asli vazifesiyle uğraşsın. Bunun için Cemiyet'in muhtaç olduğu subayları veyahut Cemiyet'te kalmak isteyen ordu mensuplarını, istifa suretiyle ordudan çıkaralım, siyasi bir teşekküle girmelerini önleyecek kanuni müeyyideler koyalım."* Bkz. Bayar, **Ben de Yazdım Millî Mücadeleye Gidiş (Cilt 1)**, s. 117-118.

Ordunun kendi işine odaklanıp, siyaseti de siyasetçilere bırakması düşüncesi ordu içerisinde kendine yandaş bulduğu gibi bu fikri desteklemeyen ordu mensupları da bulunmaktadır. Mustafa Kemal'in 20'li yaşlardayken tefekkür ettiği, ordunun kendi işiyle uğraşması gerektiği fikri, ilerleyen yaşlarında da baki kalmıştır.

5.2.4. Osmanlı Son Dönem Fikir Hayatı

1908 yılından itibaren Osmanlı fikir hayatına yön veren 3 temel düşünce mevcuttur. Bunlardan ilki İslamcılıktır.¹³² Bu düşünceye göre mevcut kötü düzenden ancak şeriata dönerek kurtulmak mümkündür. İkinci görüş ise batıcılıktır.¹³³ Bu düşünce ise mevcut düzenin işlerliğinin yitirildiği üzerine yoğunlaşmış ve imparatorluğun eski gücünü kazanabilmesi için birtakım değişikliklerin yapılmasını, bu değişikliklerin ise Batı menşeli olmasını salık vermiştir. Bu iki akım 1908 öncesinde de vardır fakat popülerliğini Jön Türklerin anayasa devrimiyle kazanmıştır. Üçüncü akım olan Türk milliyetçiliği ise daha önceki iki akıma göre daha yenidir. Bu akıma göre ise mevcut düzenin asıl sorununu azınlık halklar ve onlara tanınan haklar oluşturmaktadır¹³⁴¹³⁵ (Dumont & Georgeon, *Bir İmparatorluğun Ölümü 1908-1923*, s. 28-35). Osmanlı fikir hayatı, mevcudu korumakla ilgilenmeyip, değişimi gerekli gören öğeleri ihtiva etmektedir.

Jön Türkler kurtuluşun Osmanlılıktan geçtiğini düşünmüş ve politikalarını bu yönde sürdürmüşlerdir. Osmanlılık fikrine göre azınlıklar da azınlık olmayanlar da Osmanlı İmparatorluğu'nun tebaasıdır ve aralarında bir fark gözetilmemesi gerekmektedir. Bu görüşten hareketle ayrıcalıkları ortadan kaldırma istikametinde

---

¹³² Panislamistler, bu fikirle Osmanlı'yı din birliğine dayandırarak kurtarmak isterler der Güresin. Sosyal ve siyasi birliğin oluşması ancak İslam Birliği'nin yaratılmasıyla mümkün olacaktır. Hilafetle tüm İslam aleminin Osmanlı Bayrağı altında toparlanacağı düşüncesidir. Hanedanlığın benimsediği ve kullanmak için atılımlar yaptığı fikriyat budur. Bkz. Ecvet Güresin, **31 Mart İsyani**, İstanbul: Cumhuriyet, 1998, s. 7-8.

¹³³ Batıcılık Karpas'a göre o dönem içerisinde küçük bir kesim tarafından temsil ediliyordu. Bkz. Karpas, **Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din**, s. 229.

¹³⁴ Güresin, Dumont ve Georgeon'un aksine Batıcılığı Osmanlı düşün hayatı içinde değerlendirmeyiz. Ona göre İslamcılık, Osmanlılık ve Türkçülük o dönemki fikir akımlarıdır. Türkçülük, Türk Milleti'ni Osmanlı'nın temeli yapmak amacıyla sadece sınırlardaki Türkleri değil dünya üzerine yayılmış tüm Türkleri kapsayan fikir akımını oluşturur. Bkz. Güresin, **31 Mart İsyani**, s. 9.

¹³⁵ Ayrıca bkz. Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Hazırlayan: Mehmet Kaplan, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1976. Gökalp, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, Hazırlayan: Yalçın Toker, İstanbul: Toker Yayınları, 1988.

girişimlerde bulunmuşlar fakat bu girişimlerle ne eyleme konu haklardan ne de bu hakların muhafızı olan yabancı devletlerden olumlu bir geri dönüt alabilmişlerdir. (Dumont & Georgeon, *Bir İmparatorluğun Ölümü 1908-1923*, s. 28-35).

II. Abdülhamit'in baskıcı yönetimine karşı "Osmanlılık" ülküsünü siper ederek, 1908 yılında ihtilal yapan Jön Türkler, ülkülerini tüm halkların gerçekten eşit bir konumda olduğu parlamentoyla görünür kılmak istemişlerdir. Fakat bu parlamento uzun ömürlü olmamıştır. Osmanlı'daki azınlıkların içine işleyen milliyetçilik duygusu böylesi bir karma parlamento kapsamamaktadır (Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu 1*, 1999, s. 65-85).

Jön Türkler, Osmanlılık ideolojisinin işlerliğini, milliyetçilik ideolojisiyle birlikte yitirmiştir. Reformistler, düşüncelerinin yönünü, o zamana kadar yaptıkları gibi yine Batıya çevirmişlerdir. Milliyetçiliği kendilerine göre şekillendirmişler ve Türk milliyetçiliği düşünceleriyle yollarına devam etmişlerdir.¹³⁶

5.2.5. İhtilalin Ardından Osmanlı Meclis Yapısı

Cemiyet, meclisin çoğunluğunun kendi yanlılarından oluşması için tüm vilayetlerde etkin çalışmalar yürütmüştür. Yürütülen bu çalışmalarla, mebus olacak kişilerin serbest meslek sahipleri ve toprak ağalarından oluşmalarına dikkat etmişlerdir. İhtilal yapılmadan önce dahi ehemmiyet verdikleri bir husus olan, azınlıkların da temsili noktasında başarılı adımlar atmışlardır. Sonuç olarak İTC, 288 mebusan oluşan meclisin 147'sini Türk, 141'ini ise azınlık halklardan oluşturmayı

---

¹³⁶ Ortaylı'ya göre İslamcılık ve Osmanlılık ideolojileri siyasi yönden iflas etmişti ve Balkan bozgunu ve Arnavutluk'un da kopmasıyla yeni yönetimin siyasi ideolojisi Pantürkizm olmaya başlamıştı. Avrupa'dan atılmalarının ardından gözlerini Asya'ya çeviren Osmanlı seçkinlerinin yardımına Almanya koşmuş ve Ernst Jaek adlı bir profesör bu ideolojinin mimarlığına atanmıştır. Osmanlı aydınları aldıkları yardımlarla etki altına alınmış ve Avrupa'dan ve İstanbul'dan bile bu gibi manipülasyonlarla çekilmelerinin ideolojik yönü açılmıştır. Bkz. İlber Ortaylı, **İkinci Abdülhamid Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1981, s. 119. Bu sebeptendir ki 19. Yüzyılın ortalarından itibaren aktif bir taraftarı bulunmayan Türkçülük akımı 20. Yüzyılın başlarında kendi safına birçok taraftar çekmiş ve ideolojinin getirdiği heyecanla, Osmanlı'yı ülkeler fethine psikolojik olarak hazırlamıştır. I. Dünya savaşına da Almanya tarafında girilmesi, özellikle İttihatçıları etkisi altına almış olan Alman güdümlü bu ideoloji sebebiyle olabilir

başarmıştır. Bu tabloda ise imparatorluğun tüm unsurlarının mecliste temsiline olanak sağlandığı görülmektedir¹³⁷ (Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1924*, s. 59-60).

Ahmad'a göre, Osmanlı Meclisi'nin birinci dönemini 3'e ayırmak makul bir inceleme yöntemidir. Bu kapsamda, Osmanlı Meclisi'nin ilk dönemi 17 Aralık 1908 – 13 Şubat 1909 arasında 2 aylık süreci kapsamaktadır. Bu dönemde Meclis; kanun çıkarmaktan çok, Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i alması ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden kaynaklanan sorunlarla uğraşmıştır. İkinci Dönem; Kâmil Paşa'nın görevden alınmasıyla başlayıp 31 Mart isyanından sonra Abdülhamit'in tahttan indirilip yerine kardeşi Mehmet Reşat'ın geçirilmesine kadar olan süreyi kapsamaktadır. Bu dönemde, 31 Mart isyanının başarısızlıkla sonuçlanmasıyla tutucu kesim sindirilmiştir. Böylelikle meclis içerisindeki ıslahat yanlıları ümitlenmiştir. Yaşanan olağanüstü olaylar neticesinde bu dönemde de yasama faaliyetleri adına kayda değer bir gelişme olmamıştır. Üçüncü dönem; mayıs başıyla 27 Ağustos 1909'da meclisin kapanmasına kadar olan dönemi kapsamaktadır. Bu dönemdeki kanunların temel amacı 3'e ayrılmaktadır. İlki; 1908'den beri yaşanan siyasal değişim ve dönüşümleri anayasaya geçirmektir. İkincisi; Osmanlı İmparatorluğunu çağdaşlaştırmaktır. Üçüncüsü; Kapitülasyonların kaldırılmasını sağlamaktır¹³⁸ (Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1924*, s. 106-107).

---

¹³⁷ Karpata, 1908-1909'da yapılan seçimlerde halk ilk kez 281 vekille temsil edilecektir der ve seçim sonuçlarında oluşan meclisin genel durumunu aktarır. Ona göre, İttihatçıları destekleyen "modernist" taraf 54 sandalye sahiplenmiştir. "İlimli modernistler" 147 sandalye elde etmişlerdir. Muhafazakâr kesim ve Müslim- Gayr-i Müslim tüm azınlıklar ise 74 sandalye kazanmışlardır. Mecliste Türk milletine mensup 153 mebus bulunurken bunlardan sadece 43'ü İttihatçıdır. Fakat, Yahudilerin ve Ermenilerin çoğu da İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni desteklemektedir. Bkz. Karpata, **Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din**, s. 177-178. Karpata, Ahmad'dan farklı sayılar vermekle beraber kendi içerisinde de tutarsızlıklar mevcuttur. Verdiği sayılar toplamı 275 yapmaktadır. Bu hesaba göre Osmanlı Meclisi'nde sayılan bu üç gruba dahil olmayan 6 vekilin daha bulunması gerekmektedir.

¹³⁸ Kapitülasyonların kaldırılması hedefi Jön Türklerin antiemperyalist yönünü göstermektedir. Bkz. Kemal H. Karpata, **Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2015, s. 15.

6. DÜNYA SAVAŞINDAN ÖNCEKİ DURUM

Yaptıkları ihtilalle yönetimi ele geçiren İttihat ve Terakki Cemiyeti, o tarihten itibaren Osmanlılık fikirlerini uygulamaya çalışsa da karşılarında beliren milliyetçilik düşüncesi, çalışmalarını sonuçsuz bırakmıştır. Milliyetçilik ruhuyla ayaklanan tebaa, Osmanlı İmparatorluğu'nun, uzun yıllar sürecek olan savaflara katılmasına sebebiyet vermiştir.

6.1. TRABLUSGARP SAVAŞI

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başından beri savunduğu “Osmanlılık” fikri, oluşumunu tamamlayıp, günlük hayatta da kendisine yer bulan “milliyetçilik” düşüncesiyle işlemeze hale gelmiştir. Sadece, yönetim altındaki diğer halklar arasında değil, milliyetçilik fikirleri Türkler arasında da yaygınlaşmıştır.

İtalya, Trablusgarp'a, kendine vaat edilmiş olan toprak gözüyle bakmaktadır. İtalya'nın harekete geçmesindeki belirleyici güç ise Fas sorunu olmuştur.¹³⁹ 29 Eylül 1911'de İtalyanların verdiği ultimatodan¹⁴⁰ beş gün sonra, İtalyan birlikleri Trablusgarp'a ayak basmışlar ve bir hafta gibi kısa bir zamanda kıyı şeridini ele geçirmişlerdir. Enver Bey emrinde, İtalya'ya oranla sayıca az olan askerlerle, Trablusgarp'ın iç kesimlerinde etkin bir gerilla hareketi başlamıştır. Egemenliğini sağlamlaştırmak noktasında İtalya, iç kesimlere geçmek istediye de pek başarılı

---

¹³⁹ İtalya'nın Fas mevzu bahsi üzerine Trablusgarp'a göz dikmesinin nedeni Fransa ve Almanya'nın Fas üzerinde anlaşmaya varmaları ve Fas'ın Fransa'ya bırakılmasıdır. Akdeniz'deki emellerinin elden gideceği korkusuyla sudan sebeplerle Osmanlı'ya savaş açmıştır. Bkz. Cemal Kutay, **Trablus Garb'de Bir Avuç Kahraman**, İstanbul: Tarih Yayınları, 1963, s. 57-58.

¹⁴⁰ Trablus valisi İbrahim Paşa'nın İtalyan bankasının açtığı krediyi reddedip daha yüksek faizle Osmanlı Bankasını tercih etmesi İtalyanlar tarafından haysiyetlerine vurulmuş bir darbe olarak görülmüş ve İbrahim Paşa'nın mevkiinin başkasına verilmesini istemişlerdir. Bunun üzerine vali görevinden alınmıştır. 28 Eylül 1911 tarihinde başka bir nota gelmiş ve İtalyan isteklerinin kesin olarak yerine getirileceğinin sözünün verilmesini ve bu isteklerin temin hakkının da İtalyanlara ait olduğunun belirtilmesini ister. Bu verdikleri nota toprak bütünlüğü prensipleriyle bağlantılı olmayan aşırı isteklerdir. Osmanlı'nın bu notaya cevabı ise İtalya'ya Trablusgarp üzerindeki isteklerinin tahsisi üzerine ultimatodan değil müzakere masasında barışın devamlılığı şartıyla verilebileceğidir. 30 Eylül'de İtalyan elçisine verilmesinden bir saat sonra 29 Eylül tarihli ve belli ki daha önceden hazırlanmış bir nota Osmanlı Hariciye nazırlığına verilmiştir. O notada İtalyanlar bugüne kadar Osmanlı'ya verilen notlara rağmen Osmanlı hiçbir tedbir almamış ve İtalya'yı silaha sarılmaya mecbur duruma sokmuştur deyip Osmanlı'ya savaş ilan etmişlerdir. Bkz. Kutay, **Trablus Garb'de Bir Avuç Kahraman**, s.61-63. Bkz. Orhan Koloğlu, **Trablusgarp Savaşı (1911-12) ve Türk Subayları**, Ankara: Basın Yayın Genel Müdürlüğü, 1979, s. 2-5.

olamamıştır. Bunun üzerine de Çanakkale boğazını bombalamış ve On iki Ada'yı ele geçirmiştir (Dumont & Georgeon, *Bir İmparatorluğun Ölümü 1908-1923*, s. 50-52).

6.1.1. Muhalif Grup – Halaskâr Zabitan Grubu

İtalya, 29 Eylül 1911'de Osmanlı'ya savaş ilan etmiştir. Durumu ne kadar zayıf halde olursa olsun, hiçbir Türk kabinesi sessiz sedasız olarak Trablus'u ya da başka bir vatan toprağını düşman işgaline terk edemezdi. Hâlihazırda Arap halklarını ihmalle suçlanan hükümet de böylesi bir riski göze almayacaktır (Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1924*, s. 161-168).

Trablusgarp'taki işgal, Osmanlı siyasetinde bunalıma yol açmıştır. Yeniden İTC'ye kesilen fatura sonucu muhalif grup, hızlı bir şekilde hizipleşmiştir. Bu hizipleşmeden yeni bir parti, Hürriyet ve İtilaf Fırkası meydana gelmiştir. Bu muhalif parti siyasal görüş birliği gütmeyen, salt muhalif görüşleri bir araya getirir niteliktedir¹⁴¹ (Dumont & Georgeon, *Bir İmparatorluğun Ölümü 1908-1923*, s. 53-58).

İtalyanların Trablus'u işgal etmeleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti için makûs talihin başka bir vaziyette tecellisidir. Yaşanan bu durumlar ve İTC'lilerin politikaları, muhalefete sebebiyet vermiştir. 21 Kasım 1911'de muhalif olan tüm grup ve kişilerin birleşmesiyle, Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulmuştur. İTC, yeni kurulan muhalif fırkayla ilk kozlarını boş kalan bir sandalye için paylaşmış ve bu mücadeleden yenik çıkmıştır. Mecliste oluşan muhalif grupları ve seçimdeki yenilgiyi de gözeterek 1912'de İTC, meclisi dağıtmıştır (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 220-221).

Dağılan meclis, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kaybettiği sandalye ölçeğinde değerlendirilmelidir. Meclis içerisinde ve dışarısında sesleri duyulmaya başlayan muhalif nidaların sandalyeyi kazanmalarıyla, İTC'lilerin daha önce tecrübe ettikleri, yönetimi kaybetme olasılığı gün yüzüne çıkmıştır.

1912 seçimlerinden önce, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı olan ya da düşmanlık besleyen kişiler tarafından, Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulmuştur. Partinin

---

¹⁴¹ Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Dumont ve Georgeon gibi görüş birliğine sahip olmadığı Kuran tarafından da yazılır. Kuran'a göre İttihat ve Terakki Cemiyeti gibi komite halinde olmayıp, salt siyasi parti olarak kurulmuştur. İTC'ye küskün herkesi içinde barındırdığı için de kurucuları arasında bile görüş birliği bulunmaz. Bkz. Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul: Tan Matbaası, 1945.

gücü kaynağını, uzun süredir İTC'ye düşman olan tarafları bir araya getirmesinden almaktadır. Muhalefetin olduğu zamana kadar olan politikaları etki göstermemiş olan İttihatçılar, seçimi kaybetme korkusu yaşamışlardır. Bunun için her iki taraf da hararetli bir seçim kampanyasına girişmişlerdir. 1912'de yapılan seçim literatürde *Sopalı Seçim* olarak anılmaktadır.¹⁴² Bu seçimi büyük bir üstünlükle yine İttihat ve Terakki Cemiyeti kazanmıştır (Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1924*, s. 171-178).

Nisan'da İTC görevine iyi hazırlanmış biçimde seçimleri düzenlemiştir. Sopalı seçim olarak anılan bu seçimlerde muhalif sayısı, meclisin yaklaşık % 2'sine düşürülmüştür (275'te 6). Meşru olan muhalefet, gayr-i meşru yollarla yerinden edilmiştir. Siyasi muhalefetin ezilmesi, kendisine benzer bir gölgenin, askeri muhalefetin, doğmasına sebep olmuştur. İTC'nin merkezini İstanbul'a taşımasıyla Rumeli'de dağa çıkan muhalif askerler *Halaskâr Zabitan Grubu*¹⁴³ olarak anılmışlardır. Amaçları; Meşrutiyetin özgürlüklerini geri getirmek, serbest seçimlerin yapılmasını sağlamak, İttihat ve Terakki'yi iktidardan düşürmektir. Bu yönleriyle yönetim gücünün tümünü ellerine almadan önceki İttihat ve Terakki'yle benzerlik göstermektedir. Halaskâr Zabitan Grubu'nun İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden farkı ise sivil iradeyi bünyesine kabul etmeyip, askeri bir kuruluş olarak kalmayı kendilerine sınır edinmeleridir. Halaskârların istekleri, İttihat ve Terakki'yi iktidardan indirmek arzusu, Gazi Ahmet Paşa, Kâmil Paşa ve Nazım Paşa'dan oluşan Büyük Kabine'nin göreve gelmesiyle gerçekleşmiştir. Halaskârların, 5 Ağustos'ta ittihatçı meclisi fes etmelerine ve yönetime istedikleri kabineyi getirmelerine rağmen egemenlikleri, çok uzun sürmemiştir (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 221-222).

---

¹⁴² 1908 anayasasının yürürlüğe girmesinden sonra II. Abdülhamid tarafından bir daha meclis kapatılmasın diye alınan önlemler neticesinde 11 Aralık 1911 tarihinde yapılan ara seçimleri İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin büyük oy farkıyla Hürriyet ve İtilaf fırkasına kaptırması, meclisteki muhalefetin gücü olarak yorumlanmış ve meclisin feshedilmesi için anayasasının değiştirilmesi teklifinde bulunulmuş fakat kabul ettirilememiştir. Yine de birtakım oyunlara başvurularak Meclis 18 Ocak 1912'de feshedilmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönettiği seçimlerle de meclis muhalefetten arındırılmış, arı İttihatçı bir meclisle karşı karşıya kalınmıştır. Bu saf meclisle İttihat ve Terakki Cemiyeti 1908 Devrimi öncesi isteklerine ters düşmüş ve kendi istibdadını ilan etmiştir. Bkz. Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerin ve Geçirdiklerim (Cilt 1)**, İstanbul: Pera Turizm Ticaret A.Ş., 1997, s. 210-211.

¹⁴³ Tansu tarafından Halaskâran olarak anılan bu grup, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetimi eline almasının ardından, Sultan II. Abdülhamid zamanında birtakım nüfuzlu kişileri tanıdıkları gerekçesiyle rütbeleri hızla yükselen kişilerin, *Tasfiye-i Rütbe Kanunu* gereğince rütbelerini düşürmesi ve ardından bu kişileri Anadolu ve Rumeli'ye sürgün etmeleri birleştirici etkisiyle oluşmuştur. Bkz. Samih Nazif Tansu, **Ya Devlet Başa, Ya Kuzgun Leşe İttihat ve Terakki**, İstanbul: İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, 2016, s. 108.

1912 Mayıs ve Haziran aylarında, subaylardan oluşan, adına Halaskâr Zabitan Grubu denen bir grup kurulmuştur. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'yla yakın ilişkisi bulunan bu grubun amaçları; İktidardan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni indirmek ve politikayı askerlerden arındırıp politikacılara ve memurlara bırakmaktır.¹⁴⁴ Halaskâr Zabitan Grubu'nun faaliyetleri etkili olmuş ve hükümet istifa etmiştir. Cemiyete yönetimden el çektirilmiştir¹⁴⁵ (Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1924*, s. 181-185).

Osmanlı yönetiminin tek adamlığa elverişli yapısından kaynaklı olarak, yönetimi ele geçiren kimselerin, muhalefeti göz ardı edip, ilkelerini kendi diktatöryal idareleriyle hayata geçirme arzuları, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde de görülmüştür.

İttihatçıların diktatörlüklerinin karşısında, kendilerine müşabih bir dizgede kurulu fakat askeri sınırlarda kalan sivil işleyişe dokunmayan bir grup olan Halaskâr Zabitan Grubu belirlemiştir. Faaliyetlerinde de etkili olmuş ve yönetimi İttihatçılardan bir süreliğine arındırmışlardır.

İttihatçıların yönetimi ellerinden kolay kolay bırakmayacağı, başlarından evvelce geçmiş olaylardan anlaşılmaktadır. Halaskârlar mevzusunda ise ellerinde tuttıkları yönetimi bırakmamak hususunda çok da direnmemişlerdir. Bunun nedeni; yönetimi ellerine almalarından itibaren başlarından geçen, aşılması zor engellerle mücadeleler sebebiyle oluşmuş yorgunlukları ve Trablusgarp'taki kötü gidişatın, Trablusgarp'ın da elden çıkacağına dair ihtirazları olarak görülmektedir. Yönetim ellerinde değilken kaybedilen başka bir toprak parçasının da sorumluluğunun

---

¹⁴⁴ Halaskâr Zabitan Grubu 1 Haziran 1912 tarihli, isteklerinin yazılı olduğu beyanname "Dış aleme emniyet telkin edecek bir hükümet kurulması, gayr-i mesul kimselerin devlet işlerine karışmasına son verilmesi, seçimlerin usulsüz olduğu belli olduğu takdirde Meclis'in feshi, siyasi vazifelerde bulunan subayların asıl vazifelerine dönmeleri, ordunun terfi işlerinde herkese müsavi imkan verilmesi, ordu mensuplarının politika ile uğraşmalarının yasak edilmesi ve kendi giriştikleri hareketin de bu yoldaki son hareket olması" yazıyordu. Bkz. Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerin ve Geçirdiklerin (Cilt 1)**, s. 211. Bu beyannameyle Halaskâranların isteklerini açıkça görebiliriz

¹⁴⁵ Halaskâran isminde bir grubun kurulduğu ve birtakım asilerle iş birliği içine girdiği hatta kabinede de kendine yandaş bulduğu söylentileri, Osmanlı Meclisi'nde İttihatçılar tarafından mecliste dile getirilmiştir. Bu grubun ehemmiyetini azaltmak ve etkisizleştirmek için güven oylamasına gidilmiş, nitekim çoğunluğu İttihatçılardan oluşan meclis, kabinesine olan itimadını tazelemiştir. Ertesi gün ise Talat Bey'in yaptığı konuşmadan Halaskârların faaliyetlerinin ve yandaşlarının karşısında yani muhaliflerin varlıklarıyla mücadele etmek istemedikleri anlaşılmıştır. Bu konuşmaya müteakip, Sadrazam Sait Paşa hükümeti, muhalefeti işbaşına geçirerek kendi kendilerini yok etmeleri alt düşüncesiyle istifa etmiştir. Bkz. Tansu, **Ya Devlet Başa Ya Kuzgun Leşe İttihat ve Terakki**, s. 109-111.

kendilerine yüklenemeyeceği inancı, yönetimi bir süreliğine bırakmalarında etkili olmuştur.

15 Ekim 1912'de Ouchy'de İtalyanlarla anlaşmayı kabul eden Babıâli, Trablusgarp'ı İtalyanlara terk etmiştir.¹⁴⁶ Buradaki halk üzerinde ise geriye sadece halifelik kisvesinden kaynaklanan manevi otoritesi kalmıştır. Öte yandan İtalyanlar işgalin başlarında işgal ettikleri Oniki Adayı boşaltmayı üstlenmişler fakat Balkan Savaşlarının da başlamasıyla bu adalar üzerindeki varlıklarını sürdürme olanağını elde etmişlerdir (Dumont & Georgeon, *Bir İmparatorluğun Ölümü 1908-1923*, s. 58-59).

6.2.BALKAN SAVAŞLARI

Gönüllü olarak Trablusgarp'ta görev yapan subaylar, 18 Ekim 1912'de Balkan devletlerinin birleşip Osmanlı'ya savaş açmasıyla ülkeye geri dönüp önemli noktalarda orduda vazifeler üstlenmişlerdir.¹⁴⁷ Türk kuvvetlerinin, Çatalca Hattı'na sahip çıkmalarına rağmen durumu, umutsuz gözükmemektedir. Bunun için Babıâli, Londra'da ateşkes sağlanması amacıyla taraflarla görüşmeye başlamıştır. Osmanlı tarafı büyük ölçüde Balkan Devletleri'nin isteklerini yerine getirmeye razı gelmiş fakat Bulgarların Edirne'yi de kendi sınırları içine almayı teklif etmesi üzerine, görüşmeler ilerleyememiştir. Edirne, Osmanlı için tarihi ve manevi olarak büyük öneme sahiptir. Görüşmelerin barışla sonuçlanmasını isteyen büyük devletler, 17 Ocak'ta Osmanlı İmparatorluğu'na ultimatoma vermişlerdir. Bu ultimatoda Edirne'nin Bulgarlara terki istenmektedir (Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, s. 93-95).

1912 yılının mart ayından başlayarak ekim ayına kadar olan süre zarfında; Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan ve Karadağ, Osmanlı'ya karşı Balkan koalisyonunu

---

¹⁴⁶Kutay'ın aktardığına göre, 1912'de Yaklaşan Balkan Harbi'nin savaş borusu İstanbul'dan artık çok net bir biçimde duyulmaya başlanmıştı. Trablusgarp'ta savaşan komutanları savaş zafere doğru giderken, başkente geri çağırarak ve İtalyanlarla barış imzalamak mecburiyeti hâsıl olmuştur. Aslında kazanılmış bir savaş, daha önemli bir savaş kapıdayken komutanların geride bırakılmayacağından sebep yenilgiyle sonuçlanmıştır. Bkz. Kutay, **Trablus Garb'de Bir Avuç Kahraman**, s. 310.

¹⁴⁷Balkan Devletleri'nin Osmanlı'yı Avrupa'dan sileceği ve İstanbul'u da Bizans mirasçısı olan Ortodoks Kilisesi varlığı altında Rus Çarlığına verecek önceden planlı harp karşısında Osmanlı telaşa kapılmış ve Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükümeti İtalya'yla barışın zaruri olduğu yönünde alınan kararlar barış antlaşması imzalanmış ve komutanlar başkente dönüp, önemli mevkiilerde görevlendirilmişlerdir. Bkz. Kutay, **Trablus Garb'de Bir Avuç Kahraman**, s. 311-312.

oluşturmuşlardır. Hızlı bir şekilde aralarındaki sorunlara rağmen oluşturulan bu koalisyon yine çabuk davranarak, Osmanlı'ya savaş ilan etmiştir. İtalyanlara karşı verdikleri savaştan yorgun düşmüş olan Osmanlı için, eski tebaalarından oluşan başka bir cephe daha meydana gelmiştir. Nitekim savaşta başarısız olunmuştur. 3 Aralık 1912'de Bulgarlarla ateşkes anlaşması imzalanmış ve iki hafta sonra da Londra'da tüm tarafların dâhil olduğu bir konferans toplanmıştır. Konferansta Osmanlı, mağlup taraf olduğunun ve birtakım tavizler vermesi gerektiğinin farkında olmasına rağmen karşı taraftan gelen istekler kabul edilemez düzeydeydi. (Dumont & Georgeon, *Bir İmparatorluğun Ölümü 1908-1923*, s. 61-68). Batının ikiyüzlü politikası, Birinci Balkan Savaşı sonrasında da cereyan etmişti. Harp öncesinde Osmanlı galibiyetini öngören Batılı büyük devletler, sonuç ne olursa olsun bir sınır değişikliğine razı olmayacaklarını ilan etmelerine rağmen, savaştan beklenenin aksine Osmanlı mağlup çıkınca, Midye-Enez Hattının Kuzeyinden itibaren devletin bütün Avrupa topraklarını muharip Balkan devletlerine peşkeş çekmekten kaçınmamışlardı.

Zürcher, Dumont ve Georgeon'un da belirttikleri gibi, yıllardır aralarındaki mezhepsel ayrılıklar nedeniyle birlik oluşturamayan Balkan Devletleri, Osmanlı'dan istediklerini alabilmek için birliklerini oluşturup, savaş açmışlardır. Açtıkları savaşı, Osmanlı'nın çalkantılı siyasi hayatı ve bu siyasi hayat yüzünden askeri-sivil olarak kesin çizgilerle ayrılamayan militan savunma yapısı ve yeni savaştan çıkmanın verdiği yorgunlukla kazanmışlardır. Yapılan konferansta da muzaffer devletlere aşırı istekleri olmasına rağmen tüm beklentilerine ılımlı yaklaşmış, taviz verilemeyecek tek konunun eski başkent Edirne olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. Edirne konusunda da ısrarcı davranan Bulgarlarla başka bir savaş yapılacağı korkusu, İstanbul'a çok yakın mevkide konuşlanmalarından sebep başkentte korku yaratmıştır.¹⁴⁸

6.2.1. Babıâli Baskını

Edirne'yi Bulgarlara vermek istemekle suçlanan hükümete, 23 Ocak 1913'te *Babıâli Baskını* adı verilen darbe yapılmış ve iktidara tekrardan İTC geçmiştir.¹⁴⁹ Bu

---

¹⁴⁸ Birçok Türk ve Yabancı uzmanlar genellikle Edirne'nin Bulgarlara verilmesine Osmanlı Hükümeti tarafından gösterilen tepkilerden bahsederler. Fakat Öymen, "*Hükümet Edirne'yi verip Ege adalarını kurtarmak için çaba gösterdi ama artık ağırlığı kalmamıştı*" demiştir. Bkz. Öymen, *Demokrasiden Diktatörlüğe*, s. 322.

¹⁴⁹ Babıâli Baskını'nın yabancı kaynaklarda rastlanılmamış bir sonucuna Ahmet Emin Yalman'ın kitabında rastlanılmıştır. Yalman'a göre Kâmil Paşa hükümeti İngiliz yanlıydı ve Balkan

ittihatçı darbenin asıl amacı; hükümetin Balkan Koalisyonunun baskılarına boyun eğmesini önlemektir. Fakat Londra Konferansı, Osmanlı'nın yaşadığı öğrenilen darbeyle kesilmiştir. Birkaç gün içinde de Edirne Bulgarlar tarafından bombalanmaya başlanmış, daha fazla direnememiş ve Bulgarların eline geçmiştir. Yunanlılar Yanya'yı, Karadağlılar ise İşkodra'yı işgal etmişlerdir. Üç aylık bir sürede olan tüm bu gelişmelerden sonra tekrar Londra'da bir araya gelen taraflar, artık galibiyetlerini kesin olarak ilan etmişler ve Mahmud Şevket Paşa hükümeti Balkan Koalisyonunun isteklerini kabul etmek zorunda kalmıştır. (Dumont & Georgeon, *Bir İmparatorluğun Ölümü 1908-1923*, s. 61-68).

Balkan savaşında ve Londra Konferansı'nda etkisiz olan hükümet, İttihat ve Terakki cemiyeti üyelerini endişelendirmiş, bunun üzerine hükümetin 23 Ocak 1913'te konusunun Edirne'nin Bulgarlara verilmesi olan bir içtimada olduğu sanılmıştır. Bu sanının akabinde Babîâli İTC'liler tarafından basılmıştır. Baskının ardından, Enver Paşa'nın başlarında bulunduğu İTC'li grup yönetimi ele geçirmiştir¹⁵⁰ (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 222-224).

Edirne'yi teslim etmeye karar vermiş gibi görünen, İttihatçı karşıtı Kâmil Paşa hükümeti, 23 Ocak'ta Enver ve Talat Paşa idaresinde düzenlenen baskınla devrilmiştir. *Babîâli Baskını* olarak anılan bu baskın neticesinde, Mahmud Şevket Paşa başkanlığında İttihatçı bir hükümet kurulmuştur. (Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, s. 95-96).

İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinden oluşan bir grup, Edirne'nin stratejik ve manevi konumunun verdiği cesaretle, Edirne'nin elden çıkarılacağına dair ortaya

---

Savaş'ından paçayı kurtarmak için İngilizlerle iş birliği yapmayı planlamıştı. Nitekim baskını gerçekleştiren İttihat ve Terakki yanlıları Kâmil Paşa hükümetini baskınla devirmişlerdir. Baskın esnasında Nazım Paşa vurulmuştur. Mahmud Şevket Paşa'nın idaresinde bir hükümet kurmak üzere İttihat ve Terakki yönetimi eline almıştır. Fakat Mahmud Şevket Paşa'nın idaresi İngilizlerin işine gelmemiş ve İngiliz tertibiyle Mahmud Şevket Paşa suikasta uğramıştır. İngilizler, Osmanlı'nın iyi bir komutan komutasında bu savaşı yürütmesini ve belki galip çıkmasını kendi sömürgelerinde yaratabileceği ayrılıkçı düşünceler nedeniyle istememiştir. Bkz. Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerin ve Geçirdiklerim (Cilt 1)**, s. 213-214.

¹⁵⁰ Babîâli Baskını İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Osmanlılık düşüncesi etrafında şekillenen özgürlük yanlısı politikalarının, sonunu oluşturmaktadır. Bu politikalarının sona ermesinde birlik oluşturmak için çalışan İTC'li yöneticilerin uğraşlarının sonuçsuz kaldığı Balkan Savaşları'nın ve bu savaşlar gölgesinde oynanan milliyetçilik oyunlarının payı büyüktür. Başından beri direktiği Osmanlılık ve özgürlük savlarını eş kefelere dağıtan İTC artık Türk Milliyetçiliğine ve kendi istibdadına yönelecektir. Bkz. Mehmet Özden, "**Hürriyet Çağında Milliyetçilik**", Doğu Batı Düşünce Dergisi, (2008, Ağustos), s. 107-117.

atılan spekülasyonlara inanıp, Babiâli 'ye baskın düzenlemişler ve meşru yönetimi gayr-i meşru yollarla ele geçirmişlerdir.

Aralarındaki toprak paylaşımından kaynaklı sorunlar yaşayan Balkan Koalisyonu dağılmıştır. 2. Balkan Savaşı'nda müttefiklerinin desteğinden yoksun kalan Bulgarlar açtıkları savaşı kaybetmişlerdir. Bu güç kaybından istifade etmek isteyen Türkler Edirne için Bulgarlara savaş açmış ve 22 Temmuz 1913'te şehri geri almışlardır. Elde ettikleri bu başarıyla beraber iyiden iyiye yönetimdeki baskılarını arttıran İttihatçılar, muhalefet engeline takılmadan yönetimlerini sürdürmüşlerdir. İTC'lilerin yönetimi, artık, meşruti monarşiden çok üç kişinin diktatörlüğünü andırmaktadır. Yeni yöneticilerden Avrupa basınında genellikle "Triumvira" olarak bahsedilmiştir. (Dumont & Georgeon, *Bir İmparatorluğun Ölümü 1908-1923*, s. 68-87)

Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesi üzerine Enver, Cemal ve Talat Paşalardan oluşan Triumvira, hâkimiyeti eline geçirmiş, bu isimler, kendi diktatörlüklerini ilan etmişlerdir¹⁵¹ (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 224). Her devrimin bir süre sonra tekâmülünü durdurarak fikri olarak muhafazakârlaşması bağlamında başa geldikleri yönetimi, adeta baskınla lağvettikleri istibdat yönetimine dönüştürerek domine ve yıkıcı bir yönetime dönüştürmüşlerdir. (Lewis, *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, s. 12-13).

---

¹⁵¹ Baskının ardından Mahmud Şevket Paşa'nın hem Sadrazam hem de Harbiye Nazırı olduğu dönem boyunca İttihat ve Terakki Cemiyeti yine denetmen rolüne bürünmeyi tercih etmişlerdi. Ta ki 11 Haziran 1913 tarihinde Mahmud Şevket Paşa suikasta uğrayana kadar. Bu suikasttan sonra yönetimin iplerini sıkıca eline alan Enver, Talat ve Cemal Paşalar iktidara ağırlıklarını koymuşlardır. Bu tarihten sonra da artık denetim rolünden sıyrılıp iktidar partisine dönüşmüşlerdir. Dönüşükleri parti, yönetime geldikleri darbeden de anlaşılacağı üzere diktatörlük özelliklerine haizdi. Suikastın yargılanmasında diktatörlükleri net bir şekilde görülmüş, 24 kişi idama mahkûm edilirken muhalif 250 civarında kişi ise İstanbul'dan sürülmüştür. Bkz. Ömer Naci, **Kızgın ve Kırgın Matruşka**, (tarih yok), s. 239.

7. I. DÜNYA SAVAŞI

I. Dünya savaşı öncesinde Osmanlı siyasi hayatında ve dünya sahnesinde yaşanan gelişmeler özellikle çok uluslu devletleri kendi varlıklarını korumaları noktasında harekete geçirmiştir. Bu cihette yaşanan hizipleşmeler, dünya tarihinin dönüm noktasını oluşturacak öneme haiz savaşın yaşanmasıyla sonuçlanmıştır.

7.1. SAVAŞIN BAŞLAMASI

Enver Paşa orduyu, Cemal Paşa da donanmayı hızlı bir gelişim faaliyetine tabi tutmuştur. Eski subayları görevden alıp, enerjisi taze, yeni subayları göreve getirmişlerdi. Orduda yapılan bu reformları Almanlar üstlenmişlerdir. Almanların, Osmanlı orduları üzerindeki denetimini bu kanalla artış göstermiştir. Dünya savaşı başlangıcında, ittifaklar henüz kurulmaya başlarken, Türklerin Almanların yanında savaşa girmesi diğerlerince uygun karşılanmamıştır. Sofya'da askeri ataşelik görevinde bulunan Mustafa Kemal Bey, Enver Paşa'ya yazdığı raporlarında Bulgaristan'daki koşullardan bahsetmiş ve savaşa katılmamak gerektiğini bildirmiştir. Eğer ki savaşa zorunlu olarak dâhil olunacak bir pozisyonda yer alınır da bir bahane bulunup, Bulgaristan'ı işgal etmenin Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkarlarına hizmet edecek bir davranış olacağını söylemiştir (Kinross, *Atatürk Bir Milleti Yeniden Doğuşu*, s. 113-115).

Enver Paşa'nın tahminlerine göre savaş kısa sürecekti.¹⁵² Almanlarla iş birliğinde ivedilikle hareket edilmeli ve savaş sonrasındaki paydan nasibini almalıydı. Bu sebeple Enver Paşa, Göben ve Breslau gemilerine Karadeniz'deki Türk hâkimiyetini tekrar sağlamaları için Rus donanması gördükleri yerde koşulsuz şartsız saldırılmasını emretmiştir. Emre tabi olan askerler, Göben ve Breslau gemileriyle, Rus

---

¹⁵² Talat Paşa'nın anılarının Enver Bolayır tarafından derlendiği kitapta Talat Paşa, Sadrazam Sait Halim Paşa'nın Almanya'nın ittifak kurmak istediğini Enver Paşa'ya Halil Bey'e ve kendine söylediğini onların da bu teklifi, mevcudiyetlerinin devamlılığı için gelişmiş bir devletin muhafazasını olumlu bulduklarını söyler. Almanya'nın ittifak talebinin Sait Halim Paşa tarafından gizli tutulması istenir. Almanya'nın bu talebinin sonucunun bir harp getireceğini tahmin ettiklerini fakat bu harbin umumi bir harp olmayacağını düşündükleri anlatılır. Bkz. Enver Bolayır, **Talat Paşa'nın Hatıraları**, İstanbul: Güven Yayınevi, 1946, s.24

gemisini batırmış ve Osmanlı'yı savaşa dâhil etmiştir¹⁵³ (Kinross, *Atatürk Bir Milleti Yeniden Doğuşu*, s. 116-117).

Dünya çapında yaşanacak olan savaşın beklentisi herkesi kısılcı altına almışken, Babîali böylesi büyük bir savaşa taraf olmak istememekte fakat konumu neticesinde er ya da geç kendi safında yerini alması gerektiğinin bilincindeydi¹⁵⁴ Safını belirlemeyi ne kadar geciktirirse daha özgür olarak askeri ve mali gücünü toparlayacağından, birtakım siyasal hamleler yapmayı hedeflemiştir. Alman Göben ve Breslau zırhlılarının, Kuzey Afrika'daki Fransız üstlerini bombalamasından sonra Osmanlı sularına sığınmaları, gemilerin Osmanlı Filosuna katılıp, komutanının da Karadeniz'deki donanmasının başına geçirildiğinin açıklaması sonucunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya'yla yapacağı ittifak, diğer devletlerce de anlaşılmıştır.¹⁵⁵ Bu olayın akabinde tutacağı saf açığa çıkan Osmanlı, 8 Eylül 1914'te kapitülasyonları kaldırmıştır. 24 Eylül 1914'te boğazları ticaret gemilerine kapamış, gümrük vergilerini tek taraflı olarak %4 oranında yükseltmiş, yabancı postaneleri kapatmıştır. Tüm bu hamlelere rağmen hâlâ resmi olarak savaşa girmeyen Osmanlı'yla Almanya arasındaki pazarlıklar neticelenmiş, Alman altınları 21 Ekim'de İstanbul'a ulaşmış ve Enver Paşa 22 Ekim'de Karadeniz'deki limanlara saldırı emrini vermiştir, ilk saldırı 29 Ekim 1914'te yapılmış ve Osmanlı resmi olarak bu tarihten itibaren savaşa girmiş sayılmıştır. 11 Kasım'da ise Sultan manevi kozunu oynayarak cihad ilan etmiştir (Dumont & Georgeon, *Bir İmparatorluğun Ölümü 1908-1923*, s. 87-95).

---

¹⁵³ Kinross kitabında Enver Paşa'nın savaşın kısa süreceğine ve Almanların yenilmeyeceğine dair olan öngörüsüyle Osmanlı'nın savaşa katılmasının kaybettiği toprakların geri alınması noktasında yardımı dokunabileceğine inanmakta olduğunu yazar.

¹⁵⁴ Babîali Dumont ve Georgeon'a göre bu savaşa taraf olmak istememekte fakat her ihtimale karşı gardını almaktadır.

¹⁵⁵ Almanya ile Rusya arasında patlak veren savaşa, Avusturya ve Almanya'yla müttefiklik antlaşması yapmış olan Osmanlı'nın, antlaşmaya göre hemen iştirak etmesi gerekiyordu. Fakat Sadrazam Sait Halim Paşa savaşa girmek konusunda her iki tarafı da oyalıyordu. Talat Paşa'ya göre bu oyalama taktiği zararlıydı. Bir taraftan Almaya'yla yapılan antlaşma ihlal ediliyor diğer taraftan da Almanya'ya karşı olan sempati sebebiyle diğer devletler nezdinde oynanan tarafsızlık oyunu gün yüzüne çıkıyordu. Talat Paşa'nın anılarında Breslau ve Göben hadisesinin iç yüzü başlıklı bir yazı da bulunmaktadır. Bu yazıya göre Sait Halim Paşa'nın yalısında toplantı halindeyken Enver Paşa Göben'in Çanakkale'ye giriş yaptığını bildirmiştir. Bu gemilerin karasularında görülmesinin Osmanlı'nın savaşa taraf olduğunu ispat edeceği nedeniyle bu gemilerin satışı Osmanlı'ya geçirilmiştir. Bu satış da gerçektir. Sonrasında Göben'in Rus sahillerini bombaladığının haberi gelir ve bu bilgiden Talat Paşa'nın haberi yoktur. Fakat Talat Paşa'da bu hadiseden Enver Paşa'nın haberi olduğunu inanmaktadır. Enver Paşa bilgisi olmadığını ileri sürer. Bu olayın ardından Osmanlı harbe girmiştir. Bkz. Bolayır, **Talat Paşa'nın Hatıraları**, s. 24-30. Göben ve Breslau hadisesi yabancı kaynaklarda çoğunlukla yüzeysel olarak anlatılmıştır ve iç yüzü es geçilmiştir ve taktik olarak yorumlanmıştır. Talat Paşa'nın anılarından Osmanlı'nın savaşa girmek konusunda kaldığı dilemma anlaşılabilir.

7.2. İTİLAFLI DEVLETLERİ ARASINDA YAPILAN GİZLİ ANTLAŞMALAR

18 Mart 1915 tarihinde İstanbul Antlaşması İngiltere, Fransa ve Rusya'yla imzalanmıştır. Bu antlaşmayla Marmara Denizinin Avrupa kıyısıyla Çanakkale Boğazı'nın Avrupa kıyısı Rusya'ya bırakılacak, İstanbul Boğazı ise İtilaf Devletlerinin ticaret gemileri için serbest liman statüsüne gelecektir. İran içinse önceleri tarafsız bölge olarak kalacağı konuşulmuşken, petrol kaynakları nedeniyle burası İngilizlere bırakılmıştır. Kutsal kentler ise Osmanlı'dan ayrılmış bağımsız Müslüman devletlere devredilecektir (Toynbee & Kirkwood, *Türkiye İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Serüveni*, s. 65).

26 Nisan 1915 tarihinde Londra Sözleşmesi İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya arasında İtalya'nın savaşa girmesi şartıyla imzalanmıştır. Bu antlaşmayla İtalya, Osmanlı'nın Asya kıtasındaki topraklarından bazılarının ve Akdeniz'in adil bir şekilde paylaşılmasını istemektedir. Antalya vilayeti ise daha önceden İtalya'nın İngiltere'yle yaptığı antlaşma neticesinde İtalya'ya verilecektir (Toynbee & Kirkwood, *Türkiye İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Serüveni*, s. 65-66).

16 Mayıs 1916 tarihinde Sykes-Picot Antlaşması; İngiltere, Fransa ve Rusya arasında, Arap devletlerinin geleceği, İngiltere ve Fransa arasında paylaşılacak alanlar ve dışında kalan alanların Rusya'nın kontrolüne bırakılacağı ve liman-demiryollarının kullanım hakkıyla alakalı olarak imzalanmıştır (Toynbee & Kirkwood, *Türkiye İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Serüveni*, s. 66).

17 Nisan 1917 tarihinde St. Jean de Maurienne antlaşması İtalya, İngiltere ve Fransa arasında imzalanmıştır. Bu antlaşma İtalya'nın İzmir'e hâkim olma emellerine bir karşılık olarak imzalanmış fakat hiçbir zaman yürürlüğe geçirilememiştir. Çünkü Bolşevik Devrimi nedeniyle Rusya bu antlaşmaya taraf olamamış ve dolayısıyla onaylayamamıştır¹⁵⁶ (Toynbee & Kirkwood, *Türkiye İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Serüveni*, s. 66-67).

---

¹⁵⁶ Yapılan gizli antlaşmalar hakkında geniş bilgiler için bkz. İzzet. Öztoprak, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili Yunan Belgeleri**, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2006, s. 13-15.

7.3. SAVAŞIN SONU

Yapılan gizli antlaşmalar neticesinde bir bir kendilerine vaat edilen topraklara çıkarma yapmak isteyen İtilaf Devletleri'nden, özellikle İtalya, İzmir'in işgali için hazırlıklara başlarken, İzmir'in işgali, Venizelos'un etkili hitabet gücüyle Helen İmparatorluğu emelini Lloyd George'a kabul ettirmesi üzerine, Rusya'nın da St. Jean de Maurienne antlaşmasını imzalamaması neticesinde, Yunanlılara kalmıştır¹⁵⁷ (Toynbee & Kirkwood, *Türkiye İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Serüveni*, s. 67).

Dünya Savaşı biter bitmez Yunanlılar, Venizelos aracılığıyla İngiltere'ye, Ege'nin kendilerine bırakılması için başvurmuşlardır. İtalya'yla yapılan antlaşmaya göre, Ege'nin İtalyanlara verilmesi gerekiyordu fakat Lloyd George, İngiltere'nin Hindistan'daki çıkarları kapsamında ulaşımın kolaylığı açısından, Ege'nin İtalyanlarda olmasındansa Yunanlılarda bulunmasının daha zahmetsiz olduğunu düşünerek, Venizelos'un teklifini kabul etmiştir (Kinross, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, s. 225).

İtilaf Devletleri kendi aralarında yaptıkları gizli antlaşmalara riayet etmemişlerdir. Kurdukları birlik arasındaki bu ayrılıklar, grup liderliğini üstlenen İngiltere'nin lehinedir. İngiltere açısından bakıldığında; İtalya'dansa, Yunanlıların İzmir gibi önemli bir şehri almaları yararlarına olacaktır.¹⁵⁸

Dünya Savaşının ardından kaybedilen topraklar Gazi Mustafa Kemal için olduğu kadar Osmanlı tebaası için de üzüntü vericidir. Bu kayıplara şöyle bakılmıştır; yabancı topraklar elden çıkmıştır, fakat anavatan hâlâ eldedir. Bu topraklar üzerinde tekrar hayata dönmüştür (Kinross, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, s. 202-203).

---

¹⁵⁷ 2 Kasım 1918 tarihli Venizelos'un İngiliz Hükümeti Başbakan'ına hitaben kaleme aldığı muhtırada, Osmanlı'nın doğusundaki Ermeni sorununun tüm devletler tarafından kabul görüldüğü aynı sorunlara Rumların da sahip olduğu, Batı Anadolu'daki Rumların da katılmasıyla Yunanistan'ın bu çevreye göre büyümesinin dengeler mevzu bahsinde elzem olduğu vurgulanmıştır. İtalya'yla yapılan antlaşma hususunda da savaşın başında Rusya'yla yapılan antlaşmayla İstanbul'un Rusya'nın denetimine bırakılacağı kabul edilmiş olmasına rağmen Rusya'nın savaştaki değişen pozisyonu neticesinde bu antlaşma geçersiz sayılmasına gönderme yaparak Küçük Asya'ya ait antlaşmalarda köklü değişikliklerin olabileceğini göstermiş ve Yunanistan'ın güçlenmesinin Avrupa'nın çıkarına olacağını söylemiştir. Muhtıranın tam metni için bkz. Öztoprak, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili Yunan Belgeleri**, s. 25-27.

¹⁵⁸ Sürecin Yunanlılar cephesinden anlatımının yapıldığı şu esere bkz. Alexander Anastasius Pallis, **Yunanlıların Anadolu Macerası 1915-1922**, çev. Orhan Azizoğlu, İstanbul: YKY, 1995.

Hayata dönüş, Anadolu içerisinde, Osmanlı'dan, kendi topraklarından ve bağımsızlığından vazgeçmeyen Türkler tarafından, direniş örgütleriyle başlatılmıştır.

Anadolu'nun, özellikle İtilaf Devletlerince paylaşılan yerlerinde, Türkler ufak çaplı direniş örgütleri kurmuşlardır. Yunanlıların işgal ettiği İzmir'de, Fransızların işgal ettiği ve Ermeni devleti kurmak için çabaladıkları Kilikya'da ve Doğu Anadolu'da parçalı şekilde bu direniş örgütlerine rastlanmaktadır (Kinross, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, s. 239). Direniş örgütleri genellikle işgal tehdidinin olduğu yerlerde yoğunlaşmaktadır.¹⁵⁹

7.4. MONDROS ATEŞKES ANTLAŞMASI

Rauf Bey'in başkanlığındaki heyet 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalamıştır.¹⁶⁰ Enver, Cemal ve Talat Paşalar da antlaşmanın imzalanmasının akabinde ülkeyi terk etmişlerdir. İtilaf Devletlerinin donanmaları Çanakkale Boğazından geçerek, 13 Kasım'da İstanbul'da demir atmıştır. Savaşın kaybedilmesiyle İttihat ve Terakki Fırkası iktidarı sona ermiştir. Savaş mağlubiyetinin suçu, İttihat ve Terakki Cemiyeti üzerine yüklenmiştir. Önde gelen yöneticilerinin de yurdu terk etmeleriyle birlikte kamuoyundaki itibarları sarsılmıştır. Oluşan otorite boşluğunu doldurmak için padişah, 21 Aralık'ta meclisi dağıtmış; ağabeyinin izinden giderek kendi otoritesini oluşturmak istediye de bunun için çok geç kalmıştır¹⁶¹ (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 239-241).

Mondros Ateşkes Antlaşması sadece askeri konuları kapsamıştır. Türk Heyeti kendi iç işlerine müdahil olunmaması konusunda hassas davranmış ve bu müdahalenin İstanbul'un işgali gibi algılanabileceği için, kati suretle kabul edilemeyeceğini öne

¹⁵⁹ Ayrıca bkz. Tanör, Bülent, *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918–1920)*, İstanbul: Afa Yayıncılık, 1992, s. 519-524.

¹⁶⁰ Mondros Ateşkes Antlaşması'nın tam metni için bkz. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Cilt 1)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1953.

¹⁶¹ Türkgeldi'nin dediğine göre Talat Paşa'nın istifasını Padişah, Enver Paşa'nın da istifasını Veliâhd istemiş ve bu isteklerini kabul edip istifa etmişlerdir. Bkz. Ali Furat Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010, s. 150. Padişahın gelen bu isteğe yabancı kaynaklarda rastlanmasa dahi Türk kaynaklarında atf almıştır. Atfı veren kaynak için bkz. Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (Cilt 1)*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1977, s. 10-11. Padişahın bu hamlesinden Padişah'ın dizginleri eline almaya çalışmasını görebilmekteyiz. Bu noktada Türkgeldi'nin dedikleri Lewis'e kanıt teşkil etmektedir.

sürmüşlerdir. İtilaf Heyeti ise böyle bir şeyin söz konusu olmayacağı hususunda güvence vermişlerdir (Kinross, *Atatürk Bir Milleti Yeniden Doğuşu*, s. 208-209).

8. KURTULUŞ SAVAŞI ÖNCESİ

Savaş sırasında İtilaf Devletlerince yapılan “Ermeni Katliamı”¹⁶² propagandaları, Vilayet-i Sitte’de Türk hâkimiyetini tehlikeye sokabileceği üzerinde yaygın bir kanı oluşturmuştur. Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti de bu Türk aleyhtarını propagandaya karşı gelmek için Süleyman Nazif öncülüğünde 4 Aralık 1918’de kuruldu (Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, s. 136). Mondros Ateşkes Antlaşması’ndan sonra oluşturulan direniş örgütlerine genel olarak tehditlerin fazlaca olduğu noktalarda rastlanıldığı önceki bölümlerde belirtilmiştir.

8.1. İŞGALLER KARŞISINDA DİRENİŞ FAALİYETLERİNİN BAŞLAMASI

Mondros Ateşkes antlaşmasından sonra hızlı bir şekilde işgal edilen yurt topraklarında derin ve gizli direnişler oluşmaya başlamıştır. Oluşan bu direnişler genel hatları itibarıyla tehdide maruz kalan bölgelerde meydana gelmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin, işgal edilmesi olası bölgelerin mebusları önderliğinde, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulmaya başlanmıştır. Bu cemiyetlerin önderliğini İTC’liler üstlenmiş olsalar da partiler üstü niteliğini vurgulamak adına partiyle ilişkisi bulunmayan eşraf ve din görevlilerine de yetkiler verilmiştir (Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, çev. G. Ç. Güven, Ankara: Bağlam Yayıncılık, 1992, s. 25-26).

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin bu temkinli davranışının nedeni yönetimi dâhilindeki yıllarda yaşanan olaylar ve bu olayların ülke içerisinde oluşturduğu muhalefet ve yabancı devletlerce İttihat ve Terakki’yle bağı bulunan kuruluşların Mondros Ateşkes Antlaşması çerçevesinde lağvedilmesidir.

Zürcher’e göre söz konusu cemiyetler, kamuoyunu mitingler ve gösterilerle harekete geçirmeye, bölgesel kongreler düzenlemeye ve bu sayede de meşruluklarını kanıtlamaya çalışmışlardır. Propaganda çalışmalarına ek olarak silahlı direniş

---

¹⁶² Ermeni Sorunu başlı başına farklı bir konu olduğu için bu tez kapsamına alınmamıştır. Ermeni Sorununa dair bkz. Justin McCarthy, **Müslümanlar ve Azınlıklar** (Çev. B. Umar), İstanbul: İnkılâp, 1998. Bkz. Justin McCarthy, **Kim Başlattı** (Çev. S. İşçi), şu kitapta: M. Çalık, **Ermeni Soykırımı İddiaları Yanlış Hesap Talat’tan Dönünce**, Ankara, Cedit Neşriyat, 2006. Bkz. Justin McCarthy, & Carolyn McCarthy, **Türkler ve Ermeniler Ermeni Soykırımına Yönelik Bir Kılavuz** (Çev. Y. Batıbay), Türk Dünyası Mühendisler ve Mimarlar Birliği Özel Yayını, (tarih yok).

hazırlıkları da yapmışlardır. Bu girişim İttihatçılar tarafından başlatılmıştır. Enver Paşa ve Talat Paşa'nın uğraşlarıyla cephelerinden dönen birlikler Doğu Anadolu'ya gönderilirken mühimmat ve silah depoları oluşturulması hedeflenmiştir.¹⁶³ Eski İttihatçıların kurdukları Karakol Cemiyeti ve Teşkilat-ı Mahsusa gibi gizli oluşumlar direnişin altyapısını hazırlamakla görevlendirilmişlerdir¹⁶⁴ (Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s. 26-27).

İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenleri ülkeyi terk etmeden önce ulusal direnişe büyük katkıları olan “Karakol Cemiyetini” kurmuşlardır. Bu cemiyetin gayesi, ulusal hakları, hürriyeti, bağımsızlığı, bütünlüğü ve halkın saadetini sağlamaktır¹⁶⁵ (Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, s. 123-128).

Zürcher'e göre, savaş dönemi boyunca iyi şöhretini koruyan ve İttihatçı düşünceye yakın bir paşa olduğu bilinen Mustafa Kemal'i, Karakol Cemiyeti'nin ileri gelenleri Anadolu'daki direnişin başına geçmesi için ikna etmeye çalışmışlardır. Nitekim direnişin başına geçen Mustafa Kemal için bundan sonraki etabı, siyasi olarak mevkiini güçlendirme çabası oluşturmuştur. Karakol Cemiyeti'nin Anadolu'daki direnişten bağımsız olarak yürüttüğü politika ve üstünlük psikolojisi, direnişin niteliğine tersti ve tehdit unsuru olarak yorumlanabilirdi. Mustafa Kemal'in Anadolu'daki mevkiini güçlendirmesinde en etkili unsur, İngilizlerin İTC'lilere yönelik yaptıkları tutuklamalar olmuştur. Karakol Cemiyeti ve Harbiye Nezareti'nde yapılan tutuklamalardan kurtulmayı başaranlar ise Anadolu'daki direnişe katılmışlar ve böylelikle Mustafa Kemal Anadolu'daki önderliğini güçlendirmiştir (Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s. 28-30).

---

¹⁶³ Selahattin Tansel Zürcher'in aksine dünya savaşı devam ederken bu tür oluşumların kuruluşuna başlandığı bilgisini verir. Direniş örgütlenmeleri stratejik dağlarda ve kıyı kesimlerinde yapılması ve silah depolanması talimatları İttihatçıların kendi evlerini toplantı merkezine çevirip, oralarda yaptıkları toplantılarda alınmış kararlardır. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (Cilt 1)**, s. 137.

¹⁶⁴ Ayrıca bkz. Ertürk, (Anlatan), **İki Devrin Perde Arkası**, Yazan: Samih Nafiz Tansu, İstanbul: Nokta Kitap Yayınları, 2012.

¹⁶⁵ Avcıoğlu'nun belirttiği üzere Karakol Cemiyeti, İttihatçılar tarafından örgütlenmiştir. Kara Kemal'in eşrafi örgütlemesiyle güç kazanmıştır. Milli mücadelede bu örgütlenen eşraflar önemli görevler üstlenmişlerdir. Örneğin Karadenizli kayıkçı eşrafları Anadolu'ya silah temini konusunda çok önemli işler başarmışlardır. Bkz. Doğan Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e (Cilt 3)**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1976, s. 1180.

8.2. İZMİR'İN İŞGALİ SONRASINDA ANADOLU'DAKİ DURUM

Yunan ordusunun İzmir'i işgali Türk ulusunda için için yanmakta olan kuru alevlendirmeye yetmişti.¹⁶⁶ Bir nebze kadar anayurdun dışında kalan ve yabancı devletler tarafından işgal edilmiş olan yerlere müsamaha gösterilebilirdi fakat Osmanlı içerisinde yüzlerce yıl yaşamış bir uyruk tarafından anayurdun işgal edilmesi kabul edilemezdi (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 241). Nitekim bu işgalin üzerine, Anadolu içerisinde hâlihazırda oluşmaya başlayan direniş örgütleri daha da görünür hale gelmişlerdir.¹⁶⁷

İtilaf devletleri Samsun vilayeti için Osmanlı Hükümeti'nden Hıristiyan köylerinin Müslüman çeteler tarafından tacizini engellemesi istemişlerdir. Damat Ferit Paşa'ya, o dönemin Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey, asayişin sağlanması ve silahların çetelerin ellerinden alınması için Mustafa Kemal'i önermiştir. Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçişi bu nedene dayanmaktadır. Seçilen kişinin Mustafa Kemal olması ise İttihatçı karşıtı kişiler ve İtilaf Devletleri tarafından, daha önceki dönemlerde olan İTC'ye muhalif fikirleri yüzünden kabul göreceği düşüncesidir (Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, s. 166-168). Zürcher bu eserinde Mustafa Kemal'in İTC'ye muhalif görüşte olduğunu fakat ne pahasına olursa olsun mevzu bahis vatansa kişisel hırsları kenarı bırakmayı kabul ettiğine değinmiştir.

Samsun'daki askeri nizamı sağlaması, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndaki maddeleri yürütmesi için Mustafa Kemal, müfettişlik görevine atanmıştı. Görevini hiçbir zaman yerine getirmeyecek ve aklındakini uygulamaya koyacaktı. Vatan'ın işgaline dur demek için Anadolu'ya geçmek ve orada örgütlenmenin zaruri olduğuna kaniydi. Aldığı görev neticesinde Anadolu'ya geçmiş bulunan Mustafa Kemal, kurtuluşu formüle etmek için Ali Fuat Paşa, Hüseyin Rauf ve Albay Refet'le Amasya'da görüşmüş, ayrıca Kazım Paşa'yla de ilişki kurmuştur. (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 246-248).

---

¹⁶⁶ Konu hakkında özellikle bkz. Sunay, **Son Karar Misak-ı Milli**, İstanbul: Doğan Kitap, 2007.

¹⁶⁷ İzmir'in işgalinin ertesi günü Samsun'a hareket eden ve Kurtuluş Mücadelesini baş kahramanı Mustafa Kemal Atatürk'ün Nutuk'unda bu tarihten itibaren, mücadelenin nasıl verildiği, kendisi tarafından anlatılır. Yabancı yazarlar da Türk yazarlar da Nutuk'tan oldukça fazla yararlanmışlardır.

8.3. ANADOLU'DAKİ KURTULUŞ KONGRELERİ

Erzurum Kongresi'nden önce ordudaki görevinden istifa eden Mustafa Kemal'e, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Şubesi'nin başkanlık görevi verilmiştir. Erzurum kongresinin de başkanlığına seçilip, kongre görüşmelerinin kendi belirlediği çerçevede devam etmesini sağlamıştır. Erzurum'daki kongreye katılanlar genellikle mahalli konuları konuşmak ve kendi sıkıntılarını çözmek gayretindeydiler.¹⁶⁸ Bunu fark eden Mustafa Kemal, başkanlığı sayesinde konuyu genel perspektiften görmelerini sağlamaya çalışmıştır. Bu doğrultuda İtilaf devletlerinin uyguladıklarını iddia ettikleri "self determination" yani kendi kaderini kendi belirleme ilkesi kapsamında, sonradan Misak-ı Milli¹⁶⁹ olarak anılacak olan bir beyanname, bu kongrede kabul edilmiştir (Kinross, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, s. 280-284).

Erzurum Kongresi'nin mahalli nitelikte başlayan toplantıları daha sonra Misak-ı Milli olarak anılacak, ulusal ölçekte önemli bir bildiriye kabul etmeleriyle ulusal niteliğe bürünmüştür. Davet edilen kişilerden yarısının katılımıyla Sivas Kongresi¹⁷⁰ toplanmıştır. Kongre oturumlarına ilk önce Erzurum'da alınan kararları onaylayarak başlamıştır. Mustafa Kemal'in İstanbul'a dönme çağrılarını cevaplamaması ve İstanbul'daki hükümetle giriştiği telgraf savaşının neticesinde, İstanbul Hükümeti'nin yapacağı en iyi şeyin istifa etmek olacağını savunmuş ve buna göre politikasını belirlemiştir. Bu politika kapsamında Heyet-i Temsiliye'nin geçici hükümet olarak davranması uygun görülmüştür.¹⁷¹ Halkın güvenini kazanabilmiş bir hükümet kuruluncaya kadar da görevine devam edeceği açıklanmıştır. (Kinross, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, s. 300-304) 4 Eylül'de Sivas'ta toplanan başka bir kongreye

¹⁶⁸ Erzurum Kongresi katılımcılarının 2'si Van'dan, 3'ü Bitlis'ten, 10'u Sivas'tan, 17'si Trabzon'dan, 24'ü ise Erzurum'dandır. Bkz. Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Ankara: Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları, 1974, s. 161. Katılımcıların Erzurum'un komşu vilayetlerinden oluşu, mahalli sorunların tartışılacağına göstergesidir.

¹⁶⁹ Ali Fuat Cebesoy, Misak-ı Milli Atatürk'ün diğer inkılaplar gibi kendi eseridir der. 1908 İhtilali'nden önce bile Misak-ı Milli düşüncesinin hâkim olduğunu vurgular. Bu düşünce etrafında da Misak-ı Milli dış siyasi program olarak uygulanırken içeride de devrimleri, reformları içeren çok kapsamlı bir program olarak tasarlanmıştır. Bu program dâhilinde maliye, kültür ve savunma alanları da vardır. Bkz. Ali Fuat Cebesoy, **1907 İkinci Meşrutiyet Öncesi Mustafa Kemal'in Önerdiği: Misak-ı Milli**, (Hazırlayan, C. Kutay, & F. Sükan) İstanbul: Acar Matbaacılık, 1989, s. 29.

¹⁷⁰ Sivas Kongresi, Kurtuluş Savaşı öncesi yapılan kongreler arasında ilk ulusal ölçekli kongre olma özelliğini taşır. Bkz. Tanör, **Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış**, s. 22-23.

¹⁷¹ Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yönetim kurulu olan Heyet-i Temsiliye Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kurucu kadrosunu içerisinde barındırır. Bkz. Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, **İlk Meclis ve Milli Mücadele'de Anadolu**, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1990, s. 9.

Erzurum Kongresi'nde alınan kararlar onaylanmış, böylelikle kararların devamlılığı sağlanmıştır. Ayrıca bu kongreyle mahalli nitelikteki müdafaa-i hukuk cemiyeti ulusal niteliğe bürünmüştür. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını alıp, ulusal niteliği vurgulanmıştır (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 248-249).

Hukuk-u Milliye olarak adlandırılabilen olan Türk ulusal hareketinin siyasi boyutta temel atma töreni, adeta Erzurum ve Sivas Kongrelerinde yapılmış olup, kurdelesini Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde 28 Ocak 1920 tarihinde Misak-ı Milli'nin kabulüyle kesilmiştir¹⁷² (Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s. 23).

8.4. AMASYA GÖRÜŞMELERİ VE MİSAK-I MİLLÎNİN KABULÜ

Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin yerini Ali Rıza Paşa Hükümeti almıştır. Ali Rıza Paşa'nın ilk işi Anadolu'daki milliyetçi hareketle bir görüşme ayarlamak olmuştur. Amasya'da yapılan görüşme, tarafların uzlaşmalarıyla sonuçlanmıştır.¹⁷³ Parlamento'nun tehlikesiz olarak İstanbul'da toplanabileceğini savunan İstanbul Heyeti'nin dediklerine uyararak, milliyetçi hareketten bazı kimselerin İstanbul Meclisi'ne katılmaları kararlaştırıldı. Mebuslar, İstanbul'daki meclise katılmadan önce ise stratejik konumu nedeniyle Heyet-i Temsiliye Sivas'tan Ankara'ya taşınmıştır¹⁷⁴ (Kinross, *Atatürk Bir Milleti Yeniden Doğuşu*, s. 308-312).

1 Ekim tarihinde Damat Ferit Paşa'nın çekilmesi üzerine, Anadolu'daki milliyetçi harekete ılımlı bakan Ali Rıza Paşa, hükümeti devralmıştır. Amasya'da milliyetçi hareketin önde gelenleri ve İstanbul Hükümeti'nden yetkililerle bir görüşme

¹⁷² Bülent Tanör, Zürher'in bu dediğine kısmen katılmamaktadır. Ona göre Anadolu ihtilali ve milli kongrelere değinilmesi elzemdir. Fakat bu kongreler sadece Erzurum ve Sivas'la sınırlandırılmamalıdır. 1918-1920 yılları arasındaki kongreler hakkında etraflı bilgiler için bkz. Bülent Tanör, **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları 1918-1920**, İstanbul: AFA Yayıncılık 1992.

¹⁷³ Atatürk'ün Nutuk'unda Amasya görüşmelerinden de bahsetmiştir. Söylevinde, karşılıklı olarak protokol imzalamanın önemine vurgu yapar ve ülke bölümlerinde yaşanan işgallere karşı elden çıkarılmak istenen yerler özelinde bu yerlerin önemi üzerinde durulup vatan sınırlarının korunmasının kararlaştırıldığından bahseder. Bkz. Mustafa Kemal Atatürk, **Söylev-I** [Nutuk], Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1978. Mustafa Kemal Atatürk, **Söylev-II** [Nutuk], Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1978.

¹⁷⁴ İstanbul işgalini kolaylaştırmak isteyen İngilizler ve İtilaf Devletleri, Mondros Ateşkes Antlaşması'yla Osmanlı başkenti İstanbul'u Anadolu içlerine kaydırmak istiyorlardı. Buna Türk tarafı karşı çıkıyordu. 3 yıl sonra ise roller değişmiş, Türkler kendiliğinden başkentini Anadolu'nun içerisindeki Ankara'ya taşımışlardır. Buna da İngilizler karşı çıkmışlardır. Bkz. Bilal N. Şimşir, **Bir Başkentini Doğuşu**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1988, s. 71.

ayarlanmıştır. Görüşmenin ana başlıkları, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde kabul edilen kararların Osmanlı Hükümeti'nce de benimsenmesi ve Anadolu'daki harekete karşı tutum alınmaması etrafında şekillenmiştir. Karşılıklı olarak kabul edilen şartlar çerçevesinde, 12 Ocak 1920'de toplanacak olan Osmanlı Mebusan Meclisi için milliyetçi hareket içerisinde de mebuslar seçime katılmıştı. Misak-ı Milli, son Osmanlı Mebusan Meclisi'nce 16 Mart 1920'deki İstanbul işgaliyle birlikte kapatılması öncesi 28 Ocak'ta kabul edilmiştir¹⁷⁵ (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 250).

Kirkwood'un belirttiğine göre, Ankara'da toplanan Mebusan Meclisi'ne İstanbul'da Sultan IV. Mehmet başkanlığında toplanırlarsa İtilaf Devletleri tarafından tanınacakları bildirilmiştir. Bu olayın akabinde Ankara'dan önde gelen birçok mebus İstanbul'a gönderilmiş ve burada 28 Ocak 1920 tarihinde Misak-i Milli kabul edilmiştir (Toynbee & Kirkwood, *Türkiye İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Serüveni*, s. 80).

Erzurum Kongresi'nde ana hatları çizilen ve Amasya Görüşmeleriyle Ankara'da milliyetçiler tarafından toplanması kararlaştırılan meclisin, İstanbul'daki hükümete katılmaları ön koşulu olarak öne sürülen Misak-ı Milli kararları, içinde milliyetçilerin de olduğu İstanbul Hükümeti tarafından 28 Ocak 1920'de kabul edilmiştir.

Kinross'a göre Anadolu'daki milliyetçi hareketin varlığı İtilaf Devletleri tarafından bilinmesine karşın dikkatlerini celp etmesi, Fransızlarla girilen Antep, Maraş ve Urfa Vilayetlerindeki çete savaşlarından sonradır. Fransızlara, belirtilen bu vilayetlerde uğratılan yenilgiler ve Adana-Mersin gibi limanların da tehdidiyle, Milliyetçiler, işgalci devletler karşısında prestij elde etmişlerdir¹⁷⁶ (Kinross, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, s. 317-318).

---

¹⁷⁵ Misak-ı Milli tam metni için bkz. Velidedeoğlu, **İlk Meclis ve Milli Mücadele'de Anadolu**.

¹⁷⁶ Fransızlar, yapılan gizli antlaşmalarla kendi paylarına düşen Kilikya civarını işgallerinden sonra buradaki direnişle ilgili olarak bkz. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (Cilt 1)**, s. 193-230.

8.5. İSTANBUL'UN İŞGALİ

16 Mart tarihinde Osmanlı Mebusan Meclisi'nin faaliyetlerinden rahatsız olan İngiliz kuvvetleri İstanbul'u işgal etmiş¹⁷⁷ ve mebuslardan bazılarını Malta'ya sürgüne göndermişlerdir. 11 Nisan'da padişah tarafından tamamen fes edilmesinden önce, 18 Mart'ta son toplantısını yapıp bir daha bir araya gelmemek üzere Meclis kendini kapatmıştır (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 251).

Milliyetçilerin artan görünürlüğü ve İtilaf Devletlerinin halkları arasında meydana çıkan yabancı memleketlerde olmalarına yönelik huzursuzluk, İstanbul'un işgali için İngilizleri harekete geçirmiştir. Öncelikli olarak meclisi dağıtmışlardır. Dağılan Meclis üyelerinden bir kısmını Malta'ya sürgün etmişlerdir¹⁷⁸ Sürgün edilmeyen milliyetçi üyeler, Ankara'ya çağrılmış, 23 Nisan 1920'de açılan Meclis'te görevlendirilmişlerdir (Kinross, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, s. 320-345).

İstanbul'un düşman devletlerce işgali ve milli mücadelenin fikir adamlarından bazılarının sürgüne gönderilmesi Ankara'daki milliyetçiler arasında var olan öfkenin daha da alevlenmesine sebep olmuştur. İçlerinde hâlâ İstanbul'a ve saltanata bağlılıklarıyla bilinenler bile işgalden sonra artık iyiden iyiye Ankara'ya bağlanmışlar ve kurtuluşun buradan çıkacağına ikna olmuşlardır (Toynbee & Kirkwood, *Türkiye İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Serüveni*, s. 81).

15 Mart 1920 tarihinde işgalci İngiliz kuvvetleri tarafından kapatılan Osmanlı Mebusan Meclisi'nde, 28 Ocak 1920 tarihinde kabul edilen "Misakı Milli" Osmanlı halkı ve milliyetçiler gözünde bir umut ışığı olmuştur. Başkentini işgali ve akabinde

---

¹⁷⁷ İstanbul'un işgalinin Halide Edip anlatısıyla İstanbul'da yarattığı duygu karmaşasını ve yerli, yabancı çoğu eserde yer almayan İngiliz baskısını görmek için bkz. Halide Edip, **İstanbul'un İşgali**, M. Kaplan, İ. Enginün, B. Emin, N. Birinci, & A. Uçman (Haz.) içinde, Devrin Yazarlarının Kalemile Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal (s. 148-152), İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981, s. 148-152.

¹⁷⁸ İngilizlerin İstanbul'u işgali ardından çoğunluğu İttihatçı olan Meclis'i dağıtması ve mebusları sürgüne göndermesi Ağaoğlu'na göre İtilafçılarla iş birliği yapıp emellerini daha kolay gerçekleştirebilmesi nedeniyledir. Bkz. Ahmet Ağaoğlu, **Mütareke ve Sürgün Hatıraları**, (Haz. E. Eğribel, & U. Özcan), İstanbul: Doğu Kitabevi, 2010, s. 9. Bu savı destekleyen fakat bugüne kadar belgeleri, İngilizler için utanç oluşturduğu nedeniyle bulunamayan, Sultan Vahdettin ve Damat Ferit Paşa'nın İngilizlerle milli direnişi dağıtabilmek için imzaladığı iddia edilen gizli antlaşmayla ilgili bu antlaşmanın maddelerinin Mustafa Kemal imzalı telgraf yazısı bulunabilir. Bkz. Charles Harington & Attila Oran, **Sömürge Valisi'nin Himayesinde Vahdettin'in İhanetleri ve İşgal İstanbul'u**. İstanbul: Demkar Yayınevi, 2013. Bilal N. Şimşir, **Malta Sürgünleri**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985.

yapılan tutuklamalar ise direniş e daha da bağlanılmasını sağlamıştır (Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu 1*, s. 101-103).

Anadolu'daki milliyetçi hareket gerek Antep, Maraş ve Urfa'da gerekse İstanbul'daki mecliste alınan Misak-ı Milli kararlarıyla İtilaf Devletleri'nin dikkatini çekmeyi başarmıştır. Üzerlerine çektikleri dikkatle beraber artık daha temkinli olmaları gereken milliyetçiler, İstanbul'un işgaliyle dağıtılan meclisten, milliyetçi harekete destekleri bilinen mebusların, İstanbul'dan Ankara'ya gelmelerinde yardımcı olmuşlardır.

8.6. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN AÇILMASI

İstanbul'un işgali ve İstanbul hükümetinin dağılmasına şahit olan 15 Mart günüyle birlikte artık tek ve geçerli hükümetin Ankara'daki Türkiye Büyük Millet Meclisi olduğu kuruluş günü olan 23 Nisan 1920'de ilan edilmiştir¹⁷⁹ (Toynbee & Kirkwood, *Türkiye İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Serüveni*, s. 81-82).

Başkentin işgali ve meclisin kapanması akabinde 23 Nisan 1920'de Ankara'da, sonraları Türkiye Büyük Millet Meclisi adını alacak olan parlamento ilk toplantısını yapmış ve Misakı Millîye bağlılığını ilan etmiştir. 20 Ocak 1921 tarihinde de Teşkilatı Esasiye Kanunu'yla egemenliğin kayıtsız şartsız tümüyle ulusa ait olduğunu ilan etmiştir¹⁸⁰ (Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu 1*, s. 103-106).

---

¹⁷⁹ 22 Nisan 1920 günü Anadolu'daki sivil ve askeri makamlara bir telgraf iletilir. O telgrafta; "Tanrının yardımıyla Nisan'ın 23. cuma günü Büyük Millet Meclisi açılarak çalışmaya başlayacağından o günden sonra bütün sivil ve askeri makamların ve bütün ulusun emir alacağı en yüksek kat bu Meclis olacaktır" yazılıdır. Bkz. Velidedeoğlu, **İlk Meclis ve Milli Mücadele'de Anadolu**, s. 14.

¹⁸⁰ Meclis'in açılışı ve ilk oturum için bkz. Velidedeoğlu, **İlk Meclis ve Milli Mücadele'de Anadolu**, s. 15-28.

8.7. OSMANLI HÜKÜMETİ'NİN SON UĞRAŞLARI-SEVR'İN KABULÜ

10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması¹⁸¹ Osmanlı delegeleri tarafından imzalanmıştı. Bu antlaşmayla Osmanlı, Anadolu içerisinde sıkışmış dört bir yanı İtilaf Devletlerinin ya da uydu devletlerinin kontrolünde olarak çevrelenmiştir. Sevr antlaşmasının imzalandığı gün¹⁸² ulusal çapta yas ilan edilmiştir. Ankara'daki yeni hükümet ise antlaşmayı kabul etmemiş ve Sevr Antlaşması başka bir savaşa neden olmuştur (Toynbee & Kirkwood, *Türkiye İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Serüveni*, s. 71-72).

Kendi kurtuluşunu yabancı devletlerin isteklerine kayıtsız şartsız boyun eğmekte bulan Osmanlı Devleti, son bir hamleyle onların Mondros Ateşkes Antlaşması'yla sadece askeri konularda sundukları kabul edilemez şartlara ek olarak daha da ağır genel şartları kabul etmiştir. Böylesi bir antlaşma, Ankara Hükümeti'nin kabul ettiği kayıtsız şartsız egemenlik ülküsüne ve Misak-ı Millîye zıt düşmektedir. Sonuç olarak Osmanlı'nın imzaladığı bu antlaşma Ankara Hükümetince kabul edilmemiş ve ülke içindeki yabancı devletlerin varlığının sona erdirilmesi için savaşa başvurulmuştur. Antlaşma, Osmanlı Anayasasına göre de kadüktür; meclis onayından geçmemiş, sadece saltanat şurasında kabul edilmiştir.

---

¹⁸¹ Sevr Antlaşması'nın tam metni için bkz. İbrahim Sadi Öztürk, **Sevr Antlaşması Tam Metin 433 Madde Mondros ve Lozan Ekleriyle**, Ankara: Fark Yayınları, 2007, s. 23-264.

¹⁸² Sevr Antlaşması'nın imzalanmasıyla Osmanlı İmparatorluğu tasfiye edilmiştir. Bu antlaşmaya imza atılmasıyla Osmanlı İmparatorluğu son bulmuştur. Bkz. Öztürk, **Çadırda Saraya 14-15. Yüzyıl Osmanlı Devlet Düzeni**, s. 267-269.

9. KURTULUŞ SAVAŞI

Türk Kurtuluş Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya'dan oluşan İtilaf Devletleri'yle birlikte katıldığı, 1914'te başlayarak 1918'e kadar süren ve farklı cephelerde kanlı müsademelerin vuku bulduğu, müttefiklerle yaşanan ihtilafların da etkisiyle mağlup olunan Birinci Dünya Savaşı'nın ardından, ülkede azınlık olan Rumların soydaşları Yunanlıların işgali sonucunda, Anadolu'da kurulmuş milli hükümetle Yunanlılar arasında yapılmıştır.

Kurtuluş Savaşı, savaştan bitip düşmüş İtilaf Devletleri'nin, inhisarında bulunan azınlık devletleri kışkırtması olarak görülebilirken, Osmanlı'yla ilgisi bulunmamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu, savaştan önce ve sonra mütemadiyen birçok alanda, Ankara'daki meclis hükümeti tarafından yok sayılmıştır.

9.1. LONDRA KONFERANSI

Türk ve Yunan savaşı 3 bölüme ayrılabilir. 1920'de işgalle birlikte ilk bölüm Yunan ilerlemesiyle geçilmiştir ardından ikinci bölüm 1921 ve üçüncü bölüm 1922'de Türk zaferiyle sonuçlanmıştır (Arnold J. Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu 2*, çev. K. Yargıcı, İstanbul: Cumhuriyet, 1999, s. 11).

Bu merhalelerden ilki 1920 yılını kapsamaktadır. İlk merhale Yunan kuvvetlerinin İtilaf Devletlerinin de desteğiyle Anadolu'daki ilerleyişini kapsamaktadır. Bahsi geçen merhalenin sonlarında ise teçhiz edilen Türk ordusu Yunanlılara ve İtilaf Devletlerine tedirginlik vermeye başlamıştır. Bunun neticesinde İtilaf Devletleri eşgüdümünde Londra'da Yunanlı delegelerin, İstanbul Hükümetinin ve Kemalist milliyetçilerin çağırıldığı bir konferans düzenlenmiştir. Düzenlenen konferansta Sevr'in tahfif edilmiş hali, Türklere kabul ettirilmeye çalışılmış fakat Misak-ı Milli uyarınca Türkler tarafından kabul görmemiştir.¹⁸³ Bu durumun üzerine

---

¹⁸³ Fransa, Suriye'de verdiği ağır kayıplar neticesinde artık bu kayıpların gereksiz olduğunun farkına varmış ve İngilizleri Sevr'in yumuşatılması konusunda zorlamaya başlamıştır. Bu zorlamalar neticesinde Londra Konferansı düzenlenmiştir. Fakat bu konferanstan olumlu sonuç çıkmamıştır. Bkz. Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, s. 552. Bu nokradan itibaren Fransa'nın barış için yollar aradığını ve bu yolların İtilaf Devletlerinin içindeki çözümlere yol açtığını görüyoruz.

İtilaf Devletleri Türk-Yunan savaşında tarafsız kalacaklarını bildirmişlerdir (Toynbee & Kirkwood, *Türkiye İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Serüveni*, s. 88-89).

9.2. İTİLAFA DEVLETLERİ İÇİNDEKİ ÇÖZÜMLER

İtilaf Devletleri tarafından inhisarını kaybeden Yunanlılarla, 1921 ve 1922 yıllarında, savaşın ikinci ve üçüncü merhalelerine geçilmiştir. Bu merhalelerde kuvvet mihrakı, Kemalist milliyetçi hükümetin ordusuna intisap etmiştir. Bunu fark eden İtilaf Devleti üyelerinden Fransa, Ankara'ya gönderdiği Franklin Bouillon aracılığıyla Ankara Hükümetiyle tek taraflı bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmayla dâhilinde, Fransa Kilikya bölgesinden çekilirken birtakım imtiyazlar da elde etmiştir. Kilikya bölgesinden çekilen Fransız kuvvetleri, Türk ordusunun ihtiyacı olan silah ve cephaneyi de bırakarak ricat etmişlerdir. Kemalist hükümet, İtilaf Devletleri arasındaki bu çözülmeye etkin şekilde faydalanmıştır (Toynbee & Kirkwood, *Türkiye İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Serüveni*, s. 89-95). Ardı sıra gelen zaferlerden sonra İtilaf devletleri içerisinde bir çözüme olmuş ve Fransa, Ankara'ya iki ülke arasında anlaşma yapmak üzere Franklin-Bouillon'u göndermiştir. 20 Ekim 1921'de imzalanan Franklin Bouillon Paketi'yle Türkiye ve Suriye arasındaki sınır çizilmiş ve Fransızların Adana bölgesinden çekilmesi kararlaştırılmıştır. Buna karşılık Fransızların da Karadeniz bölgesindeki madenlerden 99 yıllık imtiyaz almalarına ve Bağdat Demiryolunun bir kısmını işletmesine rıza gösterilmiştir¹⁸⁴ (Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu 2*, s. 17-18).

Fransızların bu hamlesinden sonra, Yunanistan'ın İzmir'i işgaliyle ilişkileri gerilen İtilaf devletlerinden biri daha bu birlikten kopmuş ve 31 Mart 1922'de bir anlaşma imzalanmıştır. İtalya'yla imzalanan bu anlaşma neticesinde de İtalyanlar

---

¹⁸⁴ Alptekin Müderrisoğlu'nun belirttiğine göre Londra Konferansı sırasında, Türk Dış İşleri Bakanı Bekir Sami Bey ve Fransa Başbakanı arasında bir antlaşma imzalanmış fakat bu antlaşmayı Mustafa Kemal kabul etmemiştir. Kabul görmeyen bu antlaşma üzerine uzlaşmak için Fransa, İngiltere karşısında durabilecek güçlü bir Türkiye, menfaatine daha uygun olduğu için, Franklin Bouillon'u aracı kılmıştır. Fakat bundan da sonuç elde edememiştir ancak Sakarya Savaşı'nın ardından 20 Ekim 1921'de öngördüğünü bulabilmiştir. İmzalanan Ankara Antlaşmasına göre Mersin, Adana, Antep, Urfa ve Maraş kurtulmuş, Hatay'da da özel bir idare kurulmuştur. Antlaşma metninde yer almamakla birlikte birçok yerli ve yabancı yazarların hemfikir olduğu üzere, Fransız birlikleri bu yerlerden çekilirken, geride askeri malzemeler bırakmışlardır. Bu malzemelerle savaştığı cephe sayısı bire inen Türk ordusu tüm gücünü Batı Cephesi'ne yoğunlaştırmıştır. Bkz. Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşının Malî Kaynakları**, s. 551-553.

Antalya bölgesinden çekilmiştir. Antalya ve Adana'dan, düşman birliklerinin bertaraf edilmesinden sonra, jeopolitik ve politik nispette çok ehemmiyetli olan limanlara erişim kolaylaşmış ve burada temiz bir koridor oluşmuştur. Kimilerine göre bu koridor sayesinde, Fransız ve İtalyanlar tarafından yapılan silah yardımları Anadolu'ya ulaşmıştır (Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu 2*, s. 18-19).

Kurtuluş esnasında İtilaf Devletleri arasındaki bu çözülme, mühimmat sıkıntısı yaşayan, Türk Hükümeti tarafından etkin bir şekilde değerlendirilmiştir. Hem bürokratik olarak kendi cephelerine müttefik çekmiş hem de askeri alanda artık onlara bir tehdit unsuru olmayacaklarının güvencesini vermiştir. İtalya ve Fransa'yla yapılan bu antlaşmalarla verilen birtakım imtiyazlar da dönemin şartları göz önüne alındığında elde edilecek sonuç kapsamında pek değersiz kalmaktadır.

9.3. MUDANYA ATEŞKES ANTLAŞMASI

Yunanlılara son bir taarruzla İzmir'den atan Türk kuvvetleri Trakya'dan da izlerini silmeyi, kendilerine Misak-ı Milli'den kaynaklı bir görev bilmişler ve bu vazifelerine Bursa'nın Mudanya ilçesinde imzalanan bir mütarekeyle resmiyet kazandırmışlardı (Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu 2*, s. 22-23).

Yunan kuvvetlerini Anadolu'dan defeden Türk ordusu, başkumandan Mustafa Kemal önderliğinde Yunanları ve diğer düşman kuvvetlerini Misak-ı Millî'de belirtilen sınırlar çerçevesinde, Trakya'dan da atmak için mücadelelere başladılar. Bu hal taraflarda kısa süreli bir sarsılmaya neden olmuştur. Londra Konferansında, Türk-Yunan savaşındaki tarafsızlığını ilan eden İtilaf Devletleri, aynı konferansta İstanbul ve Çanakkale Boğazları için de iki tarafın da herhangi bir müdahalesine izin vermeyeceklerini bildirmişlerdi. Söz konusu vaziyetten doğan nedenlerle, İngilizler ve Türkler arasında yeni bir savaşın peyda olması ihtimali tarafları ateşkese sürüklemiştir. 3 Ekim tarihinde Mudanya'da başlayan ateşkes görüşmeleri sonucunda anlaşma, 11 Ekim'de imzalandı. 14 Ekim'de bu anlaşmaya Yunan tarafının da dâhil olmasıyla birlikte Yunanlıların Türkiye üzerindeki emelleri resmi olarak tahakkuk etmemiş olmuş ve Türkler Misak-ı Millî'de belirttikleri sınırların büyük bir çoğunluğuna

erişmişlerdir¹⁸⁵ (Toynbee & Kirkwood, *Türkiye İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Serüveni*, s. 95-100).

9.4. LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI

27 Ekim 1922’de hem İstanbul hem de Ankara Hükümetlerine, Lozan Görüşmesi için davet gönderilmiştir. Ankara Hükümeti’nin 16 Mart 1920 tarihinde, İstanbul Hükümeti’nin varlığının ortadan kalktığına dair söylemleriyle, 4 Kasım’da İstanbul kabinesinin istifası ve akabinde 17 Kasım’da Sultan Vahdettin’in İstanbul’u terk etmesi üzerine, Mart 1920’den beri süregelen çifte hükümet durumu sona ermiştir. 20 Kasım 1922 tarihinde başlayıp, arada sekteye uğramasına rağmen 23 Temmuz 1923 tarihinde Lozan’da barış antlaşması imzalanmıştır¹⁸⁶ (Toynbee & Kirkwood, *Türkiye İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Serüveni*, s. 101-102).

27 Ekim 1922 tarihinde hem İstanbul’daki Osmanlı hükümetine hem de Ankara’daki Türk hükümetine, İsviçre-Lozan’da yapılacak konferans için davet yollanmıştır. Bu çifte davetin Ankara hükümeti tarafından yapılan yoğun söylemler neticesinde, Osmanlı hükümeti 4 Kasım’da istifa etmiş ve Sultan Vahdettin de 17 Kasım’da Türkiye’yi terk etmiştir. Konferansta tek yetkili olarak kalan Türk hükümetini İsmet İnönü temsil etmiştir. İsmet İnönü’nün, inatçı kişiliği nedeniyle uzlaşım bir noktada kesintiye uğrasa da görüşmelerin sonucunda 24 Temmuz 1923 tarihinde nihayet barış antlaşması imzalanmıştır. (Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu 2*, s. 24-26).

---

¹⁸⁵ Boğazların Fransız ve İtalyan Donanmaları tarafından da savunulacağını düşünen İngilizler, Fransız ve İtalyan Donanmalarının boğazlardan çekilmeleri üzerine, yalnız kaldıklarını anlamışlar ve Çanakkale’ye yoğun asker sevk etmişlerdir. Bu yoğun asker sevkiyatı, Türk Ordusu’nun boğazlara karşı yürütmesine engel olamamıştır. Çıkabilecek bir savaşın daha önüne geçilmesi için karşılıklı anlaşılmış ve boğazların durumu yapılacak bir görüşmeyle halledileceği konusunda mutabık kalınmıştır. Bunun üzerine Mudanya’da ateşkes Antlaşması imzalanmıştır. Bkz. Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (Cilt 4)**, Ankara: Başbakanlık Basımevi 1974, s. 161-21.

¹⁸⁶ Nihat Erim Lozan Barış Antlaşmasınının 24 Temmuz tarihinde imzalandığını belirtmiştir. Bu antlaşma Türklere Misak-ı Milli’de çizilen sınırlar içerisinde “yalnız Türklerin oturduğu bir ülke sağlamıştır” demiştir. Bkz. Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Cilt 1)**, s.139. Yabancı yazarlar ise genel olarak, Türkiye’nin kurulu olduğu coğrafyada mozaik büyük parçasını Türkler oluştursalar dahi Türkiye’de yaşayan herkesin Türk olduğunu kabul etmezler.

Kurtuluş Savaşı'nın ardından Lozan'da 24 Temmuz 1923'te barış antlaşması nihayet imzalanmıştır. İmzalanan antlaşmayla Misak-ı Milli'de belirtilen sınırlar birkaç istisna haricinde korunmuş, ülkenin tek ve gerçek egemeni olarak Türkler kapitülasyonları da kaldırmış, yüzyıllardan beri peşini bırakmayan yabancı kontrolünden kendi haklarını savunarak sıyrılmışlardır. (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 254).

Lozan görüşmesi için, Türk diplomasisinin de Türk ordusu gibi müşabih başarılar kazandığı söylenebilir. Musul, Hatay, Batı Trakya ve Boğazlar hariç tüm meseleler halledilmiş, Musul konusu ise nihayete erdirilen diğer meseleler çıkmaza sürüklenmesin diye daha sonraya, İngiltere ve Türkiye arasında ikili görüşmelere bırakılmıştır¹⁸⁷ (Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu 2*, ss. 26-28).

9.5. SALTANATIN VE HALİFELİĞİN KALDIRILMASI, CUMHURİYETİN İLANI

1 Kasım 1922'de Meclis "Türk ulusu, ulusun gerçek temsilcisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne halen tevdi etmiş olduğu ve bu Meclis tarafından kullanılmakta olan egemenlik haklarının bölünmez, vazgeçilmez ve başkasına devredilemez olduğuna karar vermiştir". Buna göre ise İstanbul'daki tek şahsın egemenliğine dayanan hükümet varlığını tamamen yitirmiş olmaktadır. Bu kararın üzerine sultanın ve hükümetinin vatana ihanet suçuyla yargılanmaları istenmiştir. Bu haberi alan Sultan ise İngiliz sığınması altında İstanbul'dan götürülmüştür.¹⁸⁸ (Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu 2*, s. 63-65).

Yeni Türk hükümetinin belirlediği başlıca zararlar; kapitülasyonlardan azınlıklara tanınan imtiyazlardan, kavim sisteminden, üstyapı tarafından, yozlaştırılmış dinin yanlış kullanımından ve saltanat taraftarlarından kaynaklanıyordu.

---

¹⁸⁷ Lozan Barış Antlaşması hakkında bkz. Bilal N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2012. Bkz. Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları (Cilt I ve II)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basınevi, 1990. Bkz. Hüseyin Avni Çavdaroğlu, **Öncesi ve Sonrası ile Lozan**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011. Bkz. Mehmet Arif Demirer, **Lozan'da Petrol Kavgası**, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2010.

¹⁸⁸ Sultan Vahdettin'in İstanbul'dan kaçırılışını, İngiliz komutan anılarıyla okumak için bkz. Harington, Oran, **Sömürge Valisi'nin Himayesinde Vahdettin'in İhanetleri ve İşgal İstanbul'u**, s. 33.

Genel olarak imtiyazlar ise hukuki, ticari ve ekonomik olarak üçe ayrılabilir. (Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu 2*, s. 28-38).

Lozan Konferansı'na İstanbul Hükümeti'nin de çağırılması, zaten İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u işgal ettiği zamandan beri onların piyonu konumunda olan sultanı görevinden azletmek dolayısıyla saltanatı kaldırmak için vesile olmuştur. 1 Kasım 1922'de Saltanat kaldırılmıştır. Devletin şekli ise 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet olarak belirlenmiştir (Toynbee & Kirkwood, *Türkiye İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Serüveni*, s. 102-110).

Türkiye Cumhuriyeti 29 Ekim 1923'te, itilaf devletlerinin savaş gerekçesi olarak öne sürdükleri, ulusların kendi kaderlerini belirlemesi ilkesinden hareketle kurulmuştur.¹⁸⁹ Ulus oluşumu sürecinin sancılı aşamalarını Osmanlı'dan aldıkları devlet yönetimi tecrübeleriyle büyük oranda atlatmışlardır (Mango, *Türkiye'nin Yeni Rolü*, s. 16).

Halife ve Sultan Vahdettin'in İstanbul'dan gitmesinin ardından-bir gün sonra-boş kalan halifelik makamı, Türk Hükümeti tarafından seçilen Mecit Efendi'ye, Türkçe okutulan dualar eşliğinde verilmiştir. Bu hareketle birlikte Halifelik kavramı hükümet tarafından revize edilmiştir. Yeni halife görevine siyasi güçten yoksun şekilde başlamıştır. Oluşan siyasi boşluk ise 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilan edilmesiyle ortadan kaldırılmıştır. Halifeliğin ömrü ise fazla uzun sürmemiştir, sadece 16 ay sonra, 3 Mart 1924 günü yürürlükten kaldırılmıştır¹⁹⁰ (Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu 2*, s. 65-78).

---

¹⁸⁹ Velidedeoğlu'na göre Cumhuriyet'e geçişte yaşanan aşamalar incelenmelidir. İlk aşama: 23 Nisan 1920 tarihli Atatürk tarafından kaleme alınmıştır, Meclis açılış konuşmasının en yaşlı üye sıfatıyla Sinop Milletvekili Şerif Bey'e okutulmasıdır. İkinci aşama: 29 Nisan 1920'de kabul edilen Hıyanet-i Vataniye Kanunu'dur. Üçüncü aşama: 2 Mayıs 1920 tarihli Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin, Suret İntihabına Dair Kanun. Bu kanunla 11 kişiden oluşan İcra Vekilleri Heyeti oluşturulmuştur. Dördüncü aşama: 7 Haziran 1920 de kabul edilen yasaya göre, 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un işgali nedeniyle bu tarihten itibaren İstanbul Hükümeti'nin imzaladığı bütün antlaşmalar geçersiz sayılmıştır. Beşinci aşama: 5 Eylül 1920'de kabul edilen Meclis Görüşme Yetersayısı Yasası. Altıncı aşama: 4 Kasım 1920 tarihli Bakanların, Meclis Başkanını Meclis üyelerinin gösterdiği adayların arasından salt çoğunlukla seçmesine dair kanundur. Yedinci aşama: 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'dur. Sekizinci aşama: 23 Nisan 1923'te meclis açılışının yıldönümünde bu tarihin resmi bayram ilan edilmesidir. Dokuzuncu aşama: Saltanatın kaldırılmasıdır. Velidedeoğlu, **İlk Meclis ve Milli Mücadele'de Anadolu**, s. 228-238.

¹⁹⁰ Koçuş'a göre genellikle Halifelik ve Saltanatın kaldırılmasından bahsedilirken, Mustafa Kemal Atatürk'ün bu iki kurumu piyon olarak kullandığı resmi canlanır okuyucunun gözünde. Bu yerli ve yabancı birçok yazar için geçerlidir. Fakat Mustafa Kemal Atatürk'ün Osmanlı'da istismar edilen

Türkiye Cumhuriyeti'nin şu an kurulu olduğu topraklar, 11. yüzyıldan beri İslami usullerle yönetilmiştir. İslam bilginlerine göre İslam hem din hem de yönetim şeklidir. Yönetimi elinde bulunduran devlet, yönetim vasıtası olarak da dini kullanmakta bu sayede meşrutiyetini güvenli bir temele oturtmaktadır. (Mango, *Türkiye'nin Yeni Rolü*, çev. Ş. Demircan ve E. Yükselci, Ankara: Ümit Yayıncılık, 1995, s. 98-107).

İsa “*Tanrının hakkını tanrıya, Sezar'ın hakkını Sezar'a vermeli*” demiştir. Kurulu olan bir siyasal sistem etrafında şekillenen Hıristiyanlığa rağmen, Muhammed Peygamber siyasal olarak istikrarsız olan bir bölgede hem Müslümanlığı hem de İslam öğretisi çerçevesinde siyasal sistemi şekillendirmiştir. Bunun sonucunda da dini ve devleti İslam esasında birbirinden ayırmak pek mümkün gözükmemektedir. (Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu 2*, s. 78-79).

Teorik olarak kaldırılan dinin etkisi pratikte hâlâ devam etmektedir. Mustafa Kemal'in, laik sistem gereğince lağvetmeye çalıştığı dini etki, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan beri süregelen ve halkın çoğunluğuna nüfuz etmiştir. Teamüller, kaideler İslamiyet'i kabul etmiş topluluklarda hep İslami çerçevede belirlenir. Bahsi geçen bu durum, etkisinin siyasi yasaklar kapsamında anında kaybolamayacağını bir nevi kanıtı niteliğindedir.

---

din ve vicdan meselelerini, kurduğu Cumhuriyet'ten bertaraf etmek istemesinin nedeni III. Selim'den başlayıp tam olarak bitmeyen bu istismların, devlete ve millete verdiği zararlardan kaynaklanmaktadır. Atatürk inançlı bir Müslümandı ve düşman olduğu şey din değil, din ve vicdan meseleleri altından yürütülen irtica faaliyetleriydi. Bkz. Sadi Koçuş, **Atatürk'ten 12 Mart'a (Cilt 4)**, İstanbul: May Yayınevi, 1977, s. 1653.

10. CUMHURİYETİN İLANINDAN SONRA TÜRKİYE

Kurtuluş Savaşı'nın akabinde Türkiye Cumhuriyeti, gelişim ve modernleşme faaliyetlerini tüm ülkede uygulamaya başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilik yanlısı taraftarıyla kurulan Türkiye Cumhuriyeti, düşünceleri ekseninde yeniden yapılanmaya başlamıştır.

10.1. EKONOMİK KALKINMA

Yeni hükümet, yönetiminin ilk yıllarında yanılgıları peşi sıra yaşamıştır. Savaşlar sebebiyle, yabancılara karşı oluşan düşmanlık, savaş sonrası ekonomiyi de etkilemiştir. Bu etki; ekonomik siyasi, sosyal olarak hissedilmiş ve özellikle savaştan sonrası için ekonomi alanında artarak devam etmiştir. Yabancılardan gelecek en ufak bir etki, hükümetin egemenliğine müdahale olarak görüldüğünden, krizlerin yaşanmasına yol açmıştır.¹⁹¹ (Arnold J. Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu 3*, çev. K. Yargıcı, İstanbul: Cumhuriyet, 1999, s. 5-8).

Savaş sonrası Türkiye nüfusu, öncekinin aksine ekseri surette düşüşe uğramıştır. Yıllarca süren savaş halkın sadece nicelik itibariyle tahribatına yol açmakla kalmamış, yegâne üretim metarı olan hayvan ve ekinlerine de ziyan getirmiştir. Savaş sonrası kalkınma faaliyetlerine her alanda sıfırdan başlayan Türk hükümeti, tarım ve hayvancılık alanlarına öncelikle yönelerek, öz kaynak kullanımını da gözeterek kendi elindekilerle yetinen bir ekonomik sistem kurmaya gayret etmiştir. Savaş süresinde değeri iyice anlaşılan demiryolu yapımına ise Türk mühendisleri ve işçileriyle başlanılmıştır (Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu 3*, s. 8-24).

Yeni Türkiye Hükümeti, kalkınma hedefinin sadece tarım ve hayvancılıkla olamayacağını düşünmektedir. Yapılan sanayi devrimiyle artık bu seçenek pek de

---

¹⁹¹ Lozan'da dahi Osmanlı Borçları, Türkiye'nin sırtına yüklenmiştir. 1928 yılında Duyun-i Umumiye eski haliyle ortadan kalkmış fakat Paris'te borçların denetimiyle ilgili iki konsey kurulmuştur. 1929-1942 yılları arasında Galata, İstanbul ve Haydarpaşa gümrüklerinin, 1942'den itibaren de bu sayılan yerlere ek olarak, Samsun gümrük gelirlerinin gayrisafi gelirlerini borçlara teminat olarak teşkil edecektir. Bkz. Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni Dün Bugün Yarın (Cilt 1)*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1969, s. 65.

mümkün gözükmemektedir. Fakat ekonominin kötü gidişatı ve yabancı sermayeye karşı tedirginlik duyma gibi çok önemli sorunlar da sanayi güdümlü kalkınmayı güçleştirmektedir. Tüm bu kötü gidişata rağmen, devlet inhisarıyla sanayileşmeye başlanmıştır. Bu alanda bazı vergiler kaldırılmış olup bazıları ise indirime tabi tutulmuştur. (Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu 3*, s. 25-40).

10.2. SOSYAL KALKINMA

Fransız Devrimi'nde de tecrübe edildiği üzere, devrimin yalnızca siyasi alanda olması, devrimi amacına ulaştırmaz. Devrim; siyasi, sosyal, hukuk vb. alanlarda da tahassül ettiğinde amacına ulaşabilmektedir. Siyasi kurumların ve bu kurumların yöneticilerinin, yönetim şeklinin, idarenin birçok defa el değiştirdiği görülmüştür. Değişiklik sosyal alana tezahür ettiğinde, devrim esasını yerine getirilmektedir. Bunu çok iyi bilen yeni Türkiye yöneticileri de devrimin esasını yerine getirebilmek için hızlıca sosyal alanda devrimler gerçekleştirmeye ve bunları yerleştirme çalışmalarına başlamışlardır. (Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu 3*, s. 41-56).

Gazi Mustafa Kemal'in tefekkür ettiği nizamda, Osmanlı İmparatorluğu'ndan beri süregelen belirleyici gelenekler ve teamüller, Türkiye Cumhuriyeti'nde tedavülden kaldırılmaya çalışılmıştır. Bu gelenek temelinden yıkılmalı, eskiden ne kaldıysa temizlenmeli düşüncesiyle hareket edilmiştir. Fakat Mustafa Kemal'in bildiği bir gerçek daha vardı ki sadece yıkıcı politikalar izleyerek yönetim yapılamaz ve yenilikler getirilemezdi. Bu adetler için de yeni Türkiye Cumhuriyeti yüzünü Batıya dönmüş, kalkınma hedefine ilerlerken, çağının öncüsü devletlerden ve onların adetlerinden yararlanmıştı¹⁹² (Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu 3*, s. 41-56).

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren Osmanlı'dan farklı yollar izlemeye gayret edilmiştir. Modernleşme ve muasır medeniyetler seviyesine ulaşma adı altında da aslında, Osmanlı'dan beri devam eden, batıya öykünme devam etmiştir. Fakat bu

---

¹⁹² Sosyal Kalkınma konusunda Ankara o dönem için mükemmel bir örnektir. Başkent seçilmeden öncesi ve sonrası sosyal kalkınmanın beşiği olan bu şehir incelenmelidir. Ayrıca Bkz. Nezihe Araz, **Mustafa Kemal'in Ankarası**, İstanbul: Apa Ofset, 1994.

seferki değişim, önüne çıkan engelleri ortadan kaldırarak yeri geldiğinde engel tanımayarak, emin adımlarla yapılmıştır. Burada belirtilmesi gereken, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kaynağını alan bu değişim, dönüşüm ve gelişim hareketlerinin, kökten bir reddedişle ve ondan bağımsız olarak etiketlenmesinin yanlışlığıdır.

Mango'ya göre, Atatürk önderliğinde yapılan çağdaşlaşma hareketleri her ne kadar devrimci bir izlenim verse de esas olarak Jön Türklerin ana hatlarını çizdiği aydınlanma hareketlerinin uygulamaya geçmiş son noktasıdır (Mango, *Türkiye'nin Yeni Rolü*, s. 24).

10.3. TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI

1 Nisan 1923 tarihinde meclis dağıtılmış ve yeni seçim yapılması kararı bildirilmiştir. 8 Nisan tarihinde ise Mustafa Kemal'in yeni partisi olan Halk Fırkası'nın parti programı olan "Dokuz Umde" açıklanmıştır. Fakat parti resmi olarak beş ay sonra kurulacaktır. 15 Nisan 1923'te Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda yapılan değişikliklere muhalefet etmek neredeyse suç haline gelmiştir (Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s. 40-41).

Cumhuriyet'in ilanı Halk Fırkası içinde bunalıma sebep olmuştur. Fakat bunalımın sebebi cumhuriyet değil, ilan ediliş tarzıdır. Osmanlı hanedanına bağlılığıyla bilinen, cumhuriyetin ilanına itiraz edebilecek olan parti üyeleri (Rauf Orbay, Refet Bele, Adnan Adıvar, Ali Fuat Cebesoy) şehir dışındayken böylesine kökten değişiklik yapılmıştır. Parti üyelerine cumhuriyet ilan edilirken danışılmamış ve durumdan haberdar edilmemişlerdir¹⁹³ (Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s. 41-47).

Zürcher'e göre Cumhuriyet'in ilan edilmesinden önceki ortamda, hükümet istifa etmiş ve Mustafa Kemal'in önde gelen isimlere önceden tembihlediği gibi hükümet kurma görevini kimse kabul etmemiş böylelikle de Meclis hükümete

---

¹⁹³ Hıyanet-i Vataniye Kanunu'yla da muhalefet etmenin neredeyse yasaklanması ardından da 1924 Anayasası'yla Cumhurbaşkanı'na tanınmak istenen haklar karşısında Mustafa Kemal'in yakın arkadaşlarının blok halinde muhalif safı oluşturmasında kıskançlığın da payı olabilir. Bkz. Ahmet Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup**, İstanbul: İletişim Yayınları 2003, s. 598-600.

kalmış, çıkmaza girmiştir. Kasten yaratılan hükümet bunalımı neticesinde, Mustafa Kemal devreye sokulmuş, Cumhuriyet rejiminin ilan edilmesi önerisi meclise sunulmuş ve bu çıkmazdan kurtulmanın tek geçerli yolu olduğu konusunda ikna edilmiştir. Sonuç olarak oldubittiye getirilen meclis Cumhuriyet'i ilan etmiştir¹⁹⁴ (Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s. 49-52).

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın bir blok olarak meydana çıktığı ilk olay; 5 Aralık 1923 tarihli İstanbul gazetelerinin Hintli Müslüman liderler Emir Ali ve Ağa Han'ın, İsmet İnönü'ye gönderilmiş olan mektubu daha hamilinin eline ulaşmadan, yayınlamış olmalarından sonra, hükümetin teklif ettiği İstiklal Mahkemeleri'nin kurulması oylamasında, aleyhte oy kullanmış olmalarıdır (Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s. 54).

1 Mart 1924'te yeni yasama yılı açılmış ve iki gün sonra da hilafet kaldırılmıştır. Hilafetin kaldırılmasıyla da laik eğitim sistemi Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edilmiştir. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun yerine yeni anayasa kabul edilmiştir. İlmîliler olarak görülen Mustafa Kemal'in köktenci yandaşlarından aykırı grup anayasasının 25. Maddesine büyük bir tepki koymuştur. Bu madde cumhurbaşkanına meclisi dağıtma yetkisi vermektedir. Bahsi geçen maddeye meclis karşı çıkmıştır. Meclisin muhalif çıkışı kendi yetkilerinin kısıtlanması olasılığıyla karşı karşıya gelmek demektir. Bu muhalif çıkış, ilmlîlilerin meclisteki ilk büyük başarısı olarak görülebilir (Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s. 56-57).

TCF'lilere göre Muhalefet partisinin etkin olabilmesi için iki şart gerekmektedir. İlki Mustafa Kemal'in mecliste bir muhalefetin varlığını kabul etmesi, ikincisi ise tarafsız bir hakem rolünü benimsemesidir.

Mecliste olan istifalar, muhalifleri parti kurma zamanının geldiğine ikna etmiş olacaktır. Kurulacak olan partinin adında "Cumhuriyet'in yer alacağı iddiaları, Halk Fırkası'nın köktenci tarafını harekete geçirmiş ve 10 Kasım'da adlarını Cumhuriyet Halk Fırkası olarak değiştirdiklerini açıklamışlardı. Nitekim 17 Kasım'da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası resmi olarak tescil olunmak üzere Dâhiliye

---

¹⁹⁴ Cumhuriyet'in ilanında Rauf Bey'in tepkileri için bkz. Ahmet Yeşil, **Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Ankara: Cedit Neşriyat, 2002, s. 124-131.

Vekâlet'ine başvurmuştur. Başvuru esnasında hiçbir güçlkle karşılaşmadan aksine iyi bir ağırlamayla işlemleri yürütülmüştür. (Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s. 65-79).

Mustafa Kemal'in TCF'ye karşı siyasi tutumu ihtiyatlı ve uzlaşmacı niteliktedir. Kuruluş esnasında TCF, zor kullanılarak diskalifiye edilmemiştir. Bu da kuruluşu esnasında çok partili hayata karşı takınılan tavrın son derece yerinde olduğunun kanıtı niteliğindedir (Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s. 79).

TCF'nin kurulmasına müteakip başvekillik makamını Reis-i Cumhur, İsmet İnönü'den Fethi Okyar'a devretmiştir.¹⁹⁵ Eski önemli kişiliklerin muhalefet partisinde toplanması İsmet İnönü'nün, başvekil olarak kalması önünde büyük bir risk taşıyordu. Eski önemli mevkilerdeki askeri kişiliklerle, İsmet Paşa arasında bir husumet söz konusudur. İsmet Paşa'nın direniş hareketine geç bir tarihte katılması, cumhurbaşkanının desteğiyle kendinden daha kıdemlilerin önüne geçerek büyük mevkiler elde etmesi, Lozan görüşmeleri sırasında Rauf Orbay'la aralarında olan sürtüşme gibi olumsuzluklar, kişisel husumetlerin, siyasete taşınmaması için İsmet İnönü'nün görevden alınmasını mecbur kılmıştır (Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s. 81-82).

TCF'nin amacı iktidara gelmek değil, iktidarı kontrol etme yetisini kazanma isteğidir. Fakat bu amaçlarına dini ve etnik bir topluluğun isyanı sebebiyle ulaşamamışlardır.

10.3.1. Şeyh Sait İsyanı ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Kapatılması

Mango'ya göre Türk ulus devleti olarak kurulduğu varsayılan, Türkiye Cumhuriyeti'nin içerisinde kuruluşundan itibaren farklı mozaikleri oluşturan halklar

---

¹⁹⁵ Meclis Başkanlığı yıllarında Fethi Bey, İsmet Paşa kabinesi ve varlığı kanunlarla teminat altında olan muhalefet partisi arasında kalmıştır. Öyle ki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını oluşturan üyeler, meclisin %12'lik kısmı daha önceleri ülkeyi Cumhuriyet Halk Fırkası'yla birlikte savunmuşlardır. Fakat azınlıkta olmaları ya da daha önceden haklarının bulunmaları gerekçesiyle bile tahammül edilemez bir noktadadır. Fethi Bey'in de muhalefetsiz demokrasi anlayışını uzun zamandan beri reddinden mütevellit, Meclis Başkanlığı görevini çoğunlukta gücün baskılarına karşı tarafsız olarak yürütmesi hayli zorlu olmuştur. Fethi Okyar'ın dönem hakkındaki hatıraları ve düşünceleri için bkz. Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, (Haz. C. Kutay) İstanbul: Tercüman Tarih Yayınları, 1981.

mevcut bulunmaktadır. Bu halklar ise kuruluş esnasında Anadolu'da yaşayan Müslümanların Türk olarak varsayılmasından dolayı, Türkiye'nin türdeş milletlerden oluştuğunun varsayılması sağlamıştır. Ana toprak parçasının düşman işgalinden bu farklı milletlerden oluşan karma yapıdaki ordular ve birliklerle kurtulması sonrasında başarı sadece çoğunluğu oluşturan Türklere atfedilmiş, Kürtler ise başarıdaki paylarının gasp edildiğini ileri sürmüşlerdir. Türk kanadının buna cevabı ise Atatürk'ün "Ne mutlu Türk'üm diyene" sözüyle açıklanabilir özelliktedir. Bu vecizeyle Türkler, Türklüğün etnik köken değil, kişisel seçim ve bağlılığı ifade ettiğini vurgulamışlardır (Mango, *Türkiye'nin Yeni Rolü*, s. 48-50).

Lozan Konferansı'yla, Türkiye'nin sahip olduğu toprak parçası üzerinde, homojen bir ulus yapısı inşa edilmeye çalışılmıştır. Oluşturulmaya çalışan yapıdan hoşlanmayan, Kürtler ise sahip olunan toprak parçasının, doğu kısmında kalmış ve gereken ihtimam gösterilmemiştir. Sevr Antlaşması'yla bu bölgede yaşayan Türk olmayan, Kürt halka ulusal özerklik ve bağımsızlık vaat edilmiştir. Sevr'in geçersiz kılınmasıyla da bu bölge için bir işlem uygulanmamış ve Türk Hükümeti'nin yönetimine bırakılmıştır (Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu 3*, s. 57-68).

Halifelik kurumu baki iken hiçbir sorun teşkil etmeyen bu halk için, halifeliğin kaldırılmasından aynı savı söylemek mümkün olmayacaktır. Kürtlerin en ciddi ayaklanması dini temellere dayanmaktadır. Bu ayaklanma Nakşibendî tarikatına bağlı Şeyh Sait tarafından başlatılmıştır. Bu ayaklanmayla Türk Hükümeti ilk defa kendi içinden kendine tehdit oluşturacak bir sorunla karşılaşmıştır¹⁹⁶ (Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu 3*, s. 69-90).

1925 yılının şubat ayında Elazığ, Diyarbakır ve Tunceli illerini kapsayan bir isyan oluşmuştur. Bu isyanın karakteristik özelliği hem Kürt ulusçuluğunu hem de İslami öğeleri barındırıyor olmasıdır. İsyanı Nakşibendî tarikatının şeyhi olan, Şeyh Sait yönetmektedir. İlk aşamada, yerel birlikler tarafından denetleme altında tutulmaya

---

¹⁹⁶ Şeyh Sait, Dinamo'nun dediği üzere, ayaklanmanın emrini İngiltere'den almıştır. Farklı mozaiklerden dolayı Osmanlı'nın çektiği sıkıntıları yakinen bilen İngilizler yine aynı noktadan taarruza geçmiştir. Bunun için Şeyh Sait ve din maşa olarak kullanılmıştır. Bkz. Hasan İzzettin Dinamo, **Kutsal Barış Ulusal Kurtuluş Savaşı Sonrasının Gerçek Hikâyesi**, İstanbul: May Yayınları, 1974, s. 112-168.

çalışılsa da bir hafta sonra çevre illerden takviye birlikler seferber edilmiştir¹⁹⁷ (Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s. 107).

İsyanın çıkmasının akabinde, 21 Şubat'ta Mustafa Kemal tarafından özel olarak İsmet İnönü Ankara'ya çağırılmıştır. İsmet İnönü'nün geri çağırılması, olağan dışı karşılanmıştır. 25 Şubat tarihinde, mecliste görüşülen bu isyan için Fethi Bey, milletvekillerinin anımsayacağı, 31 Mart 1909 isyanı ve 1912 Arnavut isyanını öne sürerek iki kararın onaylanmasını istemiştir. Bu kararlardan ilki; Elâzığ, Muş, Ergani, Tunceli, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van, Hakkâri ve Malatya'da sıkıyönetim ilan edilmesidir. İkincisi; Hıyanet-i Vataniye kanununa “dini veya mukaddesat-ı diniyeyi” kullanmayı vatana ihanet suçlarından sayılmasıdır. Tüm bu kabul edilen kararlara karşın, CHF'li köktenciler tarafından Fethi Bey, iyiden iyiye köşeye sıkıştırılmıştır. Ona yapılan hamlelerin farkında olan Fethi Bey, TCF'li mebuslardan partilerini dağıtmalarını istemiştir. Ret cevabı alınca da kendisinin de aynı şeyi yapacağını söylemiştir (Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s. 107-108).

CHF grup toplantısı sırasında, TCF Doğudaki şubeleri aracılığıyla dini propaganda yapmak ve Şeyh Sait'in İstanbul'daki oğluya bağlantı kurmakla suçlanmıştır. İsmet İnönü, o zaman hükümete geniş yetkiler vermeyi ve İstiklal Mahkemelerinin tekrar açılmasını önermiştir. TCF'li mebuslar bu toplantıya tepkisini, basına, Şeyh Sait İsyanına karşı parti üyeleri tarafından hükümetin eylemlerini destekleyici mahiyette yazılmış iki mektubu sızdırarak vermişlerdir (Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s. 109-110).

İsyan için daha sıkı önlemlerin alınması istenmiş fakat Fethi Bey bu durumun gerekli olmadığını düşündüğü için önlemlerin sıkılaştırılmasına karşı çıkmıştır. 4 Mart sabahı yetersiz önlemler alındığı gerekçesiyle Fethi Bey ve kabinesinin yerini İsmet İnönü ve neredeyse tamamıyla yenilenmiş kabine almıştır. Takrir-i Sükûn kararları

---

¹⁹⁷ Perinçek'e göre İngiltere'nin yıllardan beri beslediği emellerinin, Türk Milliyetçileri tarafından önüne set çekilmesi, İngiltere'nin pek tabii işine gelmemiştir. Emellerinin gerçekleşmesi ise Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin dağılması, İngiltere'de muhafaza edilen sabık Padişah Vahdettin'i görevinin başına geçirmekle mümkün olacaktır. Bu sebeplerle Şeyh Sait isyanını örgütlemiştir. Bu isyanın istenilen seviye ulaşmasının ardından İstanbul'da da örgütlediği isyancıları ve onların peşinden din elden gitmesin diye gelecek olan grupla isyan büyüyecek ve Türk Hükümeti dağılıp yerine kendi isteklerini gerçekleştirecek, Padişah Vahdettin geçirilecektir. Doğu Perinçek, **Toprak Ağalığı ve Kürt Sorunu**. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2010, s. 41-42.

çıkartılmış ve İstiklal Mahkemeleri tekrar kurulmuştur. İsyana karşı kesin taarruz 27 Mart'ta başlatılmış ve 15 Nisan'da Şeyh Sait teslim olmuştur (Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s. 110-114).

Takrir-i Sükûn¹⁹⁸ kararlarının çıkarılmasından sonra ülke aşırı baskı dönemine girmiştir. Baskı iki yıl boyunca uygulanmış, tüm siyasal muhalefet ve basın susturulmuştur. Kürtlerin etnik ve kültürel talepleri bastırılmış ve Kemalist çevre dışındaki tüm potansiyel iktidar rakipleri tasfiye edilmiştir¹⁹⁹ (Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s. 114).

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ysa, 3 Haziran tarihli toplantısında aldığı karar neticesinde 5 Haziran 1925'te resmen kapatılması kararı aldığını açıklamıştır²⁰⁰ (Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s. 120).

Ulema sınıfı geçmişte birçok kere gidişat üzerinde etkili olmuş, olası çatışmalarda durumu kendi lehine çevirmeyi başarmıştı. Kurduğu sistemin bozulmasını istemeyen Mustafa Kemal, ulema sınıfına ezici bir darbe olarak Hilafeti kaldırmıştır. Ayrıca dini okulları, medreseleri, Şeyhülislamlık makamını, Şer'iyeye Vekâletini ve şerri mahkemelerini de kaldırmıştır. Mustafa Kemal'in din politikası neticesinde, dini, irticai faaliyetlerinden kurtarmak gerekçesiyle tek tek onları kaldırmış ve dinden bağımsız bir yönetim kurmuştur (Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 264).

Mustafa Kemal'in dini müesseselere vermiş olduğu aksülamelde, geçmişin izlerini bulmak mümkündür. Birçok padişah yapmak istedikleri değişim ve tekâmül hareketlerinin karşısında, Softalarla, eli silahlı askerler bulmuşlar ve son ise kendi

---

¹⁹⁸ “İrtica ve isyana ve memleketin nizam-ı içtimaisi ve huzur ve sükûnu ve emniyet ve asayişini ihlale bais bilumum teşkilat ve tahrikât ve teşvikat ve neşriyatı, hükümet reis-i cumhurun tasdikiyle ve re'sen ve idareten men'e mezundur. İş bu ef'al erbabını hükümet İstiklal Mahkemesi'ne tevdi edebilir.” Yasası TCF'li mebuslar tarafından muhalefete tabi tutulmuştur. Bu yasanın anayasaya aykırı olduğu ileri sürülmüştür. Bkz. Hakan Özoğlu, *Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası*, (Z. Bilgin, Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011, s.139.

¹⁹⁹ Tarafsızlığı sebebiyle Başbakanlık görevini yürüten Fethi Okyar, Şeyh Sait isyanının bastırılması noktasında alınmış tedbirlerin kâfi olacağı yönündeki görüşünün CHF'li mebuslar tarafından eleştirilmesi üzerine görevinden çekilmiş ve bu tarihten sonra da meclis tek yanlı bir kisveye bürünmüştür. Bkz. Özoğlu, *Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası*, s. 141.

²⁰⁰ TCF dini siyasete alet etmekle suçlanmış ve Doğudaki şubeleri 25 Mayıs 1925'te kapatılmıştır. 3 Haziran'da ise Takrir-i Sükûn kapsamında tüm şubeleri kapatılmıştır. Bu sebeple parti kapatılmadı demek ne kadar doğru ise kendi eliyle kapatılmasına zorlanmıştır demek de o kadar doğrudur. Bkz. Özoğlu, *Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası*, s. 160.

aleyhlerinde neticelenmiştir. Mustafa Kemal birçok zorlukla kurduğu Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin de Osmanlı'da da benzerleri yaşanmış ayaklanmalarla sıkıntıya düşmesini önlemek için, çözümü radikal hamleler yapmış ve hilafeti kaldırmıştır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensuplarınca kapatılan fırka, Doğuda çıkan isyanla özdeşleştirilmiş ve bununla itham edilmeye İzmir'de teşebbüs aşamasına bile gelmemiş bir suikast planının su yüzüne çıkmasıyla, partinin önde gelenleri İstiklal Mahkemesi huzuruna sanık sıfatıyla çıkarılmışlardır.

15 Haziran 1926'da İzmir'de Mustafa Kemal'in şahsına yönelik olarak yapılması planlanan suikast eylemi önceden anlaşılmış ve bu suikast planına dâhil olabilecek siyasal rakipler bu gerekçeyle bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Bu gerekçeyle eski İTC'li ve TCF'li yöneticiler yargılanmış, 6 TCF'li mebus ölüm cezasına çarptırılmıştır. Rauf Orbay, olay esnasında bulunduğu yurtdışından ancak 1935'te geri dönebilmiştir. Kazım Karabekir ise İstiklal Mahkemelerinde sıkı bir yargılamaya tabi tutulmuş, fakat orduda ve basında oluşan huzursuzluk nedeniyle diğer TCF liderler gibi aklanmıştır²⁰¹ (Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s. 122-123).

TCF'yi oluşturan kurucu üyelerin Mustafa Kemal'in silah arkadaşları, yakın arkadaşları, orduda ve bürokraside geniş nüfuz alanına sahip oldukları için, yargılanmaları halk arasında tepki ve rahatsızlık yaratmıştır. Yaşanan bu ortamda da Millî Mücadele kahramanlıkları henüz taze olan bu ünlü TCF'li isimlerin cezalandırılmaları iç karışıklığa sebebiyet verme hususunda, riskli olabileceği içindir ki yargılanmaları sonucunda herhangi bir ceza almamışlardır. Ancak bu isimlerin Atatürk'ün vefatına kadar siyasal hayattan tecrit edildikleri gibi; hayatlarının bundan sonraki bölümünü, Milli Şef dönemine kadar tarassut altında geçirdikleri de biliniyor.²⁰²

---

²⁰¹ İzmir suikastı ve davalarının ayrıntıları için bkz. Özoğlu, **Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası**, s. 167-200.

²⁰² Ayrıca bkz. Kâzım Karabekir, **Ankara'da Savaş Rüzgârları** (II: Dünya Savaşı) [CHP Grup Tartışmaları], (İstanbul: Emre Yayınları, 1995).

Kâzım Karabekir, **Bir Düello ve Bir Suikast**, Yayına. Hazırlayan: Prof. Dr. Faruk Özerengin, (İstanbul: Emre Yayınları, 1995).

Kâzım Karabekir, **Birinci Cihan Harbine Neden Girdik? C-1**, (İstanbul: Emre Yayınları, 1994).

Kâzım Karabekir, **Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik? C-2**, (İstanbul: Emre Yayınları, 1994).

- Kâzım Karabekir, **Birinci Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik?** [Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu], C-3, (İstanbul: Emre Yayınları, 1994).
- Kâzım Karabekir, **Birinci Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik?** [Sarıkamış, Kars ve Ötesi], C-4, (İstanbul: Emre Yayınları, 1994).
- Kâzım Karabekir, **Çocuk Davamız-1**, Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Faruk Özerengin, (İstanbul: Emre Yayınları, 1995).
- Kâzım Karabekir, **Çocuk Davamız-2**, Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Faruk Özerengin, (İstanbul: Emre Yayınları, 1995).
- Kâzım Karabekir, **Çocuklara Öğütlerim**, Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Faruk Özerengin, (İstanbul: Emre Yayınları, 1995).
- Kâzım Karabekir, **Hayatım**, Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Faruk Özerengin, (İstanbul: Emre Yayınları, 1995).
- Kâzım Karabekir, **İngiltere, İtalya ve Habeş Harbi** [Uluslar Birbirini Sevmezler, Çıkarları Derecesinde Sever Görünürler], (İstanbul: Emre Yayınları, 1995).
- Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Faruk Özerengin, C-1, (İstanbul: Emre Yayınları, 1995).
- Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Faruk Özerengin, C-2, (İstanbul: Emre Yayınları, 1995).
- Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Faruk Özerengin, C-3, (İstanbul: Emre Yayınları, 1995).
- Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Faruk Özerengin, C-4, (İstanbul: Emre Yayınları, 1995).
- Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Faruk Özerengin, C-5, (İstanbul: Emre Yayınları, 1995).
- Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimizin Esasları**, [Yakın Tarihimizin Anlatılmayan Hikâyesi-4], Sadeleştiren: Prof. Dr. Faruk Özerengin, (İstanbul: Emre Yayınları, 1992).
- Kâzım Karabekir, **İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı** (İstanbul: Menteş Kitabevi, 1967).
- Kâzım Karabekir, **İttihat ve Terakki Cemiyeti** [1896-1909], (İstanbul: Emre Yayınları, 1993).
- Kâzım Karabekir, **Kürt Meselesi**, Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Faruk Özerengin, (İstanbul: Emre Yayınları, 1995).
- Kâzım Karabekir, **Paşaların Hesaplaşması** [İstiklal Harbine Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik?], Yayına Hazırlayan: İsmet Bozdağ, (İstanbul: Emre Yayınları, 1992).
- Kâzım Karabekir, **Paşaların Kavgası** [İnkılâp Hareketlerimiz], yayına Hazırlayan: Prof. Faruk Özerengin, (İstanbul: Emre Yayınları, tarihsiz).
- Kutay, Cemal, **Osmanlıdan Cumhuriyete Hüseyin Rauf Orbay** (1881-1964), C-1, [Yüzyılımızda Bir İnsanımız], (İstanbul: Kazancı Kitap, 1992).
- Kutay, Cemal, **Osmanlıdan Cumhuriyete Hüseyin Rauf Orbay** (1881-1964), C-2, [Yüzyılımızda Bir İnsanımız], (İstanbul: Kazancı Kitap, 1992).
- Kutay, Cemal, **Osmanlıdan Cumhuriyete Hüseyin Rauf Orbay** (1881-1964), C-3, [Yüzyılımızda Bir İnsanımız], (İstanbul: Kazancı Kitap, 1992).
- Kutay, Cemal, **Osmanlıdan Cumhuriyete Hüseyin Rauf Orbay** (1881-1964), C-4, [Yüzyılımızda Bir İnsanımız], (İstanbul: Kazancı Kitap, 1992).
- Orbay, Rauf, **Cehennem Değirmeni** [Siyasi Hatıralarım] C-1, Yay. Haz. Sümer Kılıç, (İstanbul: Emre Yayınları, 1993).
- Orbay, Rauf, **Cehennem Değirmeni** [Siyasi Hatıralarım] C-2, Yay. Haz. Sümer Kılıç, (İstanbul: Emre Yayınları, 1993).
- Saraçoğlu, Ahmet Cemaleddin, **Rauf Orbay ve Hamidiye** [Gazi Hamidiye'nin Şanlı Maceraları], Yayına Hazırlayan: İsmail Dervişoğlu, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2006).
- Kandemir, Feridun **İkinci Adam Masalı**, (İstanbul: Yakın Tarihimiz Yayınları, 1968).
- Kandemir, Feridun, **İzmir Suikastının İçyüzü-1** (İstanbul: Ekicigil Matbaası, 1955).
- Kandemir, Feridun, **İzmir Suikastının İçyüzü-2** (İstanbul: Ekicigil Matbaası, 1955).
- Kandemir, Feridun, **Siyasi Cinayetler** [Cumhuriyet Devrinde], (İstanbul: Ekicigil Matbaası, 1955).

SONUÇ

Bu tez kapsamında; Osmanlı İmparatorluğu modernizasyonu, III. Selim'den başlayıp, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk çok partili hayat denemesine kadar olan süre zarfında, yabancı uzmanlar görüşleri temelinde incelenmiştir. Yabancı uzmanların Türk uzmanlara olan etkileri, görüş birlikleri ve farklılıkları dipnotlarda tetkik edilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme faaliyetlerine başlamasından önceki vaziyeti ilk bölümde incelenmiştir. Siyasi, askeri, ekonomik ve uluslararası arenadaki durumu anlatılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda modernleşme sürecinin başlaması için, yabancı yazarlar nazarında, gerekli görülen idari alanlardaki bozulmalar belirtilmiştir.

III. Selim ve II. Mahmud'un ıslahat çalışmalarına ikinci bölümde değinilmiştir. Dönemin şartları ekseninde, hazırlatılan raporlar nezdinde yapılması planlanan ıslahatları, III. Selim ifa etmeye çalışsa da ıslahatlara konu kesimler tarafından yapmaya çalıştığı değişiklikler engellenmiştir. II. Mahmud da edindiği tecrübelere dayanarak, yapmak istediği ıslahatları gerçekleştirmek için bu ıslahatlara tahta çıkmasından yıllar sonra başlamıştır.

Yabancı uzmanlara göre yapılan savaşlarda uğranılan mağlubiyetler, Osmanlı İmparatorluğu'nu ıslahat yapılması gerektirdiğine inandırmıştır. Yabancı devletler, milliyetçilik düşüncesiyle Osmanlı içerisindeki Hristiyan tebaaya ulaşmışlardır. Müslüman bir devletin tebaası konumundaki Hristiyanlar ve onların hakları, Hristiyan yabancı devletler tarafından korunmaya çalışılmıştır. Salt nedenin bu olmadığı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine müdahalesinin önünün açılması, üçüncü bölümde de dile getirildiği gibi ilan edilen fermanlarla sağlanmıştır. Belirtilen dönemde, eğitimin, okuma ve yazma bilme oranının artmasıyla oluşan Osmanlı entelektüelleri de Osmanlı İmparatorluğu'nun eski şaşalı günlerine dönmesi için gerekli olan ıslahatların, Avrupa'dan alınacağına inanmışlardır.

Tanzimat ve Islahat Fermanlarının yarattığı izafi özgürlük ortamı içerisinde filizlenen ve gelişen özgürlük fikirleri peşinde ülkeye Avrupalılaştırma fikirlerini de getirmiştir. Modernleşme yanlısı aydınların fikirleri dahilinde ülkenin meşrutiyet ile

yönetilmesi, küresel güçler sıralamasındaki yerini yukarılara taşıyacaktı. Şartlı yapılan padişah değişikliği, meşrutiyetin de umulan etkiyi yaratmaması sonucunda istibdatla neticelenmiştir. II. Abdülhamid'in istibdadı dördüncü bölümde anlatılmıştır. Yabancı yazarlara göre istibdat ile ülke karanlığa gömülmemiş, bazı konularda ıslahatlar yapılmaya devam edilmiştir.

İstibdat yönetimi altında gizlice oluşan muhalif fikirler, bir ihtilal ile gün yüzüne çıkmıştır. Yapılan ihtilalin sahibi, muhalif fikirlerin toplandığı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ydi. Muhalif safların meşrutiyet taraftarlığıyla girişilen ihtilalin neticesinde amaçlarına ulaşılmış ve meşrutiyet ilan edilmiştir. Beşinci bölümde meşrutiyet inşası ve bu aşamada yaşanan siyasi olaylar incelenmiştir.

Yabancı uzmanların penceresinden, uluslararası arenada gerilen ilişkilerin I. Dünya Savaşı öncesinde yaşanan savaşlarla incelenmesi altıncı bölümde yapılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda Trablusgarp ve Balkan Savaşları incelenmiştir. Dünya çapında yaşanmış fikri tekamüllerin, özellikle çok uluslu imparatorluklar odağındaki etkisi; Dünya Savaşı'nda olduğu kadar, Osmanlı İmparatorluğu özelinde, bölüm içinde belirtilen savaşlarda görülebilir.

Dünya Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu ekseninde yedinci bölümde incelenmiştir. İncelemeye esas konulara, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaştığı cepheler dahil edilmemiş, genel hatlarıyla savaşın muhtevası inşa edilmeye çalışılmıştır. Beynelmilel siyasi hayat, yaşanan savaş, kurulan ittifaklar ve yıkılan devletler ekseninde, yeniden şekillenmiştir. Yapılan gizli antlaşmaları da içeren bu bölüm, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasına kesin gözüyle bakıldığını gözler önüne sermektedir.

Yıllarca süren savaşlardan dolayı, bitap düşmüş olan Osmanlı İmparatorluğu, I. Dünya Savaşı'nı kaybetmiş ve çok ağır bir ateşkes antlaşması imzalamak zorunda bırakılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Mondros Ateşkes Antlaşması ile ülke içerisindeki hakimiyeti galip devletler kısıtlanmış ve işgallere başlanmıştır. Anavatana yapılan işgaller karşısında da Türk direniş grupları oluşmuştur.

Direniş gruplarının örgütlenmesi, Anadolu'da başlamıştır. İşgaller karşısında kurtuluş için kongreler yapılmış, Misak-ı Milli kararları kabul edilmiş ve politikalar

bu kararlar ekseninde şekillenmiştir. İstanbul'un İtilaf Devletlerince işgali neticesinde de Büyük Millet Meclisi açılmıştır. Kurtuluş Savaşı'nı meydana çıkartacak siyasi olaylar sekizinci bölümde incelenmiştir.

Meclis Hükümeti tarafından idare edilen Kurtuluş Savaşı neticesinde, anavatandan işgalci güçler çıkartılmış, tek hâkim olarak Türkler kalmıştır. Kurtuluş savaşını yürüten Türkiye Büyük Millet Meclisi, saltanatı kaldırarak ülkenin tek yöneticisi konumuna gelmişlerdir. Sonrasında da Cumhuriyet ilan edilmiş ve yönetim şekli belirlenmiştir. Dokuzuncu bölümde Kurtuluş Savaşı ve akabinde yaşanan siyasi olaylar incelenmiştir. Onuncu bölümde ise Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik ve sosyal kalkınması ile ilk çok partili siyasi hayatı yabancı uzmanlar bakışıyla incelenmeye çalışılmıştır.

Bu tez kapsamında belirtilen dönem için incelenen yabancı yazarlar, literatürde isminden çokça bahsedilen kaynaklara imzalarını atmışlardır. Gerek Türk gerekse yabancı yazarlar tarafından atıf alan incelenmiş bu kaynaklar, genel itibarıyla Türk uzmanlar tarafından da benzer değerlendirmelere tabi tutulmuşlardır.

KAYNAKÇA

1. Kitaplar

• **Kitap – Tek Yazarlı**

Adanır, Fikret **Makedonya Sorunu**. Çev. İ. Çatay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Ağaoğlu, Ahmet, **Mütareke ve Sürgün Hatıraları**. Haz. E. Eğribel, & U. Özcan, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2010.

Ahmad, Feroz, **İttihat ve Terakki 1908-1924**. Çev. Nuran Yavuz, Ankara: Kaynak Yayınları, 1984.

Ahmad, Feroz, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**. Çev. S. C. Karadeli, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014.

Akgündüz, Ahmed, **İslam Hukukunda Kölelik- Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem**. İstanbul: Osav Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2000.

Akşin, Sina, **100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1980.

Araz, Nezihe, **Mustafa Kemal'in Ankarası**. İstanbul: Apa Ofset, 1994.

Atatürk, M. Kemal, **Söylev-I** [Nutuk], (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1978).

Atatürk, M. Kemal, **Söylev-II** [Nutuk], (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1978).

Ateş, Toptamış, **Osmanlı Toplumunun Siyasal Yapısı**. İstanbul: Say Yayınları 1982.

Avcıoğlu, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni Dün Bugün Yarın (Cilt 1)**. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1969.

Avcıoğlu, Doğan, **Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e (Cilt 3)**. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1976.

Avcıoğlu, Doğan, **Türklerin Tarihi (Cilt 6)**. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2013.

Bayar, Celal, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Gidiş (Cilt 1)**. İstanbul: Sabah Kitapları, 1997.

Bayar, Celal, **Ben De Yazdım Milli Mücadeleye Gidiş (Cilt 2)**. İstanbul: Sabah Kitapları, 1997.

Berkes, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.

Bolayır, Enver, **Talat Paşa'nın Hatıraları**. İstanbul: Güven Yayınevi, 1946.

- Cebesoy, Ali Fuat, **Sınıf Arkadaşın Atatürk**. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1967.
- Cebesoy, Ali Fuat, **1907 İkinci Meşrutiyet Öncesi Mustafa Kemal'in Önerdiği: Misak-ı Milli** (Haz. C. Kutay, & F. Sükan). İstanbul: Acar Matbaacılık, 1989.
- Cin, Halil, **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1978.
- Çavdaroğlu, Hüseyin Avni, **Öncesi ve Sonrası ile Lozan**. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011.
- Çolak, İsmail, **Son İmparator Abdülhamid Han'ın Gizemli Dünyası**. İstanbul: Nesil Yayınları, 2009.
- Çulcu, Murat, **İttihat ve Terakki I. Meşrutiyet'ten II. Meşrutiyet'e**. İstanbul: E Yayınları, 2011.
- Demirel, Ahmet, **Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Demirer, Mehmet Arif, **Lozan'da Petrol Kavgası**. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2010.
- Dinamo, Hasan İzzettin, **Kutsal Barış Ulusal Kurtuluş Savaşı Sonrasının Gerçek Hikayesi**. İstanbul: May Yayınları, 1974.
- Divitçioğlu, Sencer, **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu**. Kırklareli: Sermet Matbaası, 1981.
- Dündar, Fuat, **Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Erim, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Cilt 1)**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1953.
- Ertürk Hüsamettin, (Anlatan), **İki Devrin Perde Arkası**. Yazan: Samih Nafiz Tansu, İstanbul: Nokta Kitap Yayınları, 2012.
- Gökalp, Ziya, **Türkçülüğün Esasları**. Hazırlayan: Mehmet Kaplan, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1976.
- Gökalp, Ziya, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, Hazırlayan: Yalçın Toker, İstanbul: Toker Yayınları, 1988.
- Gökhan, İlyas, **Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi**. Kahramanmaraş: Ukde, 2011.
- Güresin, Ecvet, **31 Mart İsyanı**. İstanbul: Cumhuriyet, 1998.

- Haniođlu, Őukrú, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889–1902)**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- İnalcık, Halil, **Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1954.
- İnalcık, Halil, **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1992.
- İnalcık, Halil, **Osmanlılar Fütühat, imparatorluk, Avrupa ile İlişkiler**. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayıncılık, 2010.
- İnalcık, Halil, **Rönesans Avrupası-Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2013.
- İnalcık, Halil, **Türklük Müslümanlık ve Osmanlı Mirası**. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2016.
- İslamoğlu, Huricihan, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Kandemir, Feridun **İkinci Adam Masalı**, İstanbul: Yakın Tarihimiz Yayınları, 1968.
- Kandemir, Feridun, **İzmir Suikastının İcyüzü–1** İstanbul: Ekicigil Matbaası, 1955.
- Kandemir, Feridun, **İzmir Suikastının İcyüzü–2** İstanbul: Ekicigil Matbaası, 1955.
- Kandemir, Feridun, **Siyasi Cinayetler** [Cumhuriyet Devrinde], İstanbul: Ekicigil Matbaası, 1955.
- Kansu, Aykut, **1908 Devrimi**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002
- Kansu, Aykut, **İttihadcılarının Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- Kara, İlyas, **Enver Paşa Basmacılar İsyanı**. İstanbul: Yediveren Yayınları, 2011.
- Karabekir, Kâzım, **Ankara'da Savaş Rüzgârları (II: Dünya Savaşı)** [CHP Grup Tartışmaları], İstanbul: Emre Yayınları, 1995.
- Karabekir, Kâzım, **Bir Düello ve Bir Suikast**, Yayına. Hazırlayan: Prof. Dr. Faruk Özerengin, İstanbul: Emre Yayınları, 1995.
- Karabekir, Kâzım, **Birinci Cihan Harbine Neden Girdik? C–1**, İstanbul: Emre Yayınları, 1994.
- Karabekir, Kâzım, **Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik? C–2**, İstanbul: Emre Yayınları, 1994.
- Karabekir, Kâzım, **Birinci Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik?** [Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu], **C–3**, İstanbul: Emre Yayınları, 1994.

- Karabekir, Kâzım, **Birinci Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik?** [Sarıkamış, Kars ve Ötesi], **C-4**, İstanbul: Emre Yayınları, 1994.
- Karabekir, Kâzım, **Çocuk Davamız-1**, Yayına. Hazırlayan: Prof. Dr. Faruk Özerengin, İstanbul: Emre Yayınları, 1995.
- Karabekir, Kâzım, **Çocuk Davamız-2**, Yayına. Hazırlayan: Prof. Dr. Faruk Özerengin, İstanbul: Emre Yayınları, 1995.
- Karabekir, Kâzım, **Çocuklara Öğütlerim**, Yayına. Hazırlayan: Prof. Dr. Faruk Özerengin, İstanbul: Emre Yayınları, 1995.
- Karabekir, Kâzım, **Hayatım**, Yayına. Hazırlayan: Prof. Dr. Faruk Özerengin, İstanbul: Emre Yayınları, 1995.
- Karabekir, Kâzım, **İngiltere, İtalya ve Habeş Harbi** [Uluslar Birbirini Sevmezler, Çıkarları Derecesinde Sever Görünürler], İstanbul: Emre Yayınları, 1995.
- Karabekir, Kâzım, **İstiklâl Harbimiz**, Yayına. Hazırlayan: Prof. Dr. Faruk Özerengin, **C-1**, İstanbul: Emre Yayınları, 1995.
- Karabekir, Kâzım, **İstiklâl Harbimiz**, Yayına. Hazırlayan: Prof. Dr. Faruk Özerengin, **C-2**, İstanbul: Emre Yayınları, 1995.
- Karabekir, Kâzım, **İstiklâl Harbimiz**, Yayına. Hazırlayan: Prof. Dr. Faruk Özerengin, **C-3**, İstanbul: Emre Yayınları, 1995.
- Karabekir, Kâzım, **İstiklâl Harbimiz**, Yayına. Hazırlayan: Prof. Dr. Faruk Özerengin, **C-4**, İstanbul: Emre Yayınları, 1995.
- Karabekir, Kâzım, **İstiklâl Harbimiz**, Yayına. Hazırlayan: Prof. Dr. Faruk Özerengin, **C-5**, İstanbul: Emre Yayınları, 1995.
- Karabekir, Kâzım, **İstiklâl Harbimizin Esasları**, [Yakın Tarihimizin Anlatılmayan Hikâyesi-4], Sadeleştiren: Prof. Dr. Faruk Özerengin, İstanbul: Emre Yayınları, 1992.
- Karabekir, Kâzım, **İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı** İstanbul: Menteş Kitabevi, 1967.
- Karabekir, Kâzım, **İttihat ve Terakki Cemiyeti** [1896-1909], İstanbul: Emre Yayınları, 1993.
- Karabekir, Kâzım, **Kürt Meselesi**, Yayına. Hazırlayan: Prof. Dr. Faruk Özerengin, İstanbul: Emre Yayınları, 1995.
- Karabekir, Kâzım, **Paşaların Hesaplaşması** [İstiklal Harbine Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik?], Yayına Hazırlayan: İsmet Bozdağ, İstanbul: Emre Yayınları, 1992.

- Karabekir, Kâzım, **Paşaların Kavgası** [İnkılâp Hareketlerimiz], Yayına Hazırlayan: Prof. Faruk Özerengin, İstanbul: Emre Yayınları, tarihsiz.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, **Yaban**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.
- Karpat, Kemal H., **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**. Ankara: İmge Kitapevi, 2006.
- Karpat, Kemal H., **Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din**. İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.
- Karpat, Kemal H., **Türk Demokrasi Tarihi**. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Karpat, Kemal H., **Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi**. İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.
- Kıray, Emine, **Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.
- Kocahanoğlu, Osman Selim, **Mithat Paşa'nın Hatıraları (Cilt 1)**. İstanbul: Temel Yayınları, 1997.
- Koçaş, Sadi, **Atatürk'ten 12 Mart'a (Cilt 4)**. İstanbul: May Yayınevi, 1977.
- Koçu, Reşad Ekrem, **Yeniçeriler**. İstanbul: Doğan Kitap, 2004.
- Koloğlu, Orhan, **Trablusgarp Savaşı (1911-12) ve Türk Subayları**. Ankara: Basın Yayın Genel Müdürlüğü, 1979.
- Kongar, Emre, **Tarihimize Yüzleşmek**. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007.
- Kuran, Ahmet Bedevi, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**. İstanbul: Tan Matbaası, 1945.
- Kutay, Cemal, **Trablus Garb'de Bir Avuç Kahraman**. İstanbul: Tarih Yayınları, 1963.
- Kutay, Cemal, **Prens Sabahattin Bey, Sultan II. Abdülhamit, İttihad ve Terakki**. İstanbul: Tarih Yayınları, 1964.
- Kutay, Cemal, **Osmanlıdan Cumhuriyete Hüseyin Rauf Orbay (1881–1964), C-1, [Yüzyılımızda Bir İnsanimiz]**, İstanbul: Kazancı Kitap, 1992.
- Kutay, Cemal, **Osmanlıdan Cumhuriyete Hüseyin Rauf Orbay (1881–1964), C-2, [Yüzyılımızda Bir İnsanimiz]**, İstanbul: Kazancı Kitap, 1992.
- Kutay, Cemal, **Osmanlıdan Cumhuriyete Hüseyin Rauf Orbay (1881–1964), C-3, [Yüzyılımızda Bir İnsanimiz]**, İstanbul: Kazancı Kitap, 1992.
- Kutay, Cemal, **Osmanlıdan Cumhuriyete Hüseyin Rauf Orbay (1881–1964), C-4, [Yüzyılımızda Bir İnsanimiz]**, İstanbul: Kazancı Kitap, 1992.

- Küçük, Yalçın, **21 Yaşında Bir Çocuk Fatih Sultan Mehmet**. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1987.
- Küçükkılınç, İsmail, **Jöntürklük ve Kemalizm Kıskaçında İttihadçılık**, İstanbul: Historia Kitap, 2018.
- Küçükömer, İdris, **Düzenin Yabancılaşması, Batılılaşma**. İstanbul: Ant Yayınları, 1969.
- Süleyman Külçe, **Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet**, Yay. Haz. İsmail Dervişoğlu ve İsmail Küçükkılınç, İstanbul: Kitabevi, 2013.
- Metin, İsmail, **Osmanlı Sarayında Cinsel Sapkınlıklar**. İstanbul: Parşömen, 2010.
- Mısırlıoğlu, Kadir, **Osmanoğullarının Dramı Elli Gurbet Yılı (1924-1974)**. İstanbul: Sebül Yayınevi, 1992.
- Müderrişoğlu, Alptekin, **Kurtuluş Savaşının Malî Kaynakları**. Ankara: Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları, 1974
- Naci, Ömer, **Kızgın ve Kırgın Matruşka**. Kayseri.
- Nüzhet, Selim, **Türk Matbaacılığı (Cilt I)**. İstanbul: Devlet Basımevi, 1939
- Okyar, Fethi, **Üç Devirde Bir Adam**. (Haz. C. Kutay) İstanbul: Tercüman Tarih Yayınları, 1981.
- Oran, Baskın, **Türkiyeli Gayrimüslimler Üzerine Yazılar**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Orbay, Rauf, **Cehennem Değirmeni** [Siyasi Hatıralarım] C-1, Yayına Haz. Sümer Kılıç, İstanbul: Emre Yayınları, 1993.
- Orbay, Rauf, **Cehennem Değirmeni** [Siyasi Hatıralarım] C-2, Yayına Haz. Sümer Kılıç, İstanbul: Emre Yayınları, 1993.
- Ortaylı, İlber, **İkinci Abdülhamid Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu**. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1981.
- Ortaylı, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul: Hil Yayını, 1983.
- Ortaylı, İlber, **Avrupa ve Biz**. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Öymen, Onur, **Demokrasiden Diktatörlüğe**. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011.
- Özdemir, Biltekin, **Osmanlı Devleti Dış Borçları**. Ankara: Ankara Ticaret Odası Yayını, 2009.
- Özek, Çetin, **Devlet ve Din**. İstanbul: Ada Yayınları, 1983.
- Öztoprak, İzzet, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili Yunan Belgeleri**. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2006.

- Öztürk, İbrahim Sadi, **Sevr Antlaşması Tam Metin 433 Madde Mondros ve Lozan Ekleriyle**. Ankara: Fark Yayınları, 2007.
- Öztürk, Necdet, **Çadırdan Saraya 14-15. Yüzyıl Osmanlı Devlet Düzeni**. İzmir: Yitik Hazine Yayınları, 2012.
- Pamuk, Şevket, **Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları**. (Çev. G. Aksay) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.
- Parmaksızoğlu, İsmail, **Türklerde Devlet Anlayışı (İmparatorluk Devri 1299-1789)**. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1982.
- Paşa, Ahmet Cevdet, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (Cilt 1)**. Ed. M. Güçlükol, B. Bozkurt. İstanbul: İlgı Kültür Sanat Yayıncılık, 2011.
- Perinçek, Doğu, **Toprak Ağalığı ve Kürt Sorunu**. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2010.
- Sakaoğlu, Necdet, **Bu Mülkün Sultanları**. İstanbul, Alfa Tarih, 2015.
- Sander, Oral, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü-Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme**. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1987.
- Saraçoğlu, Ahmet Cemalettin, **Rauf Orbay ve Hamidiye** [Gazi Hamidiye'nin Şanlı Maceraları], Yayına Hazırlayan: İsmail Dervişoğlu, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2006.
- Sevük, İsmail Habib, **Dil Davası**. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1949.
- Şimşir, Bilal N., **Malta Sürgünleri**. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985.
- Şimşir, Bilal N., **Bir Başkent'in Doğuşu**. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1988.
- Şimşir, Bilal N., **Lozan Telgrafları (Cilt I ve II)**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990.
- Şimşir, Bilal N., **Lozan Günlüğü**. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2012.
- Sunay, Cengiz, **Son Karar Misak-ı Milli**, İstanbul: Doğan Kitap, 2007.
- Tanör, Bülent, **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları 1918-1920**. İstanbul: AFA Yayıncılık, 1992.
- Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (Cilt 4)**. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1974.
- Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (Cilt 1)**. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1977.
- Tansu, Samih Nazif, **Ya Devlet Başa, Ya Kuzgun Leşe İttihat ve Terakki**. İstanbul: İlgı Kültür Sanat Yayıncılık, 2016.

Tokay, Gül, **Makedonya Sorunu** [Jön Türk İhtilalinin Kökenleri 1903–1908], İstanbul: AFA Yayınları, 1996.

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**. İstanbul: Yedigün Matbaası, 1960.

Türk geldi, Ali Fuat, **Görüp İşittiklerim**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010.

Unat, Faik Reşit, **İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi -II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Başkatibi Ali Cevat Bey'in Fezlekesi-**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1985.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapukulu Ocakları (Cilt 1)**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, **İlk Meclis ve Milli Mücadele'de Anadolu**. İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1990.

Yalman, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerin ve Geçirdiklerim (Cilt 1)**. İstanbul: Pera Turizm Ticaret A.Ş., 1997.

Yazıcı, Nermin, **Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti**. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.

Yazoğlu, Cengiz, **Osmanlı'nın Tasfiyesi (Cilt 1)**. İstanbul: İthaki, 2016.

Yeşil, Ahmet, **Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**. Ankara: Cedit Neşriyat, 2002.

Yücel, Hasan Ali, **Tanzimat**. İstanbul: Maarif Matbaası, 1940.

- **Kitap – Çok Yazarlı**

Çağlayan, Yaşar, İsmet Parmaksızoğlu, **Genel Tarih 1 Eski Çağlar ve Türk Tarihinin İlk Dönemleri**. Ankara: Funda Yayınları, 1976.

Harington, C., & Oran, A., **Sömürge Valisi'nin Himayesinde Vahdettin'in İhanetleri ve İşgal İstanbul'u**. İstanbul: Demkar Yayınevi, 2013.

Kalın, İbrahim, Kudet Bülbül, Berat Özipek, **Aşk ile Nefret Arasında Türkiye'de Toplumun Batı Algısı**. Ankara: Seta, 2008.

- **Kitap – Çeviri**

Davison, Roderic H., **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1. Cilt**. Çev. O. Akınhay, İstanbul: Papirüs Yayınevi, 1997.

- Davison, Roderic H., **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 2. Cilt**. Çev. O. Akınhay, İstanbul: Papirüs Yayınevi, 1997.
- Davison, Roderic H., **Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923)**. Çev. M. Moralı, İstanbul: Alkım Yayınevi, 2004.
- Dumont, Paul, & Georgeon, François, **Bir İmparatorluğun Ölümü 1908-1923**. Çev. S. Tanilli, Ankara: Cumhuriyet, 1997.
- El İsfahani, Rağıp, **Müfredat-Kuran Kavramları Sözlüğü**. Çev. M. Yıldız, İstanbul: Çıra Yayınevi, 2017.
- Harris, George S., **Türkiye'de Komünizmin Kaynakları**. Çev. E. Yedek, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1976.
- Kinross, Lord, **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**. Çev. A. Tezel, İstanbul: Sander Kitapevi, 1967.
- Lewis, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**. Çev. M. Kıratlı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1970.
- Lewis, Bernard, **İstanbul ve Osmanlı Uygarlığı**. Çev. N. Önel, İstanbul: Varlık Yayınevi, 1975.
- Lewis Bernard, **İslam'ın Siyasal Dili**. Çev. Fatih Taşar, Kayseri: Rey Yayıncılık, 1992.
- Lewis, Bernard, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**. Çev. H. Aydoğan, E. Ermert, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019.
- Mango, Adrew, **Türkiye'nin Yeni Rolü**. Çev. Ş. Demircan, E. Yükselci, Ankara: Ümit Yayıncılık, 1995.
- McCarthy, Justin, **Müslümanlar ve Azınlıklar**. Çev. B. Umar, İstanbul: İnkılap, 1998.
- McCarthy, Justin, **Kim Başlattı**. Çev. S. İşçi, Şu kitapta: Ed. M. Çalık, **Ermeni Soykırımı İddiaları Yanlış Hesap Talat'tan Dönünce**. Ankara: Cedit Neşriyat, 2006.
- McCarthy, Justin, & McCarthy, Carolyn, **Türkler ve Ermeniler Ermeni Soykırımına Yönelik Bir Kılavuz**. Çev. Y. Batıbay, Türk Dünyası Mühendisler ve Mimarlar Birliği Özel Yayını.
- Özoğlu, Hakan, **Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası**. Çev. Z. Bilgin, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011.
- Quataert, Donald, **Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)**. Çev. S. Tekay, Ankara: Yurt Yayınları, 1987.

Stathis, Pinelopi, **19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler**. Çev. Foti, S. Benlisoy, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.

Steinhaus, Kurt, **Atatürk Devrimi Sosyolojisi 1**. Çev. N. Sander, İstanbul: Cumhuriyet, 1999.

Toynbee, Arnold, **Militarizmin Kökenleri**. Çev. M. Dündar, İstanbul: A Yayınları, 1989.

Toynbee, Arnold J., **Dünya ve Garp** Çev. E. Bilgiç, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1952.

Toynbee, Arnold J., **Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu 1**. Çev. K. Yargıcı, İstanbul: Cumhuriyet, 1999.

Toynbee, Arnold J., **Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu 2**. Çev. K. Yargıcı, İstanbul: Cumhuriyet, 1999.

Toynbee, Arnold J., **Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu 3**. Çev. K. Yargıcı, İstanbul: Cumhuriyet, 1999.

Toynbee, Arnold J., & Kirkwood, Kenneth P., **Türkiye İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Serüveni**. Çev. H. Karaca, İstanbul: Birey Yayıncılık, 2003.

Zürcher, Eric Jan, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**. Çev. G. Ç. Güven, Ankara: Bağlam Yayıncılık, 1992.

Zürcher, Eric Jan, **Millî Mücadelede İttihatçılık**. Çev. N. Salihoğlu, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1995.

- **Konu ile İlgili Yabancı Eserler Seçkisi**

Ahmad Feroz, **The Making of Modern Turkey**. London and New York: Routledge, 2002.

Atabaki, Touraj & Zürcher, Eric Jan, **Men Of Order**. London: I.B. Tauris & Co Ltd, 2004.

Clark, Bruce, **Twice a Stranger**. Cambridge: Harvard University Press, 2006.

El Haj, Abou, **Formation of the Modern State**. Albany: State University of New York Press, 1991.

Erimtan, Can, **Ottomans Looking West**. New York: I.B. Tauris & Co Ltd, 2008.

Findley, Carter Vaughn, **Bureaucratic Reform in The Ottoman Empire**. Princeton: Princeton University Press, 1980.

Findley, Carter Vaughn, **Ottoman Civil Officialdom**. Princeton: Princeton University Press, 1989.

- Findley, Carter Vaughn, **The Turks in World History**. New York: Oxford University Press, 2005.
- Findley, Carter Vaughn, **Turkey, Islam, Nationalism and Modernity**. London: Yale University Press, 2010.
- Frangoudaki, Anna & Keyder Çağlar, **Ways to Modernity in Greece And Turkey**. New York: I.B. Tauris & Co Ltd, 2007.
- Frey, W. Frederick, **The Turkish Political Elite**. Cambridge: The M.I.T. Press, 1965.
- Gawrych, W. George, **The Young Atatürk**. New York: I.B. Tauris & Co Ltd, 2013.
- Hale, William, **Turkish Foreign Policy since 1774**. London and New York: Routledge, 2013.
- Hale, William, **Turkish Politics and the Military**. London and New York: Routledge, 1994.
- Harris, S. George & Criss, Nur Bilge, **Studies in Atatürk's Turkey**. Boston: Brill, 2009.
- Itzkowitz, Norman, **Ottoman Empire and Islamic Tradition**. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1980.
- Jabotinsky, Vladimir, **Turkey and The War**. London: T. Fisher Unwin Ltd., 1917.
- Kornfilt, Jaklin, **Turkish**. London and New York: Routledge, 1997.
- Landau, Jacop M., **Atatürk and the Modernization of Turkey**. Leiden: Wesview Press, 1984.
- Lane-Poole, Stanley, **The Story of Turkey**. New York: G. P. Putnam's Sons, 1988.
- Lewis Geoffrey, **Modern Turkey**. New York and Washington: Praeger Publisher, 1974.
- Lewis, Bernard, **The Emergence of Modern Turkey**. New York: Oxford University Press, 1968.
- Lewis, Bernard, **The Political Language of İslam**. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1988.
- Lewis, Bernard, **What Went Wrong**. New York: Oxford University Press, 2002.
- Lewis, Geoffrey, **The Turkish Language Reform A Catastrophic Success**. New York: Oxford University Press, 1999.
- McCarthy, Justin & Arslan, Esat & Taşkiran, Cemalettin & Turan Ömer, **The Armenian Rebellion at Van**. Utah: The University of Utah Press, 2006.

McCarthy, Justin & McCarthy Carolyn, **Who Are The Turks**. New York: The American Forum For Global Education, 2003.

Meeker, E. Michael, **A Nation of Empire The Ottoman Legacy of Turkish Modernity**. Berkeley: University of California Press, 2001.

Quataert, Donald, **The Ottoman Empire 1700-1922**. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

Quatert, Donald & Zürcher, Eric Jan, **Workers and The Working Class in The Ottoman Empire and The Turkish Republic**. London: I.B. Tauris & Co Ltd, 1995.

Robinson, Richard D., **The First Turkish Republic**. Cambridge: Harvard University Press, 1963.

Schrodt, Nikolaus, **Modern Turkey and the Armenian Genocide**. Dordrecht: Springer, 2014.

Shaw, J. Stanford & Shaw K. Ezel, **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey (Volume II)**. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.

Tongas, Gerard, **Atatürk And The True Nature Of Modern Turkey**. Çev. F. F. Rynd, London: Luzac & Co., 1939.

Toynbee, Arnold Joseph, **The Western Question in Greece and Turkey**. London, Bombay and Sydney: Constable and Complanly Ltd, 1922.

Uyar, Mesut & Erickson, J. Edward, **Amilitary History Of The Ottomans**. California: Greenwood Publishing Group, 2009.

Zürcher, Eric Jan, **The Young Turk Legacy and Nation Building**. London and New York: I.B. Tauris & Co. Ltd, 2010.

Zürcher, Eric Jan, **Turkey A Modern History**. New York: I.B. Tauris & Co. Ltd, 1993.

- **Kitap İçinde Yayın (Bölüm ya da Makale)**

Belge, Murat, **Batılılaşma: Türkiye ve Rusya**. Şu kitapta: Ed. Bora, Tanıl, Gültekingil Murat, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (Cilt 3)**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007

Edip, Halide, **İstanbul'un İşgali**. Şu kitapta: Haz. M. Kaplan, İ. Enginün, B. Emin, N. Birinci, & A. Uçman. **Devrin Yazarlarının Kalemile Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal**. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.

İnalçık, Halil, **Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu**. Şu kitapta: Haz. H. İnalçık, & M. Seyitdanlıoğlu. **Tanzimat-Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

Kocabaşoğlu, Uygur, Şu kitapta: Ed. Bora, Tanıl, Gültekingil Murat, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (Cilt 3)**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007

Koloğlu, Orhan, **Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi**. Şu kitapta: **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi (Cilt 1)**. 1983.

Marchetti, Silvio, **Avrupalıların Gözüyle Türkler**. Şu kitapta: Özlem Kumrular, **Dünyada Türk İmgesi**. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.

Mardin, Şerif, **Tanzimat ve Aydınlar**. Şu kitapta: **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi (Cilt 1)**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.

Ed. Bora, Tanıl & Gültekingil, Murat, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (Cilt 3)**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

Ortaylı, İlber, **Batılılaşma Sorunu**. Şu kitapta: **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi (Cilt 1)**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.

Ortaylı, İlber, **Osmanlı Diplomasisi ve Dışışleri Örgütü**. Şu kitapta: **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.

Özel, İsmet, **Tanzimatın Getirdiği Aydın**. Şu kitapta: **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.

Sakaoğlu, Necdet, **19. yy'da Őeyhülişlamlık**. Şu kitapta: **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi (Cilt 1)**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.

Tanör, Bülent, **Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış**. Şu kitapta: **Tanzimattan Cumhuriyete Ansiklopedisi (Cilt 1)**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.

Tunaya, Tarık Zafer, **1876 Kanun-ı Esasisi ve Türkiye'de Anayasa Geleneği**. Şu kitapta: **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi (Cilt 1)**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.

2. **Makaleler, Bildiriler, Diğer Basılı Yayınlar**

Kansu Aykut, Akşin Sina, Millas Herkül, Ahmad Feroz, Koloğlu Orhan, Stone Norman ve Timur Taner, (2008) "**Kapanış Oturumu: Son Sözler**". Der. Sina Akşin, Sarp Balcı ve Barış Ünlü, **100. Yılında Türk Devrimi** içinde, Ankara: 2008.

Özden, Mehmet, **Hürriyet Çağında Milliyetçilik**. Doğu Batı Düşünce Dergisi, 2008, Ağustos.

Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul: 1990.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı: Meryem İrem UZUNER

Doğum Tarihi / Yeri: 06.10.1994 / İzmit

İletişim / E-posta: +90 536 661 87 88 / meryemiremuzuner@gmail.com

Eğitim Durumu

Lise: Gölcük İhsaniye Anadolu Lisesi

Lisans: Dumlupınar Üniversitesi – Siyaset Bilimi ve Uluslararası ilişkiler

Yüksek Lisans: Kocaeli Üniversitesi – Siyaset ve Sosyal Bilimler